

עדות מהשואה

יד ושם

” שמעו זאת הזקנים
והאזינו כל יושבי הארץ
ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותכם:
עליה לבניכם ספרו ובניכם
לבניהם ובניהם לדור אחר.”

(יואל א, 2)

ארכיון יד ושם

שער העדות

מוסר העדות: אוד שרצקי אשר

חטיבה: 0.3 עדויות יד ושם

מספר קלטת: VT/13494

מספר תיק: 03 | 13910

תאריך: 12/05/2013

תוכן העדות:

אוד שרצקי אשר יליד Zdunska Wola, פולין 1928
עדות על הילדות ב-Zdunska Wola; אנטישמיות; כיבוש גרמני בספטמבר 1939; טלאי צהוב; החיים
בגטו Zdunska Wola; צפיפות; גרושים למחנות עבודה; התעללויות; עבודות כפייה; הברחות מזון;
תליות פומביות באביב 1942; חיסול הגטו בסוף אוגוסט 1942; ההישארות לבד; גרוש לגטו Lodz;
בדידות; רעב; טיפוס; חיסול גטו Lodz בקיץ 1944; גרוש ל-Auschwitz באוגוסט 1944; תהליך
הקבלה למחנה; התעללויות פיזיות ונפשיות; עבודה במפעל להתכת מתכת; שוק השחור; צעדת מוות ב-
18.1.1945; ההגעה ל-Mauthausen; התעללויות; אנטישמיות מצד השבויים הרוסים; רעב; קניבליזם
; העברה ל-Gunskirchen; תמותה גבוהה; שחרור על ידי האמריקאים ב-8.5.1945; חיים אחרי
המלחמה; עליה לארץ ישראל בנובמבר 1945; קליטה.

אין הגבלות על השימוש בחומר.

שם המרואיין: אשר אוד

שם המראינת: סיגל הולצמן

תאריך הריאיון: ג' בסיוון תשע"ג – 12.05.2013

שם המדפיסה: בתיה שטהל

שמות מקומות:

Zdunska-Wola

Lodz

Auschwitz

Mauthausen

Gunskirchen

היום ג' בחודש סיוון שנת תשע"ג, השניים-עשר במאי 2013. אני סיגל הולצמן מראיינת את אוד אשר לבית שרצקי. מר אוד נולד בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) שבפולין בשנת 1928. הראיון מטעם יד-שם ונערך בבית העד.

ש : בוקר טוב מר אוד.

ת : בוקר טוב.

ש : אולי נתחיל בכך שתספר לי על המקור של השם אוד.

ת : טוב, השם שלי אשר אוד, אבל אני לא נולדתי בשם אשר אוד, אני נולדתי בשם אנשל שרצקי, והשם הזה מקובל עלי עד היום. אבל תשאלני, למה החלפתי את השם? החלפתי את השם לא בגלל שרציתי, אלא ב-1968 נשלחתי מטעם משרד הביטחון לחוץ-לארץ, אז הייתה הוראה, שמי שנוסע בתפקיד רשמי צריך לקחת שם עברי. אז בחרתי בשם אוד, מאחר וזה מסמל אותי.

ש : מר אוד, אם כבר פתחת בנושא הזה, מה אתה חושב בכלל על העניין הכללי הזה של עברות השמות. הרבה ניצולי שואה הגיעו לישראל אחרי שכל משפחתם נכחדה, הם היו היחידים שנשארו את השם, הם הגיעו לכאן לארץ, ונאלצו לעברת אותו. מה אתה חושב על זה היום?

ת : אני מצטער צער רב על זה שהחלפתי את השם. אומנם אני בכל הזדמנות, בכרטיס ביקור ובכל מקום, אני מציין את השם שרצקי, אבל זה לא עוזר לי הרבה, מכיוון שלא נשאר לי הרבה זמן, והשם שרצקי ייעלם. על זה אני מצטער שהילדים שלי יהיו אוד ולא שרצקי.

ש : הילדים שלך הם אוד?

ת : כן, נכון, הילדים שלי הם אוד.

ש : והכוונה בשם המשפחה אוד, זה זכר לאסון הגדול שקרה לעמנו?

ת : בהחלט, אני אומר אוד מוצל מאש, בכל מקום שאני אומר את השם אוד, אני מוסיף את האוד מוצל מאש.

ש : מר אוד, בוא תספר לי בבקשה על בית הורייך, ואפשר להתחיל בשמות של ההורים, של הסבים ושל האחיים.

ת: טוב, המשפחה המצומצמת שלי הייתה חמישה אנשים. האבא שלי היה שמואל הרש. האימא שלי הייתה יוכבד. לאח הגדול שלי קראו ברל, לי קראו אנשל, ולאח הקטן קראו גבריאל. בדרך כלל אני מציין את השמות בשביל לתת דוגמה, שכולם היו שמות יהודיים.

ש: אתה יודע מה היה שם המשפחה של אימא לפני נישואיה?

ת: בוודאי, שם המשפחה של אימא לפני נישואיה היה רובינשטיין.

ש: ההורים נולדו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: האבא כנראה נולד בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), והאימא נולדה כנראה בזלוצ'בה (Zloczew).

ש: היו לך גם סבים וסבתות, שאתה יכול לומר עליהם משהו?

ת: בהחלט, היו לי סבים וסבתות. היה לי סבא בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שקראו לו שמואל שרצקי, ולסבתא קראו ברכה. הסבא מצד אימא, שהם היו גרים בזלוצ'בה (Zloczew), הוא היה מלמד, והוא היחידי שיש לי ממנו מכל, כל המשפחה, הוא היחידי שיש לי תמונה שלו. קראו לו ראובן רובינשטיין, שהוא היה מלמד. מעניין שאת שם הסבתא מצד אימא אני לא יודע.

ש: ההורים של אבא, מה עשה הסבא מצד אבא?

ת: לסבא מצד אבא הייתה מאפיה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), וכילד היינו באים לשם הרבה, היינו אוהבים לשכב שם על הפייקולה, שזה היה התנור של אפיית לחם. מעל התנור הזה היה חס, ואם היינו יכולים לישון שם, היינו מאוד מאושרים.

ש: אתה בטח יכול להריח את הריח הטוב הזה עד היום?

ת: כן, אני יכול להריח את הריח הטוב הזה עד היום. בתור ילד התחלתי ללכת ל'חדר' מגיל שלוש, וסבא כל יום אחרי-הצהריים היה בא, והיה מביא לי לחמנייה.

ש: מה אבא שלך עשה?

ת: לאבא שלי היה בית-מלאכה בבית לחייטות.

ש: ואיך היה המצב הכלכלי שלכם בבית?

ת: המצב הכלכלי שלנו בבית היה, לפי מה שאני מעריך היום, כי כילד אני הייתי מאושר, אבל לפי מה שאני מעריך היום, המצב הכלכלי שלנו היה די קשה. לפי שאני מבין היום, אני חושב שהיינו משפחה עניה. אבא אומנס עבד, הוא תפר בגדים, אבל הוא תפר יותר בגדים סטנדרטיים. היו באים אליו הרבה גויים מהכפרים לתפור אצלו

בגדים. לפי דעתי המצב הכלכלי שלנו היה קשה. אנחנו גרנו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) בחדר אחד, שלפי מה שאני מגדיר את זה היום, זה היה חדר של ארבעה על חמישה מטרים בגדול. אם אני היום חושב, היה שם בחדר הזה שולחן גדול לחיתוך בדים, הייתה שם מכונת תפירה, היה שם שולחן שבת גדול, והיינו שם חמישה אנשים בחדר אחד. יש לי דודה בצרפת אז פעם שאלתי אותה: "דודה, אני זוכר שאתם יצאתם מהבית שלנו, איפה ישנתם?" זה היה ככה, שהדודה והדוד, אבא ואימא ישנו במיטה אחת, אחי השני ואני ישנו שם לרגליהם, והאח הגדול ישן שם בצד.

ש : אתה היית האח האמצעי?

ת : כן, אני הייתי האח האמצעי.

ש : ומה היה הפרש הגילים בין האחים?

ת : הפרש הגילים בין האחים היה שנתיים בדיוק.

ש : כלומר, היה הפרש בין שלושתכם של שנתיים, שנתיים?

ת : כן, בדיוק, היה הפרש בין שלושתנו של שנתיים, שנתיים.

ש : אימא הייתה בבית, היא הייתה עקרת בית, היא דאגה לכל הדברים של הבית?

ת : כן, אימא הייתה בבית, היא הייתה עקרת בית אבל היא גם עזרה לאבא בתפירה. הם היו תופרים מין דגם, והיו צריכים לתפור עם חוט לבן בשביל לחבר את הבד לפני שתפרו במכונה, אז זאת הייתה העבודה של אימא.

ש : יש לך מושג אולי מדורי דורות, מהיכן הגיעה המשפחה שלכם לפולין לאזור של לודז' (Lodz)?

ת : לא, אני לא יודע מהיכן הגיעה המשפחה שלנו לפולין לאזור של לודז' (Lodz). אני לא יכול לדעת את השורשים של המשפחה שלנו, כי הרי אני הייתי סך-הכול ילד בן אחת-עשרה. ילד בן אחת-עשרה אז זה לא כמו ילד בן אחת-עשרה של היום. אני גם לא יכול להגיד שההורים דיברו איתי הרבה, כי אני כמעט ולא הייתי בבית. אני מגיל שלוש עד גיל שבע הלכתי ליחדר' מהבוקר עד הערב. מגיל שבע הלכתי לבית-ספר חצי יום, וחצי יום המשכתי ללכת ליחדר', כך שאני לא יכול להגיד שהיו שיחות אישיות עם ההורים.

ש : עוד מעט אנחנו נדבר יותר בהרחבה על החינוך שקיבלת. תאמר לי, מבחינה יהודית, איך נוהל הבית שלכם מבחינה יהודית, איזה יהודים היו ההורים שלך?

ת : אני חושב, אני יכול להגיד שאני כמעט שלא הכרתי אז אנשים לא דתיים. אני זוכר שפעם דיברו אצלנו בבית על אחד בשם משה, שהוא הולך בלי כובע, ואמרו שלכן הוא

לא יהודי. אלה היו המושגים שאני גדלתי עליהם. אבא היה מתפלל כל בוקר בבית, ובליל שבת ובשבת הוא הלך לבית-כנסת. ביום שישי לפני שבת הוא הלך למקווה, וביום שישי לפני שבת הוא הלך גם למספרה. אני זוכר שבמספרה אני הייתי יושב. אני לא יכול לשכוח שבשנת 33', אני הייתי אז ילד בן חמש, ואני זוכר את זה כמו היום. אני ישבתי במספרה שם בפניה על הרצפה, ומספרה היה ה"פרלמנט", ששם דיברו על החדשות. באותו זמן דיברו שם על הגירוש של היהודים מגרמניה. אני לא יודע משום מה, אני זוכר שבאותו יום הם אמרו: "אוי, אוי, אוי", אבל הם הלכו הלאה, הם לא חשבו שכעבור שש שנים זה יגיע גם אליהם לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: זה היה נראה רחוק ממה שקרה אז בגרמניה הנאצית?

ת: כן, נכון, זה היה נראה רחוק ממה שקרה אז בגרמניה הנאצית.

ש: בהמשך אנחנו ניגע גם בזה. להורים הייתה, לאבא הייתה איזושהי נטייה לחסידות או שהוא היה יהודי אורתודוכסי רגיל?

ת: לא, לא, אני חושבת שהוא היה אפילו אולי קצת יותר קרוב לבונד...

ש: לבונד?

ת: כן, אני חושב שהוא היה קרוב יותר לבונד מאשר ל...

ש: אנתנו יודעים שלפני המלחמה היו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) כעשרת אלפים יהודים, כלומר, זאת הייתה קהילה יהודית גדולה.

ת: לפני המלחמה היו שניים-עשר אלף יהודים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: כלומר, היו שם אפילו שניים-עשר אלף יהודים, זאת הייתה קהילה גדולה. אני מבינה שהיו שם בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) מפלגות פוליטיות מכל הקצוות. זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הייתה עיירה מאוד, מאוד תוססת מבחינת החיים היהודיים, מה אתה יכול לספר לנו על זה?

ת: קודם כל מבחינת מפלגות, אמרתי שאבא היה אפילו אולי קצת שמאלן. אני הלכתי לתנועת הנוער הציונית, אבל האח הגדול שלי ברל הלך לשומר הצעיר. אני יודע שהדוד שלי, היה לי דוד שהם היו בבני-עקיבא.

ש: זאת אומרת, שבקרוב המשפחה שלכם הייתה נטייה לציונות?

ת: כן, בקרב המשפחה שלנו הייתה בהחלט נטייה לציונות.

ש: אני מבינה שהיו לכם דודים ובני-דודים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

- ת: כן, היו לנו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) דודים ובני-דודים, בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הייתה גרה אחות של אימא, והיו גרים שם גם אחים של אבא.
- ש: בוא נתחיל לדבר על שבתות ועל החגים. איך עשו אצלכם שבת בבית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)? נתחיל בשלב ההכנות, איך היו ההכנות אצלכם בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לקראת השבת.
- ת: את נוגעת בנקודה הכי כואבת.
- ש: למה זאת הנקודה הכי כואבת?
- ת: כי אצלי כל יום שישי, עד היום ביום שישי אני חולה וגם בשבת. אצלי אם בשבת המשפחה לא ביחד אני עצוב. עד לפני כמה שנים היה מצב שכל המשפחה הייתה חייבת להיות אצלי בבית.
- ש: העצב שלך קשור לגעגועים שלך לשבת שהייתה אצלכם בבית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?
- ת: כן, בהחלט, העצב שלי קשור לגעגועים שלי לשבת שהייתה אצלנו בבית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש: בוא תתאר לי בבקשה את השבת הזאת, מה זאת הייתה השבת אצלכם בבית?
- ת: נתחיל, אני חושב שאני התחלתי להיות ביחד עם אבא כשהוא הלך למספרה ביום שישי. אחר-כך הלכנו למקווה, אחר-כך חזרנו הביתה, התלבשנו, והלכנו לבית-הכנסת. חזרנו מבית-הכנסת, אכלנו את ארוחת השבת.
- ש: מי הכין את ארוחת השבת?
- ת: אימא הכינה את ארוחת השבת.
- ש: מה היה בארוחת השבת, איזה אוכל היה?
- ת: בארוחת השבת היו דגים, היה מרק עם אטריות, היה עוף. אני לא חושב שאנחנו אכלנו כל יום עוף, אבל בשבת בוודאי היה עוף ולפעמים היה לנו גם בשר. כמובן אבא עשה קידוש והייתה שירה. זה היה בליל שבת.
- ש: אתם הייתם יושבים בארוחה הזאת בליל שבת רק אתם, או שהיו באים אליכם גם אורחים לארוחה הזאת?
- ת: עד כמה שאני זוכר, בארוחה הזאת היינו רק אנחנו. בשבת בבוקר הלכנו לבית-הכנסת, כלומר, אבא הלך לבית-הכנסת, ואנחנו שיחקנו בחוץ מחוץ לבית-הכנסת. אנחנו חזרנו הביתה, הלכנו לסבא להביא את הצילנט, מכיוון שהיינו שמים את הצילונט בתנור של

סבא. היינו אוכלים את הצ'ולנט. לפעמים היו גם, כלומר, אני זוכר שכשהאת הקטן שלי נולד, היה אצלנו מה שנקרא 'שלום זכר', אצלנו בבית ואני זוכר שהיה לנו אז בבית חומוס, הייתה לנו שם חבית עם בירה, והייתה לנו פומפה כזאת, שככה היינו מוציאים את הבירה. אלה דברים שבהחלט זכורים לי וטבועים בי.

ש : היו שרים אצלכם מסביב לשולחן השבת, היו זמירות?

ת : כן, כן, היו שרים אצלנו מסביב לשולחן השבת, היו זמירות.

ש : אתה יכול לשיר לנו אולי משהו מבית אבא?

ת : לא, בזה אני די חלש, אני לא טוב בשירה.

ש : היה אצלכם גוי של שבת?

ת : כן, היה אצלנו גוי של שבת. אצלנו בבית היו כשלושים דיירים.

ש : בבניין?

ת : זה לא היה בניין, אלא היו שם כמה בניינים. זה היה שם ככה, שלאורך המדרכה היו בניינים צפופים. נכנסו שם לתוך בית, ומתוך הבית הזה יצאו לחצר. בחצר היו שם בתים פה ובתים שם, ובכל חצר כזאת היו בין עשרים לחמישים משפחות. אצלנו היו שלושים משפחות בחצר, ומתוך כל המשפחות האלה הייתה בסך-הכול משפחה אחת לא יהודית, שלהם היה תפקיד של להבעיר אש בשבת בבתי היהודים.

ש : והם היו מקבלים תמורה בעד זה? איך זה הלך, איך היה נהוג?

ת : אני לא יודע בדיוק איך זה הלך, כי בעצם הם היו גם מנקים את הבית, והם היו צריכים ביום ראשון לשים את הדגל לפני הבית, כלומר, הם היו אחראים על הבית.

ש : כלומר, הם היו כמו שומרים על הבניין, משהו כזה?

ת : כן, הם היו כמו שומרים על הבניין. אצלנו זה היה בניין כזה גדול, אז היו שם דירות של ארבעה חדרים בכניסה לבניין. דירה אחת מהם הייתה שלנו, שהיא הייתה דירה עם גג מקש ומחמר. בפנים בבניין היה בניין אחד מלבנים והיה שם בניין אחד מעץ, כלומר, היו שם כל מיני בניינים בתוך החצר הזאת.

ש : הדירה הזאת שאתם גרתם בה הייתה בבעלותכם או שהיא הייתה בשכר דירה?

ת : לא, הדירה הזאת שאנחנו גרנו בה לא הייתה בבעלותנו, היא הייתה בשכר דירה.

ש : הייתה לכם משפחה בעוד מקומות בפולין, או שרוב המשפחה שלכם הייתה גרה

בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: הייתה לנו משפחה כמובן בזלוצ'בה (Zloczew), שהם היו מהצד של אימא. היו לנו גם עוד קרובי משפחה, שאני לא זוכר איפה הם גרו, אבל היו גם כאלה שגרו במקומות אחרים בפולין. הייתה לנו משפחה ב..., והיו לנו קרובים גם בעוד מקומות אחרים.

ש: והדודים ובני-הדודים שלכם שגרו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אתם הייתם איתם בקשר?

ת: כן, בטח, עם הדודים ובני-הדודים שלנו שגרו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אנחנו היינו איתם בקשר.

ש: הילדים של הדודים האלה היו פחות או יותר בגילים שלך?

ת: הם היו גדולים יותר. היה לי בן-דוד אחד..., היה לי בן-דוד אחד גדול יותר ממני, לרוב הם היו גדולים יותר ממני.

ש: הדודים שלך שרדו את המלחמה?

ת: לא, הדודים שלי לא שרדו את המלחמה.

ש: אתה יכול להזכיר את השמות של הדודים?

ת: אם את מבקשת ממני להגיד את השמות שלהם אני אספר לך סיפור. אצלנו לא היו שמות לדודים, אלא אצלנו דוד היה דוד, סבתא הייתה סבתא בובה, סבא היה זיידה, והיה פיטה ומימה, זאת הייתה המשפחה. לפני כמה שנים, שנתיים, שלוש שנים קיבלתי אימייל מבלגיה שמישהו שאל אותי: "איזה שרצקי אתה?" עניתי ואמרתי, שאני לא יודע איזה שרצקי אני. שלחו לי עץ משפחה, ושם למדתי, אני לא זכרתי את השם של סבתא שלי, כמו שאמרתי לך, אני לא ידעתי. שם בעץ הזה של המשפחה מצאתי את השמות של סבתא שלי, של הדודים, את אימא שלי ואת אבא שלי, וככה נודעו לי קצת שמות של המשפחה. מסתבר שאלה הם קרובים מבלגיה, הוא בא לארץ, וקבעתי איתו להיפגש ביד-ושם. נפגשנו באמת ביד-ושם, ואחרי זה לפני שנתיים הוא עשה מפגש של משפחת שרצקי. הסתבר לי שזאת משפחה גדולה. היו שם שלוש בנות-דודות שבאו מחיפה, שהם היו בנות-דודות ראשונות, שאחת לא ידעה מהשנייה.

ש: מה אתה אומר?

ת: אז ככה אנחנו עכשיו עדיין בקשר טוב.

ש: אני מבינה שהמפגש הזה היה מרגש?

ת: כן, המפגש היה מאוד, מאוד מרגש. ככה כל השנים עד שאני התחתנתי הייתי אבן בודדת, לא היה לי אף אחד. כשהייתי בצבא הייתי עם... כל הרכוש שלי תמיד היה איתי, כי לא היה לי איפה להשאיר אותו.

ש: בוא נחזור לילדות שלך בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), דיברת על שבת, ואתה מאוד התרגשת. אני מבינה שהאווירה בשבת הייתה מאוד מיוחדת במקום הזה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ת: הייתי אומר שזאת הנקודה הכי כואבת אצלי, אני לא יודע למה. אבל זאת עובדה שכשמגיע יום שישי אני כבר לא מרגיש טוב, ואני יודע מה הסיבה.

ש: יש איזה חג שאתה אהבת אותו במיוחד בתור ילד, שהותיר בך רושם מיוחד?

ת: בראש השנה ובפסח היינו מקבלים דברים חדשים וזאת הייתה חגיגה.

ש: איך חגגו את חג הפסח אצלכם בבית, היו מקפידים מאוד על הניקיון לפני פסח?

ת: כן, איזו שאלה, בוודאי שהיו מקפידים מאוד על הניקיון אצלנו בבית לפני פסח. היו מוציאים את הכול החוצה, היו שורפים את ה... והיו מכבסים את כל הבגדים.

ש: אנתנו מדברים על תקופה שעבודות הבית היו מאוד, מאוד קשות, זה לא כמו היום שיש מכונת כביסה, שיש אוכל מוכל ושיש מקפיא. מישהו עזר לאימא, או שאימא עשתה את הכול לבד?

ת: אימא עשתה את הכול לבד. אני הייתי זה שהייתי מביא מים ממרחק של שלושה, ארבעה בתים.

ש: לא היו ברזים עם מים זורמים אצלכם בבית?

ת: לא, לא היו אצלנו ברזים עם מים זורמים בבית, וגם לא היו לנו שירותים בבית, אלא זה היה ככה שהייתה אצלנו חצר במרחק של חמישים, מאה מטר, מאחורי החצר היה גן ירק ומאחורי גן הירק היו השירותים.

ש: אתה סיפרת שכבר מגיל שלוש אתה הלכת ליחדר'. תספר לי על היחדר', ואחר-כך נדבר גם על בית-הספר. מה אתה זוכר מהיחדר'?

ת: מהיחדר' אני זוכר שהיינו לומדים שם את האל"ף בי"ת. למלמד היה קיינצ'יק, שזה היה מין שוט כזה, או שהוא היה מרביץ עם הסרגל על קצות האצבעות אם לא היינו מבטאים נכון, או אם לא אמרנו משהו נכון.

ש: אתה זוכר איך קראו למלמד?

ת: לא, אני לא זוכר איך קראו למלמד.

ש : מן הסתם המלמד שלכם לא שרד את המלחמה?

ת : תראי, לאורך כל המלחמה אני הייתי אבן בודדת, ואני לא הכרתי הרבה אנשים, חוץ מאלה שהלכו איתי לבית-ספר או מהחצר שלנו. אבל אני חושב שמהחצר שלנו לא היה איתי אף אחד בזמן המלחמה. היו לי שניים, שלושה חברים מבית-הספר, שנפגשנו פה בארץ אחרי המלחמה.

ש : כמה ילדים היו ב'חדר'?

ת : אני מעריך שביחדר' היו חמישה-עשר עד עשרים ילדים.

ש : וזה עלה לאבא כסף, אבא היה צריך לשלם עבור הלימודים שלכם ב'חדר', איך התנהל העניין הכספי?

ת : אני לא יודע איך התנהל העניין הכספי אצלנו, אני לא ידעתי שום דבר. באותו זמן לא שיתפו ילדים בעניין הכספי. ילד בן אחת-עשרה או זה לא היה כמו ילד בן אחת-עשרה היום. לא שיתפו אותי, ולא ידעתי אז שום דבר.

ש : וכשאתה היית קטן, והלכתי ל'חדר' עוד לפני גיל שבע, לפני הגיל שבו אתה התחלת את בית-הספר, אז כמה שעות אתה היית ב'חדר'?

ת : אני לא יכול להגיד לך, אבל אני מעריך שאני הייתי אז ב'חדר' בין השעות שמונה עד חמש, שש או שבע, משהו כזה.

ש : אז רוב היום אתה למדת?

ת : כן, רוב היום אני למדתי ב'חדר'.

ש : ואתה אומר שבגיל שבע אתה התחלת ללמוד גם בבית-ספר, זה היה בית-ספר פולני או בית-ספר יהודי?

ת : זה היה בית-ספר עממי פולני, אבל זה היה בית-ספר יהודי, כלומר, רק יהודים למדו שם בבית-הספר.

ש : זאת אומרת, שלפולנים היה בית-ספר אחר?

ת : כן, לפולנים היה בית-ספר אחר. היו שני בתי-ספר יהודים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), בית-ספר יהודי אחד היה של המנהל ובית-הספר היהודי השני היה של המנהלת. בשני בתי-הספר היו גם בנים וגם בנות. אבל המנהלת הייתה מנהל, ולכן היא הייתה נקראת מנהלת, והמנהל היה נקרא מנהל.

ש : אני יודעת שמערכת החינוך בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הייתה מאוד, מאוד, מאוד מפותחת. היה שם בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) בית-יעקב, היה שם תלמוד תורה.

ת : היו ישיבות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : היה שם גם בית-ספר 'תרבות' בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ת : היו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ישיבות, היו בתי-מדרש. אני הכרתי יותר את הצד הדתי, את בתי-המדרש ואת החסידים שהיו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). אבל הייתה גם תקופה, אני לא זוכר כמה זמן זה היה, אבל זאת הייתה תקופה שהלכתי לנוער הציוני.

ש : תיכף נדבר על התקופה הזאת שהלכת לנוער הציוני. מה היה השם של בית-הספר שלך, זה היה אולי 'יסוד התורה'?

ת : לא, בית-הספר שאני הלכתי אליו היה בית-הספר של המנהל.

ש : ככה קראו לבית-הספר הזה, בית-ספר של המנהל?

ת : כן, ככה קראו לבית-הספר הזה, בית-ספר של המנהל.

ש : המורים בבית-הספר הזה היו כולם יהודים?

ת : לא, המורים בבית-הספר הזה לא היו יהודים.

ש : היו מורים פולנים?

ת : כן, המורים בבית-הספר הזה היו פולנים. פעם אחת אני חזרתי מהתנועה בשעה שבע בערב, המורה ראתה אותי ברחוב, היא קראה לי ואמרה לי: "תבוא מחר עם ההורים", כי מה זה ילד בגיל תשע, עשר מסתובב בשעה שבע ברחוב, ולכן הייתי צריך להביא את ההורים.

ש : אנחנו מדברים על זמנים אחרים באמת. איזה מקצועות אתם למדתם בבית-הספר?

ת : בבית-הספר אני חושב שלמדנו רק קצת דקדוק, למדנו על הממשל הפולני, משהו כזה.

ש : אתם למדתם את השפה הפולנית?

ת : כן, אנחנו למדנו את השפה הפולנית. בית-הספר הזה היה רק ארבע כיתות. עד שלמדתי בבית-הספר הזה אני לא ידעתי פולנית, כי אצלנו בבית דיברו רק ביידיש.

ש : זאת אומרת, שפת האם שלך הייתה יידיש, ופולנית אתה למדת בבית-הספר?

ת : כן, נכון, שפת האם שלי הייתה יידיש, ופולנית אני למדתי בבית-הספר.

ש : ההורים שלך ידעו פולנית, או שהם ידעו ככה, ככה?

ת: ההורים ידעו פולנית, מכיוון שבאו פולנים אל אבא.

ש: כלומר, הקליינטים של אבא היו פולנים?

ת: כן, הקליינטים של אבא היו פולנים, ובוודאי שההורים ידעו פולנית.

ש: אבל הפולנית של ההורים הייתה עם מה שנקרא מבטא יהודי?

ת: זה יותר מידי בשבילי לזכור את זה.

ש: והפולנית שלך הייתה כזאת, שאפשר היה להבחין שאתה יהודי כשפתחת את הפה,

ודיברת בפולנית, או שהייתה לך פולנית טובה?

ת: לא הייתה לי בכלל שפה פולנית, כי היות שכמו שאמרתי, אני עד גיל אחת-עשרה עד

כיתה ה' למדתי בבית-הספר, כלומר, למדתי סך-הכול ארבע שנים בבית-ספר, היות

שבפולין מתחילים ללמוד בבית-הספר רק מגיל שבע. סך-הכול בשנים מאז שנכנסתי

לגטו ועד 1990, שתשמעי על זה בהמשך, אני לא הוצאתי כמעט מילה בפולנית.

ש: זאת אומרת, שהפולנית שלך לא הייתה משהו?

ת: לא, הפולנית שלי לא הייתה משהו.

ש: אבל בבית-הספר אתה הסתדרת בלי השפה הפולנית?

ת: בבית-הספר הזה אני לא הייתי היחיד שלא ידעתי טוב את השפה הפולנית.

ש: היית באותו מצב כמו שהיו שאר הילדים?

ת: כן, הייתי באותו מצב כמו שהיו שאר הילדים.

ש: ואחרי שלמדתם בבית-הספר חזרתם כל יום ליחדר?

ת: כן, אחרי שלמדתי בבית-הספר חזרתי כל יום ליחדר.

ש: אז בעצם מגיל שבע אתה כל היום למדת בבית-הספר וביחדר?

ת: מגיל שלוש אני כל היום למדתי, אלא שבגיל שבע זה התחלק בית-בית-הספר ליחדר.

כלומר, מגיל שלוש עד גיל שבע שאני למדתי כל היום ביחדר, ומגיל שבע אני למדתי

חצי יום בבית-הספר וחצי יום ביחדר.

ש: הקהילה היהודית עצמה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), הייתה שם קהילה

יהודית אחת או שהיו שם כמה קהילות יהודיות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola),

אתה יודע איך זה היה?

ת: לא, אני לא יודע איך זה היה. אני מתאר לי שלכל חסידות שהייתה בזדונסקה-וולה (

Zdunska-Wola) הייתה קהילה משלה. אבל אני לא יכול להגיד שהייתי מעורה,

ושאני ידעתי משהו ממה שהיה שם.

- ש : אבא שלך התפלל בבית-כנסת או בשטיבל בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?
- ת : אבא שלי התפלל בבית-כנסת הגדול בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש : היה צריך לשלם מיסים כדי להחזיק את בית-הכנסת, את השוחט, את הרב ואת כל הדברים האלה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), או איך זה עבד?
- ת : אני לא יודע איך זה היה, אני לא יכול להגיד לך.
- ש : אתה מספר שהמשפחה שלך הייתה במצב כלכלי לא משהו שהיה קשה. אבל מצד שני לא היה חסר אוכל בבית ולא היו חסרים בגדים. היו בטח משפחות עניות יותר בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). מישהו דאג למשפחות העניות האלה שהיו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), היו שם גמ"חים, הייתה שם עריבות הדדית?
- ת : אני לא יכול להגיד לך, אני לא יודע.
- ש : האזור שגרתם בו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), זה היה אזור שגרו שם בעיקר יהודים?
- ת : כן, באזור שאנחנו גרנו בו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היו גרים בעיקר יהודים.
- ש : זאת אומרת, שכשהייתה שבת אפשר היה להרגיש את זה באזור שלכם?
- ת : כן, בהחלט כשהייתה שבת אפשר היה להרגיש את זה באזור שלנו.
- ש : אתה זוכר אולי איזה ספרים היו בבית שלכם?
- ת : לא, אני לא זוכר איזה ספרים היו בבית שלנו.
- ש : אתה בתור ילד היית קורא גם מה שנקרא ספרי חול, רומנים ודברים כאלה?
- ת : לא, בתור ילד אני לא הייתי קורא גם מה שנקרא ספרי חול, רומנים ודברים כאלה. היו לנו איזה חוברות בבית, אבל אני לא זוכר, אני זוכר מעט מאוד.
- ש : אתה זוכר אם הייתה פעילות תרבותית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)? אני שמעתי שהיו שם למשל הרבה חוגי דרמה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ושהיו שם מקהלות?
- ת : אני חושב שפעם אחת הלכתי להצגה, אבל אני לא זוכר בדיוק מה זה היה, כי נדמה לי שבסך-הכול פעם אחת הייתי בהצגה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש : רדיו היה באזור שאתם גרתם בו, למישהו מהשכנים היה רדיו?
- ת : הרי לא היה אצלנו חשמל. בהתחלה הייתה מנורת נפט, אחר-כך היה קרביט, אחר-כך היה לוקס, ובסוף הייתה כבר נורה אחת, שהיא הייתה תלויה, חילקו את החדר לשניים שהיה חור באמצע שזה יהיה בשביל שני החדרים, הייתה נורה אחת.

ש : אבא היה קורא עיתון, היו מגיעים אליכם עיתונים?

ת : לא, עיתון היו קוראים במספרה.

ש : בפרלמנט?

ת : כן, בפרלמנט שהיה במספרה היו קוראים את העיתון.

ש : אז בעצם כשהיו דיבורים על פוליטיקה או כל מיני ויכוחים, אתה היית בתור ילד יושב

בצד והיית מקשיב?

ת : כן, רק ביום שישי אני הייתי שומע.

ש : שזה היה היום שהיית הולך עם אבא למספרה?

ת : כן, ביום שישי זה היה היום שהייתי הולך עם אבא למספרה, אבל במשך כל השבוע

אני לא הייתי מעורה בכלל בבית. אני הייתי בא הביתה כל יום, אם היה קיץ, היינו עוד

משחקים קצת בחצר הילדים. בבית לא היה לנו מקום לשחק.

ש : במה הייתם משחקים?

ת : היינו משחקים במשחקי פאלוד.

ש : מה זה פאלוד?

ת : פאלוד זה משחק ששמים מקל על שני אבנים, ככה נותנים זבנג למקל, והיה צריך לרוץ

אחרי המקל. היינו משחקים גם במשחק חמש אבנים. בפסח היינו משחקים עם

אגוזים.

ש : ואני מבינה שכל החברים שלך היו ילדים יהודים?

ת : כן, כל החברים שלי היו ילדים יהודים.

ש : לא היו באזור שלכם ילדים פולנים?

ת : לא, באזור שלנו לא היו ילדים פולנים.

ש : בתור ילד היה לך בכלל איזשהו מגע עם פולנים?

ת : לא, בתור ילד בכלל לא היה לי מגע עם פולנים. כשהיו נכנסים פולנים לבית שלנו, היו

מזהירים אותנו, כי היו פולנים שהיו מבינים יידיש, אז היו אומרים לנו : "הגוי מבין

כל אות". אני ידעתי שהכוונה שהגוי מבין יידיש.

ש : זאת אומרת, מרוב שהגויים שם התעסקו עם היהודים, הם כבר למדו את השפה של

היהודים?

ת : כן, נכון, מרוב שהגויים שם התעסקו עם היהודים, הם כבר למדו את השפה של

היהודים.

ש : רוב הקליינטים של אבא היו גויים פולנים?

ת : כן, אני חושב שרוב הקליינטים של אבא היו גויים.

ש : כמה מילים על היחסים בין האחים. אתם הייתם שלושה בנים בבית, אם אתה יכול לספר כמה מילים על האח הגדול וכמה מילים על האח הקטן, מה אתה יכול לספר עליהם?

ת : אני חושב שהיו בינינו יחסים טובים. אני יודע שאני הייתי הילד הטוב, שהייתי סוחב את המים. האח הגדול לא כל-כך רצה לעזור, הוא היה גם יותר עוזר קצת לאבא.

ש : הוא עזר לאבא בעבודה?

ת : כן, הוא עזר לאבא בעבודה, הוא עזר לו בתפירה. האח הקטן היה בן תשע, אז הוא עוד לא עזר, הוא בעיקר היה משחק.

ש : מהאח הקטן לא דרשו יותר מידי?

ת : נכון, מהאח הקטן לא דרשו יותר מידי.

ש : אז אתה היית מה שנקרא ילד סנדוויץ' קלאסי, שהכול נפל עליך?

ת : כן, כנראה שאני הייתי מה שנקרא ילד סנדוויץ' קלאסי, שהכול נפל עלי.

ש : אתה מספר שאתה הלכת לתנועה, שאתה הלכת לנוער הציוני?

ת : כן, נכון, אני הלכתי לתנועה, אני הלכתי לנוער הציוני.

ש : אבא לא התנגד לזה? זה היה בהסכמת אבא?

ת : לא, אבא לא התנגד לזה, זה היה כנראה בהסכמת אבא. אני לא חושב שהסתרנו את זה שהלכנו לתנועה. האח הגדול שלי הלך לשומר הצעיר, ואם אני ידעתי שהוא הלך לשומר הצעיר, אז אבא גם ידע את זה.

ש : מה אתה יכול לספר על הפעילות שלכם בתנועה, מה עשיתם שם?

ת : בתנועה רקדנו, שרנו, דיברו איתנו שם וזה הכול.

ש : אתה יכול לומר, שאתה הלכת לשם לתנועה יותר בגלל העניין החברתי, כלומר, בגלל שהחברים הלכו לשם?

ת : כן, בוודאי שאני הלכתי לשם לתנועה בגלל העניין החברתי, בגלל שהחברים הלכו לשם.

ש : זה לא שכל-כך נתפסת אז לרעיון הציוני עצמו?

ת : לא, לא, בהחלט לא הלכתי אז לתנועה בגלל שכל-כך נתפסתי לרעיון הציוני עצמו. אני לא יכול להגיד שהייתה לי אז הכנה או הבנה כל-כך הרבה בתנועה, אני הלכתי אז לתנועה רק בגלל החברים.

ש : אבל סיפרו לכם בתנועה על ארץ-ישראל, היו הרצאות על מה שקרה אז בארץ?

ת : כן, בוודאי שדיברו איתנו על ארץ-ישראל, אבל דיברו על זה מעט מאוד, או בואי נגיד ככה, שאני זוכר שדיברו על זה מעט מאוד. אני לא יכול להגיד שאני זוכר הרבה.

ש : דיברו איתם בתנועה גם בעברית כשפת דיבור?

ת : לא, לא דיברו איתנו בתנועה בעברית כשפת דיבור, אולי לימדו אותנו בתנועה שירים בעברית, אבל גם את זה אני זוכר מעט מאוד.

ש : לפני המלחמה היו יהודים שעלו מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לארץ-ישראל, היו חלוצים שעלו לארץ?

ת : כן, כן, היו לפני המלחמה יהודים שעלו מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לארץ-ישראל, היו חלוצים שעלו לארץ. אני גם מצאתי פה משפחה. אני הייתי נוטר בקיבוץ דן, ובכ"ט בנובמבר כשהכריזו על המדינה, שומר ממושב נחלים בגליל הלך לכפר ערבי בשם סאלחה לקנות סיגריות. הערבים התנפלו עליו, הרביצו לו מכות, והוא כמעט התעלף. פתאום הוא נזכר, הוא ראה את האקדח שלו על הרצפה, אז הוא הרים את האקדח שלו, והוא הרג שם ערבי. אז לקחו אותנו, את הנוטרים, אני הייתי אז נוטר בקיבוץ דן, ולקחו אותנו לשמור על נחלים. היינו אוכלים שם בבתים של אנשי המושב הזה נחלים. היה שם איזה אחד, שהוא אמר לי: "תראה, יש פה במושב בנחלים מישהו מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)". אבל אני לא הלכתי לחפש אותו, מכיוון שאם היינו מוצאים מישהו כזה, הם היו באים אלינו בטענות על כך שאנחנו נשארנו בחיים והם לא. יום אחד אני הייתי בחצר, היה שם אותו אדם שאני אכלתי אצלו, הוא ראה שם בחצר את אותו יהודי שהיה מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), הוא קרא לו, הראה עלי ואמר לו: "האדם הזה הוא מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)". היהודי הזה מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לקח אותי אליו הביתה, אנחנו דיברנו, והסתבר שהם היו קרובים שלי, ואני זוכר מתי הם יצאו מהבית מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לארץ-ישראל.

ש : הייתה ביניכם פגישה מרגשת?

ת : כן, הייתה בינינו פגישה מאוד מרגשת.

ש : אתה אמרת עכשיו משהו לא פשוט, אתה אמרת, שאם אתה היית מחפש קרובים בארץ, אתה פחדת שהם יבואו אליך בטענות, למה אתה נשארת בחיים, ובני המשפחה שלהם לא נשארו בחיים?

ת : כן, נכון, אם אני הייתי מחפש קרובים בארץ, אני פחדתי שהם יבואו אלי בטענות על כך שאני נשארת בחיים, ובני המשפחה שלהם לא נשארו בחיים.

ש : זה היה עד כדי כך, זאת הייתה האווירה?

ת : כן, זה היה עד כדי כך, והאווירה הייתה אפילו גרועה יותר.

ש : מר אוד, ברשותך, אנחנו נדבר על הנושא הזה, שזה נושא כאוב בפני עצמו, בסוף הריאיון, כשנגיע לתקופה שאתה הגעת לארץ-ישראל. זה לא היה פשוט. בוא נחזור לנוער הציוני. אתה אומר שלאבא דווקא הייתה נטייה בונדיסטית?

ת : כן, לאבא הייתה דווקא נטייה בונדיסטית.

ש : בוא נסביר למי שלא יודע, שהבונד הייתה מפלגה שמאלית, שהיא הייתה אנטי-ציונית, והיא דגלה בפתרון סוציאליסטי ליהודים בפולין?

ת : אני חושב שהיה לאבא חבר מהבונד, שפעם או פעמיים אני הלכתי איתו לשם, ולכן אני זוכר את זה. אבל הוא לא היה הולך לזה באופן קבוע.

ש : כלומר, הוא הלך לשמוע אולי כמה הרצאות שם בבונד?

ת : כן, הוא הלך לשמוע כמה הרצאות שם בבונד.

ש : הבונדיסטים דיברו על המעמד של הפועלים, על המעמד הנמוך, ואולי בגלל זה אבא הלך לשם?

ת : כן, נכון, בדיוק, בגלל שהבונדיסטים דיברו על המעמד של הפועלים, על המעמד הנמוך, לכן כנראה אבא התעניין בזה.

ש : כי לפי מה שאני יודעת דתיים פחות נטו לבונד.

ת : כן, נכון, דתיים פחות נטו לבונד.

ש : לפני שנמשיך, אני מבקשת ממך ככה שתתאר לי קצת את ההורים שלך. אני לא זכיתי להכיר אותם. בוא נתחיל מאבא, איזה טיפוס היה אבא שלך?

ת : אני חושב שאבא שלי היה אדם טוב. הוא היה גבוה. אני אומר לך, רק בשבתות לפעמים היינו הולכים לטייל ביחד, וזה מה שהיה כל הקשר עם אבא. כמוכן אם היינו עושים משהו לא טוב, היינו מקבלים מכות. אבל אבא היה אדם טוב, ומי שהיה הדומיננטי בבית זאת הייתה אימא.

ש : מה אתה יכול לומר על אימא?

ת : אימא הייתה אישה יפה, היו לה עיניים כחולות. הכול התנהל בבית לפי אימא, היא קבעה הכול.

ש : מה היה חשוב לאימא בחינוך שלכם, מה היה חשוב לה שאתם הילדים תהיו?

ת : אני לא חושב שפעם הגענו לנושא הזה של לדבר על מה שאנחנו נהיה. אני חושב שאנחנו עדיין לא היינו בשלים לדבר על הנושא הזה של מה שאנחנו נעשה.

ש : הלימודים היו חשובים בבית, היה חשוב להורים שתלמדו טוב שלושת הילדים?

ת : אני לא חושב, אני לא זוכר שההורים התעסקו איתנו בחינוך. אנחנו הלכנו לבית-הספר, באנו הביתה ועשינו את השיעורים. אני חושב שעשינו את השיעורים בכלל אחרי שהחשיך, מכיוון שאחרי בית-הספר באנו הביתה, אכלנו משהו, ואחר-כך הלכנו ליחדר. כשבאנו הביתה מהיחדר, זה היה רק אחרי שהחשיך. בשבת אי אפשר היה לעסוק בזה, אי אפשר היה לעשות שיעורים. זה מה שאני זוכר.

ש : סיפרת מקודם שאתה זוכר את סבא עם המאפיה, שהוא היה מביא לך לחמנייה?

ת : כן, אפילו כשכבר לא הלכתי ליחדר, כי בסוף כבר לא הלכתי ליחדר. אחרי ההפסקה הייתי הולך לשם, הייתי מחכה, סבא הגיע, והוא היה מביא לי את הלחמנייה.

ש : אז היית רואה את סבא כל יום?

ת : כן, הייתי רואה את סבא כל יום.

ש : אם אתה יכול לספר כמה מילים על סבא. מה אתה זוכר ממנו, איזה טיפוס היה סבא שלך?

ת : סבא שלי היה יהודי שקט וטוב. הייתה לו מאפיה, הוא עבד גם-כן קשה במאפיה. אני זוכר שהוא היה מאוד טוב אלינו.

ש : הדודים, בני-הדודים, מתי הייתם מתראים איתם?

ת : דוד אחד היה גר אצלנו ברחוב, שהיינו הולכים לשם לעיתים קרובות יותר. בשבתות היינו נפגשים יותר עם המשפחה.

ש : אתה סיפרת מקודם, שאתה זוכר שאתה ישבת עם אבא ביום שישי בבוקר במספרה?

ת : כן, אבל זה לא היה בדיוק בבוקר.

ש : לקראת צהריים, ואמרת שאתה זוכר את הדיבורים שדיברו שם על גרמניה הנאצית?

ת : כן, אני זוכרת את הדיבורים שדיברו שם במספרה על גרמניה הנאצית.

ש : אנחנו יודעים שהנאצים עלו לשלטון בגרמניה כבר ב-33'.

- ת: כן, הנאצים עלו לשלטון בגרמניה כבר ב-33', ובשנת 33' אני הייתי ילד בן חמש.
- ש: בהמשך השנים החקיקה האנטי-יהודית בגרמניה הלכה והחריפה. השיא הגיע בשנת 38' כשכבר התחילו לגרש מגרמניה את היהודים שהיו בעלי נתינות פולנית. מה אתה הבנת אז מכל זה, האם היית בכלל מודע למה שקרה בגרמניה הנאצית?
- ת: אני לא חושב שאני הייתי מודע לכל הנושא הזה עד פרוץ המלחמה.
- ש: כלומר, יכול להיות שהמבוגרים כן ידעו, אבל הילדים לא ידעו?
- ת: כן, המבוגרים בוודאי ידעו. נדמה לי שהם ידעו, מפני שאחרת עם פרוץ המלחמה היהודים לא היו מתחילים לברוח לכיוון ברית-המועצות.
- ש: עוד מעט נגיע לזה. האם אתה זוכר שהייתה אנטישמיות בכלל בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לפני המלחמה?
- ת: כן אני זוכר שהייתה אנטישמיות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לפני המלחמה.
- ש: בתור ילד זה היה משהו שהיית מודע לו?
- ת: כן, בוודאי שבתור ילד האנטישמיות זה היה משהו שהייתי מודע לו. למשל היה אסור לנו להתרחק בכלל מהשכונה.
- ש: מדוע היה אסור לכם להתרחק מהשכונה?
- ת: היה אסור לנו להתרחק מהשכונה שלנו, בגלל שהגויים היו מרביצים ליהודים. אנחנו היינו מודעים לזה שהיה אסור לנו ללכת למקומות שהיו שם גויים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). דבר אחד שאני מספר את זה תמיד תוך כדי שאני מספר את הסיפור, כשהגעתי ארצה נזכרתי בסיפור אחד. כנראה ביום שישי אחד היה איזשהו אירוע משפחתי, ואנחנו חזרנו מהאירוע המשפחתי. אנחנו עמדנו על-יד הבית של סבא, שאני יכול עכשיו אפילו לראות את כולם עומדים שם. אנשים מהמשפחה שלנו עמדו שם ולא צעקו, אולי רק דיברו קצת בקול רם יותר. הגיע לשם שוטר, והוא התחיל לצעוק. היה שם דוד אחד שלי, שהוא היה אדם מכובד בעיירה זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אז השוטר הזה ראה את הדוד שלי, והוא כמעט השתטח על הרצפה כדי לבקש סליחה מהדוד שלי, מאדון שרצקי, אבל אחרי שהוא התרחק מרחק של כמה מטרים הוא צעק: "יהודים מלוכלכים!" כשהגעתי אחר-כך לארץ, והתחלתי לחשוב על מר גורלי, הסיפור הזה בא לי למחשבה. אני תמיד מספר, שאז אמרתי לעצמי, זה היה כתוצאה שמהקבוצה שבאנו, שניים מהחברים קיבלו מכתבים, שהם יבואו לארצות-הברית. אז בפעם הראשונה התחלתי לחשוב על עצמי ואמרתי לעצמי,

אנשל בעצם אתה אדם חי, מה איתך? אז בא לי הסיפור הזה למחשבת, ואני אמרתי לעצמי, אנשל אם אתה תמצא משפחה, שהם ירצו לעזור לך, אני אגיד להם: "... אבל רק כאן בארץ".

ש: אתה אומר שהאנטישמיות הייתה עד כדי כך מורגשת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שממש לא נתנו לכם בתור ילדים לצאת מהאזור של היהודים?

ת: כן, בתור ילדים הזהירו אותנו לא לצאת מהאזור של היהודים.

ש: בתור ילד אפשר היה לראות עליך שאתה היית ילד יהודי?

ת: לא, דווקא להיפך, לא חשבו עלי שאני ילד יהודי.

ש: היית בהיר, אני רואה שיש לך עיניים כחולות.

ת: כן, נכון, אני הייתי בלונדיני עם עיניים כחולות. אני מספר תוך כדי הסיפור, שאני התגנבתי החוצה מהגטו, אז מכיוון שאני הייתי ילד בלונדיני עם עיניים כחולות, אני הלכתי לראות כשלקחו את אבא שלי לבית-סוהר, אני התגנבתי החוצה מהגטו. מכיוון שהייתי ילד בלונדיני עם עיניים כחולות, הייתי נראה כמו שייגץ, לכן אני התגנבתי החוצה מהגטו, והלכתי לראות את אבא.

ש: אנחנו נרחיב על זה בהמשך. אבל תאמר לי, המשפחה שלך, אבא ואימא שלך, אפשר היה לראות עליהם שהם יהודים, כלומר, על ההורים שלך?

ת: לפי דעתי, על אימא בטח לא ראו שהיא יהודייה, אבל על אבא אולי כן היו רואים שהוא יהודי.

ש: אני מבינה שאבא היה הולך עם כובע ועם לבוש יהודי?

ת: כן, אבא היה הולך עם כובע ועם לבוש יהודי.

ש: עד כמה היה לכם בכלל קשר למה שנקרא למדינה הפולנית? למשל ב-36' פילסוצקי מת, אתה זוכר את זה כאירוע?

ת: כן, כן, אני זוכר את פילסוצקי, ואני זוכר את זה שהוא מת כאירוע. אני זוכר, שאני שרתי שירים לפילסוצקי הזה. את האירועים האלה אני זוכר.

ש: כשפילסוצקי מת היה אבל בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: זה אני לא יכול להגיד לך האם היה אבל בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) כשפילסוצקי מת, אבל אני זוכר שזה קרה.

ש: אבל בבית-הספר זה צוין?

ת : תראי, אני לא הייתי מודע לכל, אבל אם אני הייתי מודע למותו של פילסוצקי, סימן שהיה אבל.

ש : כלומר, סימן שהמוות שלו היה משהו דומיננטי?

ת : כן, נכון, סימן שהמוות שלו היה משהו דומיננטי.

ש : כי אתה אומר שאחרת בכלל לא היית זוכר את זה?

ת : כן, נכון, אחרת בכלל לא הייתי זוכר את זה.

ש : אתם הייתם נוסעים לפעמים בקיץ מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), הייתם נוסעים לחופש לאיזשהו מקום?

ת : פעם אחת נסענו בקיץ לאיזה כפר, שזה היה כפר כזה, פעם אחת הייתי בכפר הזה. לא נסענו כל המשפחה לשם, אני לא זוכר בדיוק איך זה היה ומי היה, אבל פעם אחת הייתי בקיץ באיזה כפר.

ש : אבל בדרך כלל אתם הייתם כל הזמן בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת : כן בדרך כלל אנחנו היינו כל הזמן בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : ללודז' (Lodz) היית מגיע לפעמים?

ת : לא, מה פתאום, אני לא הייתי מגיע ללודז' (Lodz), בקושי ידעתי איפה זה.

ש : כלומר, אתם הייתם במקום בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת : כן, אנחנו היינו במקום בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). בשבתות לפעמים אנחנו היינו עושים טיול גדול. הייתה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) שדרה, והמרחק מהבית שלנו לשדרה, אם אני אגיד לך שזה היה שלוש מאות מטר, זה הרבה. אז בשבתות היינו הולכים לשם לשדרה, ששם היו עצים של אגוזים ו... והיינו משחקים שם. אחרי המלחמה אני הגעתי לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), והלכתי לראות שם את השדרה הזאת, אבל אם אני אגיד שהיו שם שלושים עצים זה הרבה. אני חשבתי שזאת הייתה איזו שדרה גדולה.

ש : בתור ילד זה היה נראה לך עצום?

ת : כן, בתור ילד זה היה נראה לי עצום.

ש : ובסוף ראית שזאת הייתה חורשונת קטנה כזאת?

ת : לא, זאת לא הייתה חורשה, זאת הייתה שדרה.

ש : זאת הייתה שדרה עם עצים?

ת: כן, זאת הייתה שדרה עם עצים. אני זוכר שבפעם הראשונה שראיתי את השדרה הזאת של העצים כשחזרתי לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הייתה לי כזאת אכזבה, כי אני זכרתי את השדרה הזאת, שכל שבת עשינו לשם טיול גדול.

ש: בתור ילד אתה היית קשור לאיזו פעילות ספורטיבית או משהו כזה?

ת: היינו משחקים בכדור בחצר, אבל חוץ מזה לא היה שום דבר. שיחקנו בחצר כדורגל, שיחקנו כדור-עף, אבל כל זה שיחקנו בחצר.

ש: דרך אגב, אתה סיפרת מקודם על הדוד בהקשר של הסיפור על האנטישמיות, שהדוד הזה היה אדם מכובד בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), מה היה שמו של הדוד הזה?
ת: לדוד הזה קראו יצחק.

ש: הוא היה אח של אבא?

ת: כן, הוא היה אח של אבא. היה לו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) מחסן של פחם, שעשו פחמים מעצים ודברים כאלה.

ש: הוא היה ידוע שם במקום בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: כן, הוא היה ידוע שם במקום בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: כשאתה חושב על הבית, על הבית הזה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לפני המלחמה, מה הדבר שאתה הכי מתגעגע אליו, הדבר שהכי חסר לך?
ת: אם אפשר להגיד, זה המשפחה, זה מה שחסר לי.

ש: עצם זה שהמשפחה הייתה ביחד?

ת: כן, עצם זה שהמשפחה הייתה ביחד.

ש: 1938, השנה לפני שפרצה המלחמה, נחשבת שנה הרת גורל. בשנה הזאת הגרמנים פלשו לאוסטריה, צ'כוסלובקיה התפרקה. זה המשיך בגירוש של נתינים פולנים יהודים בחזרה מגרמניה לפולין, כל הסיפור שהיה בזבונשין (Zbaszyn), ליל הבדולח. האם משהו מכל זה הגיע אליך?

ת: לא, אני לא ידעתי שום דבר.

ש: בקיץ האחרון, הקיץ של ספטמבר '39, אתם הייתם בבית בקיץ הזה?

ת: כן, בקיץ האחרון, בקיץ של ספטמבר '39 אנחנו היינו בבית בקיץ הזה.

ש: אתה זוכר שהיה משהו מיוחד בקיץ הזה?

ת: לא, אני לא חושב שהיה אצלנו קיץ מיוחד, אני חושב שזה היה קיץ נורמאלי כמו בכל קיץ.

- ש : אני מבינה שבקיץ לא היה בית-ספר שלא היו לימודים?
- ת : כן, נכון, בקיץ לא היה בית-ספר ולא היו לימודים.
- ש : אז מה אתם עשיתם בקיץ?
- ת : בקיץ הלכנו ליחדר', כי יחדר' כן היה בקיץ.
- ש : זאת אומרת, שזה לא שהיה לך בקיץ יותר מידי חופש, כי היה לך יחדר'?
- ת : כן, נכון, לא היה לי בקיץ יותר מידי חופש, כי יחדר' היה כל הזמן.
- ש : ועם השנים הרמה ביחדר' עלתה? זה התחיל עם האליף בי"ת העברי?
- ת : תראי, כנראה שכן, שזה התחיל עם האליף בי"ת העברי, מכיוון שעד היום כשאני מתפלל, אני מתפלל בעל-פה יותר מהר ממה שאני קורא בסידור. אני לא דתי, הרבה שנים אני לא הלכתי לבית-כנסת, אבל אני יודע. במשך הרבה שנים כשאני הלכתי מידי פעם לבית-הספר, כשאני הצצתי בסידור, אני ידעתי איפה לפתוח, וכשאני הסתכלתי, אני ראיתי שפתאום את המילה הזאת אני יודע, אבל לא ידעתי אז מה שאני יודע היום. עד היום אני מגלה מילים שאני ידעתי אותן, אבל לא ידעתי שזה זה.
- ש : זאת אומרת, שכל הלימודים האלה שלמדתי ביחדר' זה צרוב לך חזק בזיכרון?
- ת : כן, כנראה שכן, שכל הלימודים האלה שלמדתי ביחדר' זה צרוב לי חזק בזיכרון. כי אני אומר לך, שלמרות שבמשך הרבה שנים אני בכלל לא הלכתי לבית-הכנסת, אבל פה זה נוח לי, ואני הולך בליל שבת ובשבת לבית-הכנסת. למרות שאני לא הלכתי הרבה שנים, אבל אני רץ יותר מהר בתפילה בעל-פה מאשר כשאני מסתכל בסידור.
- ש : בספטמבר '39 פרצה מלחמת העולם השנייה, אתה זוכר את פרוץ המלחמה?
- ת : כן, אני זוכר את פרוץ המלחמה, אני זוכר שיהודים התחילו מיד לברוח. מה שהיה קרוב יותר לגרמניה, שם היו לנו קרובים, כמו למשל בזלוצ'בה (Zloczew), הם היו צריכים לבוא אלינו לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). אני זוכר שפעם אחת הלכנו, היו צריכים לבוא אלינו קרובים, אז הלכתי לרחוב שמשם הם היו צריכים להגיע. אח שלי בא לקחת אותי הביתה, אבל אני לא רציתי ללכת. אנחנו התקוטטנו שם בשוק, הוא השכיב אותי על הרצפה והרביץ לי מכות. פתאום הייתה אזעקה, הספקנו לרוץ לתוך שער, ואחר-כך באותו מקום שאנחנו התקוטטנו נפלה שם פצצה. מיד אחרי זה ברחנו הביתה.
- ש : זאת אומרת, שהגרמנים קודם כל הפציצו את זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?
- ת : כן, בוודאי שהגרמנים הפציצו את זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : אנשים ניסו להתגונן, איך התמודדו, היו שם מקלטים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת : לא, אנחנו היינו בשער, לא היו שם מקלטים. יש לי את זה בסרט.

ש : מה קרה איתכם בימים הראשונים של הכיבוש?

ת : למעשה אנחנו ברחנו, אני לא יודע לכמה זמן. כמובן ברחנו ברגל ולא בעגלות.

ש : כל המשפחה שלכם ברחתם?

ת : כן, כל המשפחה שלנו ברחתם.

ש : לאן ברחתם?

ת : הלכנו כנראה לכיוון וורשה (Warszawa). אני לא זוכר כמה זמן הלכנו, אבל בדרך גם הגרמנים תקפו אותנו. יום אחד אנחנו התחבאנו מתחת לעץ, אחי עמד שם, והוא קיבל כדור בתוך הנעל. עד שהגרמנים תפסו אותנו, ואז חזרנו הביתה לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). אבא עוד המשיך לרוץ, אני לא יודע כמה זמן, זה היה בערך שבוע, שבועיים, אבל אחר-כך תפסו גם אותנו, והוא חזר גם-כן הביתה לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : אתם חזרתם לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), כי בעצם הגרמנים התקדמו?

ת : אנחנו חזרנו לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), כי הגרמנים התקדמו, הם ממילא היו איפה שאנחנו ברחנו, אז מה זה היה משנה.

ש : כלומר, הבנתם שזה לא משנה?

ת : כן, הבנו שזה לא משנה, אז חזרנו הביתה לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : כשאתם החלטתם לברוח, כמובן ההורים החליטו, זה היה ברור שצריך לברוח מהגרמנים, כי היה פחד גדול מהגרמנים?

ת : כן, בוודאי, בוודאי, כשאנחנו החלטנו לברוח, זה היה ברור שצריך לברוח מהגרמנים, כי היה פחד גדול מהגרמנים. לכן כששואלים אותי אם ידענו מה שמצפה לנו, אני אומר שכן, שאנחנו ידענו מה מצפה לנו כתוצאה מזה שאנחנו ברחנו, כי אם לא היינו יודעים מה מצפה לנו הרי לא היינו בורחים.

ש : אתה מספר את זה כאילו כלאחר יד שברחתם, אבל באמת זה לא היה פשוט לברוח משפחה עם שלושה ילדים והיה לכם גם סבא זקן בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

מה עשיתם, איך ברחתם?

ת : אנחנו ברחנו לבד.

ש : כלומר, הסבא נשאר בבית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), הדודים גם נשאו שם בבית?

ת : אני לא זוכר מה היה בדיוק, אבל הסבא כבר לא היה אז, ואני חושב שהסבתא היתה עם הדוד. אנחנו הלכנו לבד, היינו חמישה אנשים, רק המשפחה שלנו הלכנו מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : ומה אתם לקחתם איתכם, מה אתם לקחתם מהבית?

ת : לכל אחד מאיתנו הייתה מפה או סדין, שעשו מזה כזה מין פקעלה על הגב, וזה מה שהיה לנו.

ש : אתה זוכר שהייתה שם שיירה של הרבה אנשים שהיו כמוכם?

ת : מה זאת שיירה? היו שם המונים, הלכו שם המונים.

ש : ברחו לאו דווקא יהודים, או שאתה זוכר שברחו בעיקר יהודים?

ת : אני חושב שברחו בעיקר יהודים.

ש : ואז אתם פגשתם את הגרמנים בדרך, או שהם תקפו אתכם מהאוויר?

ת : הגרמנים תקפו אותנו מהאוויר בהמשך הדרך, עד שבסוף הם תפסו אותנו.

ש : אתה חושב שזה היה ברור לגרמנים שהיה מדובר בשיירות של פליטים אזרחים?

ת : אני לא יודע אם היה ברור לגרמנים, שהיה מדובר בשיירות של פליטים אזרחים, למרות שזה היה ברור שמדובר בפליטים, כי היו שם המון אנשים שברחו, אז זה ברור שאלה היו פליטים.

ש : בשלב הזה אתם הספקתם לראות את שרידי הצבא הפולני, את החיילים הפולנים?

ת : כן, במשך כל הדרך אנחנו ראינו חיילים פולנים.

ש : כלומר, אתה אומר שראיתם חיילים פולנים שברחו?

ת : כן במשך כל הדרך אנחנו חיילים פולנים שברחו, היו כאלה שברחו עם סוסים, והיו כאלה שברחו בלי סוסים. הם היו עם המעילים הכבדים שלהם.

ש : מבחינתכם זאת הייתה הפתעה גמורה או שכבר הייתה אווירה לא טובה בקיץ?

ת : לא, אני לא חושב שהייתה אווירה לא טובה כבר בקיץ. שוב, אני בתור ילד לא ידעתי כלום, אני לא יכול להגיד שאני הרגשתי משהו.

ש : איך אתה בתור ילד התמודדת עם זה שפתאום ברחתם מהבית בלחץ?

ת : אני לא יודע איך אני התמודדתי, אמרו לי ללכת אז אני הלכתי.

ש : אתם הלכתם ברגל?

ת: כן, בטח, אנחנו הלכנו רק ברגל.

ש: כמה ימים הלכתם ככה מחוץ לבית?

ת: אנחנו הלכנו ככה מחוץ לבית בערך שבועיים.

ש: ואיפה ישנתם בלילות?

ת: בלילות ישנו בשדות.

ש: ככה ישנתם בחוץ?

ת: כן, ככה ישנו בחוץ.

ש: היה לכם איתכם קצת אוכל, איך התארגנתם?

ת: אוכל היה, אני חושב שהיה לנו אוכל. אבא היה הולך לכפרים, והיה קונה משם קצת אוכל.

ש: אתה אומר שהגרמנים ירו מהאוויר, ולמשל הם ירו באחיד?

ת: כן, כן, הגרמנים ירו מהאוויר, והם ירו גם באחי.

ש: היו אנשים שגם מתו שם בדרך מהשיירות של אלה שברחו?

ת: אני לא זוכר אם היו אנשים שמתו שם בדרך מהשיירות של הבורחים.

ש: אתם חזרתם הביתה?

ת: כן, אנחנו חזרנו הביתה.

ש: אתם חזרתם לדירה שלכם, באותו מקום?

ת: כן, אנחנו חזרנו לדירה שלנו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לאותו מקום.

ש: אני יודעת שכבר בשלב הראשון של הכיבוש הגרמני שהיה בזדונסקה-וולה (Zdunska-

Wola), הדבר הראשון שהגרמנים עשו, הם רצחו איזה שלושה ילדים, והם הרסו את

בית-הכנסת הגדול בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). כשאתם חזרתם הביתה, בית-

הכנסת הגדול עדיין עמד על תילו שם בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: זה אני לא יכול להגיד, אני לא זוכר.

ש: אבל זה שבית-הכנסת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) נהרס, זה משחזר שאתה זוכר

אולי מאחר-כך?

ת: לא, אני לא זוכר מה היה עם בית-הכנסת הגדול.

ש: אתם חזרתם לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), וזה היה בדיוק בתקופה של החגים,

החגים היהודיים. אתה זוכר מה קרה בחגים באותה שנה?

ת: לא, אני לא זוכר מה קרה עם החגים באותה שנה. אני חושב, שהדבר הראשון שהגרמנים עשו, זה שהם קודם כל לקחו את כל היהודים, והכניסו אותם לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: זה היה קצת מאוחר יותר. בוא ננסה ככה לברר מה קרה בחיים שלכם עוד לפני שהיה הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). הלימודים הופסקו, בית-הספר הפולני נסגר?

ת: כן, בטח, הלימודים הופסקו, לא הלכנו אז בכלל לבית-הספר. באותו זמן היה צריך להתחיל בית-ספר, אבל בית-הספר לא התחיל כבר אז.

ש: מה היה עם היחודי, אתם המשכתם ללכת ליחודי בשלב הזה?

ת: אני חושב שלא, שגם ליחודי לא הלכנו כבר בשלב הזה.

ש: זאת אומרת, בתור ילדים אתם הייתם פתאום חופשיים לנפשכם?

ת: בתור ילדים אנחנו התרוצצנו באותו זמן בחצר.

ש: אפשר להגיד, שמבחינתך זאת הייתה פעם ראשונה שאתה הייתה לגמרי, כמה שזה ישמע אירוני, אבל זאת הייתה הפעם הראשונה שאתה היית חופשי.

ת: כן, אבל אני לא זוכר שזה היה הרבה זמן. אני זוכר שלא הרבה זמן אחרי שחזרנו לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) עשו שם את הגטו, והכניסו את כולם לתוך הגטו.

ש: בוא נלך לאט, לאט. אתה אומר שבהתחלה אבא לא חזר איתכם?

ת: כן, בהתחלה אבא לא היה איתנו. אבא המשיך לברוח עוד איזה זמן, אבל שוב אני לא יודע להגדיר כמה זמן זה היה, אבל כנראה שהגרמנים הגיעו גם לאיפה שהוא היה, ואז הוא כבר חזר הביתה לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: בשלב הראשון אבא המשיך איכשהו עוד להתפרנס, היו לו אז עדיין איזה שהם עסקים עם הקליינטים הגויים?

ת: כן, אבא המשיך אז עדיין להתפרנס.

ש: כלומר, אבא עבד ושילמו לו, ואיכשהו זה המשיך מבחינה כלכלית?

ת: כן, אבא עבד ושילמו לו, וזה המשיך איכשהו מבחינה כלכלית.

ש: אתה זוכר את הנוכחות הגרמנית שהייתה אז בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ראיתם אותם ברחובות?

ת: כן, בוודאי שאני זוכר את הנוכחות הגרמנית שהייתה אז בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אנחנו ראינו אותם ברחובות. פעם הם נכנסו ועשו עוצר, זה מה שאני זוכר. אבל אני חושב שבאותו זמן כמעט שלא יצאנו מהבית, כלומר, היינו בחצר, ולא יצאנו

מתוך החצר. אבל זה לא היה הרבה זמן, שאני לא זוכר את התקופה הזאת, כלומר, את המעברים האלה אני לא זוכר. אני זוכר מתי שהוציאו אותנו מהבתים לגטו.

ש: כלומר, אתה זוכר את הגטו?

ת: כן, אני זוכר את הגטו, שאנשים באו לגטו, ודחסו איפה שהיה אפשר להכניס אנשים. אצלנו בבית לא היה מקום.

ש: כלומר, הדירה שלכם נכללה באזור של הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: כן, הדירה שלנו נכללה באזור של הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: אני יודעת שאת הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הקימו אותו משהו בין מרץ למאי '40, כלומר, בתחילת שנת 1940.

ת: אני לא יודע להגיד לך.

ש: איך פורסם שמקימים את הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)? אני מבינה שהיו גם יהודים שהם גרו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לא באזור שלכם, שהם גרו באזורים אחרים בעיר?

ת: כן, נכון, בוודאי שהיו גם יהודים שהם גרו לא באזור שלנו, שהם גרו באזורים אחרים בעיר בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: אז איך זה פורסם שהקימו את הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אתה יודע?

ת: אני לא יודע איך זה פורסם שהקימו את הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אני רק יודע שאנשים התחילו להגיע לגטו. היו אנשים בחצר שלנו שהיו להם דירות גדולות יותר, אז נכנסו לשם יהודים ממקומות אחרים בעיר לדירות הגדולות האלה. למעלה היו דירות של פולנים, שהם עזבו את האזור הזה של הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אז נכנסו לשם יהודים מאזור אחר של העיר, ושם הייתה לי חברה.

ש: בהתחלה בשלב הראשון בשישה החודשים הראשונים, אני מבינה שהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה גטו פתוח, שהיה אפשר אז עדיין לצאת מהאזור של הגטו?

ת: כן, נכון, הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה גטו פתוח בשלב הראשון, בשישה החודשים הראשונים. אבל אני לא יצאתי משם מהגטו.

ש: כלומר, לכם לילדים בכל מקרה לא נתנו לצאת מהגטו?

ת: נכון, לנו לילדים לא נתנו בכל מקרה לצאת מהגטו.

ש : אתה זוכר איך סימנו את הגטו? כלומר, בהתחלה עוד לפני שגדרו את השטח של הגטו בגדר, איך ידעו שזה האזור היהודי?

ת : פשוט מאוד היו שם בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) שלושה רחובות, שהם היו הרחובות של הגטו. היה שם רחוב שטיציסקה. היה רחוב שורוצקה, שחצי מהרחוב הזה היה מחוץ לגטו וחצי היה בתוכו, כשלמעשה זאת הייתה חצר אחת גדולה. אז היה שם רחוב שטיציסקה, רחוב שורוצקה, שקובסקה ו... אלה היו שניים, שלושה רחובות שהיו בעצם הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

צד שני:

ש : בחצי שנה הראשונה הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה עדיין גטו פתוח, זאת אומרת, שהוא לא היה מגודר. הבנתי שהיה עוצר בחלק משעות היום, אבל הייתה אפשרות לצאת ולהיכנס מהגטו באותה חצי שנה. אתה אומר, שאתה זוכר שאבא עדיין עבד, הוא התפרנס?

ת : כן, אני זוכר שאבא עדיין עבד אז, הוא עדיין התפרנס.

ש : היה אז עדיין מזון בבית, מהבחינה הזאת אתם הייתם אז עדיין בסדר?

ת : אז עדיין לא הרגשתי אז שום דבר.

ש : אתה לא הרגשתי אז עדיין הבדל בחיים?

ת : לא, אני לא הרגשתי אז עדיין הבדל בחיים.

ש : מכיוון שאתה היית גם סגור בתוך תחומי החצר, אז אני מבינה שאתה גם לא נתקלת אז כל-כך בגרמנים?

ת : כן, נכון, מכיוון שאני הייתי אז גם סגור בתוך תחומי החצר, אני גם לא נתקלתי אז כל-כך בגרמנים.

ש : איך נראו לך הגרמנים בכל זאת מהצד בתור ילד, איזה רושם הם עשו עליך?

ת : אני אגיד לך, שאני התרשמתי מעט מאוד מהגרמנים, לכל אורך התקופה הזאת לא היה לי איתם הרבה מגע.

ש : אני הבנתי שבתקופה הראשונה של הגטו שהיה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), כשהגטו היה עדיין פתוח, אז גם פולנים יכלו כמובן להיכנס לאזור של הגטו, והיו הרבה מקרי שוד בבתים של היהודים מצד הפולנים. אתה זוכר משהו כזה שהפחד מפני הפולנים גם התגבר באותו זמן?

ת : לא, אני לא זוכר משהו כזה, אני לא זוכר שהפחד מפני הפולנים גם התגבר באותו זמן.

ש : היה עוד משהו שקרה בזמן הראשון בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), זה שהקימו, כלומר, דוקטור למברג, שהוא נבחר על-ידי הגרמנים לזקן היהודים, שהוא הקים אז את מה שהיה אחר-כך היודנראט?

ת : כן, נכון, דוקטור למברג נבחר על-ידי הגרמנים לזקן היהודים.

ש : הוא הקים מין חוות הכשרה כזאת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אתה זוכר משהו שהיה קשור להכשרה הזאת?

ת : את חוות ההכשרה הזאת אני זוכר, מכיוון שהיא הייתה ברחוב שלנו. בחווה הזאת גידלו ירקות ודברים כאלה, ואני חושב שאפילו פעם אחת אני השתתפתי ב"סחיבת" ירקות משם.

ש : מה זאת אומרת "סחיבת"?

ת : פשוט הלכנו לקטוף משם ירקות או פירות, אני לא זוכר בדיוק מה, אבל אני זוכר בדיוק איפה זה היה. זה דבר שהיה מוכר לי.

ש : אתה יכול לתאר לי את המקום, איך זה היה נראה ההכשרה הזאת?

ת : ההכשרה הזאת הייתה נראית כמו מין חווה, מכיוון שהבתים ברחוב נגמרו בחלק מסוים ברחוב שטניצקה, ששם אנחנו גרנו. נגמרו שם הבתים, ואחר-כך כל ההמשך של הרחוב הזה היה שדה שהיה מעובד. אחרי השדה היו בתים, זה היה רחוק מאוד, כלומר, זה היה רחוק במושגים של ילד ובמושגים של אז. בכל אופן זה היה בסוף הרחוב, שם היו כמה בתים, שזאת הייתה שם מין חווה כזאת, והם היו מעבדים את האדמה. לשם אנחנו היינו מתגנבים "לסחוב" משם מידי פעם קצת ירקות ומשהו כזה. זאת אומרת, כל זה היה עדיין כאילו בתוך החדר, בתוך חצר אחת.

ש : זאת אומרת, שאפשר לומר שגם החווה הזאת הייתה כלולה בתוך השטח של הגטו?

ת : כן, כן, בטח, גם החווה הזאת הייתה כלולה בתוך השטח של הגטו.

ש : היו שם הרבה בני נוער בחווה הזאת, מי היה שם?

ת : אני לא זוכר מי היה שם בחווה הזאת.

ש : אפשר לומר שמבחינתך התקופה הראשונה כשהייתם בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היא הייתה תקופה לא רעה? לא היו לך אז חובות, לא היה בית-ספר, לא היו לימודים. אתם התרוצצתם אז, אתם שיחקתם?

ת : אני לא יכול לציין את התקופה הזאת כתקופה מסוימת, מכיוון שאני לא זוכר אותה. אם היה אז משהו מיוחד, הייתי בוודאי זוכר.

- ש : אתה ציינת מקודם שלפני המלחמה אבא נהג להתפלל בבית-כנסת הגדול.
- ת : כן, נכון, לפני המלחמה אבא נהג להתפלל בבית-כנסת הגדול.
- ש : איפה אבא התפלל עכשיו בתקופה הזאת של הגטו?
- ת : אני חושב שגם עכשיו בתקופה הזאת אבא המשיך להתפלל בבית-הכנסת הגדול, מפני שבית-הכנסת הגדול היה עדיין בתוך המתחם שלנו.
- ש : זאת אומרת, מה שאני אמרתי מקודם, שאני יודעת ששרפו את בית-הכנסת הגדול בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ושהפכו אותו לאורווה, זה לא אומר לך משהו?
- ת : אני לא זוכר את זה.
- ש : הפולנים המשיכו לבוא אליכם, אל הבית, כמובן הקליינטיים של אבא?
- ת : כן, הקליינטיים הפולנים של אבא המשיכו לבוא אלינו הביתה.
- ש : משהו השתנה בהם באותו זמן, או שהם נשארו אותם הפולנים.
- ת : שוב, בדרך כלל כשהם באו אנחנו יצאנו החוצה, אנחנו לא נשארו בתוך הבית.
- ש : ככה זה היה נהוג?
- ת : כן, ככה זה היה תמיד.
- ש : היו מוציאים את הילדים כדי שלא יפריעו?
- ת : כן, היו מוציאים את הילדים שלא יפריעו וגם לא היה מקום.
- ש : בספטמבר 40, כלומר, כמעט שנה אחרי הכיבוש, הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) נסגר עם גדר. אתה זוכר את האקט הזה של סגירת הגטו? אתה זוכר מי הקים את הגדר הזאת, האם זאת הייתה גדר תיל?
- ת : אלה הם גם לא דברים שאני זוכר, זה לא עומד לפני.
- ש : דיברנו מקודם על דוקטור למברג, שהוקם אז היודנראט, ואני הבנתי שהוא הפך להיות יושב-ראש היודנראט. מי שהיה לפני דוקטור למברג זה היה מר יעקובסון, אבל הוא ברח בסוף שנת 39.
- ת : אני לא זוכר אותו, אני לא זוכר את מר יעקובסון.
- ש : אתה יודע מה היה התפקיד של היודנראט בגטו?
- ת : היודנראט היו אחראים על המשטרה היהודית. אבל שוב פה מתערבבים אצלי קצת דברים, ואני לא אוהב להגיד דברים, שאני לא בטוח שאני זוכר אותם כילד. אני לא יודע אם אני זוכר את זה מאחר-כך. לגבי דוקטור למברג אני יודע שראיתי אותו לא

פעם אחת, אבל להגיד שידעתי עליו, זה אני לא יכול להגיד. אני ידעתי שהוא היה אחראי על המשטרה והוא היה אחראי על היודנראט...

ש : הוא היה אחראי על המשטרה היהודית?

ת : כן, בוודאי, הוא היה אחראי על המשטרה היהודית.

ש : יכול להיות שהדברים מתערבבים לך עם מה שהיה אחר-כך בגטו לודז' (Lodz)?

ת : לא, הדברים לא מתערבבים לי עם מה שהיה אחר-כך בגטו לודז' (Lodz), בגטו לודז' (

Lodz) זה היה משהו אחר, שם בגטו לודז' (Lodz) אני חייתי לבד. אני זוכר שדיברו על

זה בבית, שביקשו מאיתנו לתת את השמות של האנשים, אז דוקטור למברג נתן

רשימות של אשתו, הבן והבת שלו. זה אני זוכר שדיברו על זה. זה הדבר היחידי שאני

זוכר על דוקטור למברג מאז.

ש : זאת אומרת, שדוקטור למברג היה אהוד בקרב תושבי הגטו בזדונסקה-וולה (

Zdunska-Wola)?

ת : כן, בוודאי, דוקטור למברג היה אהוד בקרב תושבי הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-

Wola) גם בתור רופא וגם כבן-אדם.

ש : לפני-כן הוא שימש כרופא?

ת : כן, בוודאי, לפני-כן הוא שימש כרופא.

ש : אתה יכול להגיד כמה מילים על דוקטור למברג? מה אתה יכול לספר עליו? אתה אומר

שאתה זוכר אפילו את המראה שלו?

ת : כן, אני חושב שאני זוכר אפילו את המראה שלו.

ש : אני הבנתי שבסופו של דבר, בזמן חיסול הגטו של זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola),

שאנחנו עוד מעט נגיע לזה, שזה היה בקיץ '42.

ת : עד החיסול של הגטו של זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) יש עוד הרבה.

ש : בכל אופן אני הבנתי שבסוף דוקטור לנגה נרצח, כי הוא לא הסכים לשתף פעולה

בסלקציות האחרונות, כלומר, דוקטור למברג בעצמו.

ת : לפי מיטב ידיעתי דוקטור למברג נרצח במשלוח, כלומר, לפני המשלוח ללודז' (Lodz).

ש : כן, כן. דוקטור למברג היה אמור להגיע ללודז' (Lodz), אבל הוא נרצח בדרך ללודז' (

Lodz), מכיוון שהוא סירב להשתתף בסלקציות הנוראיות שהיו לפני-כן, שאנחנו עוד

מעט נגיע לזה.

ת: כן, נכון, דוקטור למברג היה אמור להגיע ללודז' (Lodz), אבל הוא נרצח בדרך ללודז' (Lodz), מכיוון שהוא סירב להשתתף בסלקציות הנוראיות שהיו לפני-כן.

ש: בוא נחזור לשלב הראשון, אמרת שהייתה משטרה יהודית בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ואני יודעת שראש המשטרה היהודית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה יהודי בשם מר פיק, אהרון פיק?

ת: כן, נכון, ראש המשטרה היהודית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה מישהו בשם פיק, אהרון פיק.

ש: מה היה התפקיד של המשטרה בגטו?

ת: אני נתקלתי במשטרה היהודית בגטו כמה פעמים כשהייתי מוכר סיגריות, אז הם היו מגרשים אותי.

ש: כלומר, התפקיד שלהם היה שמירת הסדר בגטו?

ת: כן, התפקיד שלהם היה שמירת הסדר בגטו. אבל התפקיד שלהם לא היה רק שמירת הסדר בגטו, אלא כשהיו ההוצאות, כשהוציאו את היהודים מהבתים, הם השתתפו באקציות.

ש: כלומר, הם השתתפו השתתפות פעילה באקציות?

ת: כן, הם השתתפו השתתפות פעילה באקציות.

ש: עוד מעט נגיע לאקציות האלה. אבל לפני-כן אתה זוכר אותם בתור שומרי הסדר בגטו. היו להם מדים לשוטרים היהודים?

ת: כן, בוודאי שהיו לשוטרים היהודים מדים, היו להם כובעים, אבל אני לא זוכר אם היו להם גם בגדים מיוחדים, אבל בכל אופן היה להם גם סרט.

ש: זה היה סרט מסוים שידעו על-פי זה שהם היו שוטרים?

ת: כן, היה להם סרט מסוים שידעו על-פי זה שהם היו שוטרים.

ש: איך גייסו יהודים כדי שיהיו שוטרים יהודים?

ת: אני לא יודע איך גייסו יהודים כדי שיהיו שוטרים.

ש: אתה יודע מה הם קיבלו תמורת זה שהם היו במשטרה היהודית?

ת: לא, אני לא יודע מה הם קיבלו תמורת זה שהם היו במשטרה היהודית.

ש: אתם בעצמכם גם-כן הייתם צריכים לענוד טלאי צהוב או סרט לבן, אתם הייתם מסומנים?

ת: כן, בוודאי שאנחנו היינו מסומנים.

- ש : זה היה עוד לפני הגטו שהיה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?
- ת : כן, זה היה עוד לפני הגטו שהיה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שאז היה לנו טלאי. על סרט לבן אני לא זוכר, אני זוכר את הטלאי.
- ש : כמה מילים על הטלאי, ילדים גם היו חייבים לענווד את הטלאי?
- ת : כן, ילדים גם היו צריכים ללכת עם הטלאי, גם אני ענדתי את הטלאי.
- ש : אימא תפרה את זה, או איך זה היה?
- ת : כן, אימא תפרה את זה.
- ש : ואיך הרגשת כשהיית צריך להסתובב עם הטלאי?
- ת : שוב תראי, אני לא הסתובבתי שם הרבה בגטו. אני כמעט לא יצאתי מהתחום של החצר.
- ש : זאת אומרת, זה לא שאתה זוכר שהלכת עם הטלאי, ונתקלת בתגובות ברחוב או משהו כזה?
- ת : לא, לא, לא, זה לא שאני זוכר שהלכתי עם הטלאי, ונתקלתי בתגובות ברחוב או משהו כזה.
- ש : אבל אתה יכול לומר לי שאתה זוכר את שאר הילדים שהלכו עם הטלאי? כלומר, את הילדים שאתה שיחקת איתם?
- ת : כן, אני זוכר, אני לא יודע להגיד בדיוק, אבל זה היה כמו משהו טבעי.
- ש : כלומר, זה היה חלק מהחיים שלכם?
- ת : כן, זה היה חלק מהחיים שלנו.
- ש : ומה אתה חושב היום על הטלאי הזה, על הטלאי הצהוב, על עצם סימון של בן-אדם?
- ת : אני חושב על זה היום, שעד כמה שאנחנו היינו מושפלים, שאפילו דבר כזה שזה בכל זאת אות לגנאי, אנחנו קיבלנו את זה בטבעיות.
- ש : כלומר, זה יכול ללמד אותנו הרבה דברים על המצב?
- ת : כן, נכון, בדיוק, זה יכול ללמד אותנו הרבה דברים על המצב.
- ש : תאמר לי, אפילו עוד לפני שהיה הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), הרי הגרמנים נכנסו, ואנחנו יודעים שלכל מקום שהגרמנים נכנסו, היו שם גזירות אנטי-יהודיות, היו צווים אנטי-יהודיים. אתה יכול לומר על זה משהו, אתה זוכר?
- ת : אני חוזר על כך, שאני זוכר את זה שעשו את הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שהכניסו את היהודים בתוך הבתים שבאזור שלנו, אני זוכר את הצפיפות שהייתה אז

בתוך החצר. אפשר להגיד את זה, שזה הדבר היחידי שאני זוכר ממה שהיה שם בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ואחר-כך אני זוכר את האקציות שהיו שם.

ש : אתה זוכר שהיו החרמות רכוש? כלומר, אצלכם לא היה כל-כך מה להחרים.

ת : כן, נכון, בדיוק, אצלנו לא היה כל-כך מה להחרים.

ש : אבל למשל הדוד שלך שהוא היה יותר אמיד?

ת : אני לא ראיתי את הדוד שלי מאז, או שהוא ברת, אני לא יכול להגיד לך מה עלה בגורלו.

ש : אתה אפילו לא יודע מה עלה בגורל הדוד?

ת : לא, אני אפילו לא יודע מה עלה בגורל הדוד.

ש : ואתה זוכר שבהתחלה אולי היו צווים שאסרו על היהודים להיכנס לכל מיני מקומות או דברים כאלה?

ת : שוב אני לא זוכר.

ש : כי זה לא נגע לך?

ת : כן, נכון זה לא נגע לי.

ש : אתה הסתובבת שם אז ממילא רק בחצר?

ת : כן, נכון, אני הסתובבתי שם אז ממילא רק בחצר.

ש : בוא נחזור לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). אני הבנתי שחיי הדת בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היו ממש אסורים, למשל היו צריכים להתחתן שם בסתר. האם זה אומר לך משהו?

ת : אבל בזמן שהיה הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) האנשים הסתובבו אז עם שטריימלים ברחובות, אז איך אפשר להגיד שחיי הדת היו ממש אסורים.

ש : מישהו אחר סיפר את זה.

ש : זה מה שאתה זוכר, שבזמן שהיה הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) אנשים המשיכו עם חיי הדת כרגיל?

ת : אני זוכר שבזמן שהיה הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) אנשים הסתובבו עם שטריימלים ברחובות. הייתה ישיבה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לא רחוק

מאיתנו, אני לא ראיתי שהיה שם שום הבדל.

ש : היו חטיפות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לעבודות כפיה?

ת: אלה לא היו חטיפות, אלא זה היה מאורגן יפה גם מבחינה פסיכולוגית. מכיוון שמה שהם עשו בפעם הראשונה, ושוב זה מה שאני זוכר, שבהתחלה הם הוציאו את כולנו מהבתים, ולקחו אותנו לשדה שם.

ש: אבל רגע, רגע, אתה קצת מזדרז, אתה מדבר כבר על האקציות הגדולות של שנת '42. אני אגיד לך למה אני מתכוונת.

ת: לא, מה פתאום, אני לא מדבר על '42, ב-'42 היה כבר החיסול של הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: אני יודעת שבקיץ '41, שדרך אגב, זה היה הקיץ שבו הגרמנים התקיפו את ברית-המועצות. בקיץ הזה התחילו לשלוח צעירים למחנות עבודה באזור פוזנן (Poznan).

ת: כן, זה נכון, אבא שלי כבר לא היה אז וגם אחי כבר לא היה באותו זמן.

ש: בוא תספר על זה.

ת: לכן אני אומר לך. אבל לפני זה היו ההוצאות להורג, זאת אומרת, ה... ואחרי זה היו המשלוחים לעבודה. זה מה שאני זוכר, ואני זוכר את הסדר הזה, שבהתחלה הוציאו את כולנו מהבתים. לקחו לשדה, שזה היה באזור ששם הייתה מקודם ההכשרה. הגרמנים הסתובבו שם בין האנשים, הם גזרו זקנים, גזזו פאות והרביצו מכות. בסוף היה שם המחזה הזה שתלו שם עשרה אנשים.

ש: לפי מה שאני יודעת התליות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) התחילו במרץ '42, כלומר, בפורים '42, אז התחילו התליות הראשונות. לדעתי הגירושין מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) למחנות העבודה היו בקיץ קודם. יכול להיות שאתה קצת מבלבל...?

ת: יכול להיות.

ש: אז בוא נדבר קודם על הגירושין למחנות העבודה.

ת: לפני שהיו הגירושין למחנות העבודה הוציאו את כולם מהבתים. לקחו את הגברים, הוציאו אותם מהגטו, ולקחו אותם לשוק בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). בשוק היה מבנה גדול, הכניסו את כולם לשם לתוך המבנה הזה בשוק, והחזיקו אותם שם במשך שלושה ימים. שם שוב גזרו את הזקנים, גזזו את הפאות, ונתנו ליהודים מכות. כעבור שלושה ימים לקחו את כל הגברים הצעירים, ושלחו אותם לבית-סוהר גדול לעיירה בשם שראץ (Sieradz), כשבתוכם היה גם אבא שלי, זיכרונו לברכה. היות ואני הייתי ילד בלונדיני עם עיניים כחולות, אני התגנבתי החוצה מהגטו בזדונסקה-וולה)

(Zdunska-Wola), ורציתי להגיע לשראץ (Sieradz), אבל לא ידעתי איפה זה שראץ (Sieradz). היות שבזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) יש רחוב בשם שראצקה, אני הבנתי שהרחוב הזה מוביל לשראץ (Sieradz). הסתובבתי שם ברחוב, דיברתי עם האנשים, ונודע לי שהייתה כרכרה, שהיא הובילה אנשים מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לשראץ (Sieradz). מצאתי את הכרכרה הזאת, וכשהכרכרה התחילה לנסוע, אני התיישבתי שם על הציר האחורי של הכרכרה. ככה אני הגעתי לשראץ (Sieradz), הגעתי לבית-סוהר, וראיתי שם את אבא שלי. אבא שלי ראה אותי, והיו לי סימנים על הפנים, כי בדרך כשנעתי על הכרכרה אני זזתי קצת, והעגלון היה מצליף עם השוט אחורנית, אז היו לי סימנים של שוט על הפנים, וככה אבא שלי ראה אותי. בכל אופן אני ראיתי את אבא שלי שם בבית-הסוהר הזה בשראץ (Sieradz), ואחר-כך אני הלכתי בחזרה ברגל משראץ (Sieradz) לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). המרחק בין שראץ (Sieradz) לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הוא בסך-הכול ארבעה-עשר ק"מ.

ש : אבא שלך היה עצור שם בבית-הסוהר בשראץ (Sieradz) ביחד עם כל הגברים?

ת : כן, אבא שלי היה עצור שם בבית-הסוהר בשראץ (Sieradz) ביחד עם כל הגברים.

ש : אלה היו הגברים שנבחרו לעבודה?

ת : לא, הם לא נבחרו לעבודה, הם נבחרו כאילו, כלומר, הוציאו אותם מהשוק, ולקחו אותם לשם לבית-סוהר. זה היה גם תכסיס פסיכולוגי של הגרמנים. אחרי כמה שבועות שחררו את אבא שלי. אבל אחרי לא הרבה זמן שוב הייתה אקציה בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שוב הוציאו את האנשים מהבתים, שוב לקחו את הגברים לשוק, ואז שלחו חלק גדול מהגברים למחנה. את מבינה, זה היה ככה שאנשים חשבו ששוב אנשים ילכו למחנה, ואחר-כך יחזרו הביתה, אבל אז שלחו אותם כבר למחנה.

ש : אתה יודע לאיזה מחנה שלחו אותם?

ת : היום אני יודע ששלחו אותם למחנה בשם לנצינגן (Junikowo).

ש : ואבא נשלח לשם גם בפעם השנייה?

ת : לא, אבא נשלח למחנה לנצינגן (Junikowo) בפעם הראשונה.

ש : אבל זה היה ככה, שהוא חזר הביתה, והוא שוב נשלח?

ת: כן, אבא חזר הביתה מאיפה שהוא היה בבית-סוהר בשראץ (Sieradz), ששם ראינו אותו. אבל אז שלחו אותו למחנה בלנצינגן (Junikowo), שזה נמצא שם על-יד פוזנן (Poznan), ומאז לא ראיתי אותו יותר.

ש: אני חוזרת איתך רגע אחורה. אתה אומר, שאתה ברחת מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: כן, נכון, אני ברחתי מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: אתה הורדת כמובן את הטלאי, והלכת לבקר ולראות איפה אבא?

ת: כן, אני הורדתי כמובן את הטלאי, והלכתי לבקר ולראות איפה אבא.

ש: קודם כל, יש לך מושג מה היה קורה לך אם היו תופסים אותך שיצאת מהגטו?

ת: אם היו תופסים אותי שיצאתי מהגטו, אולי היו הורגים אותי או ש...

ש: אתה הבנת אז כמה זה מסוכן, או שאולי בתור ילד לא הבנת כמה זה מסוכן?

ת: אני חושב שאני ידעתי אז כמה זה מסוכן ואני הסתכנתי.

ש: היה לך חשוב מאוד לראות אז את אבא?

ת: כן, היה לי חשוב מאוד לראות אז את אבא.

ש: אימא ידעה מזה שזה מה שאתה עשית אז?

ת: לא, אימא לא ידעה מזה שזה מה שאני עשיתי אז.

ש: ובסופו של דבר קרה בדרך שמישהו חשד שאתה יהודי, או שהדרך עברה בשלום?

ת: לא, אף אחד לא חשד בי שאני יהודי, הדרך עברה בלי בעיות. בחזרה הלכתי ברגל בלי בעיות.

ש: וכשאתה ראית את אבא, איך אבא היה נראה שם בבית-הסוהר הזה בשראץ (Sieradz)?

ת: אבא שלי תמיד היה רזה ומצומק, בוודאי שהוא לא היה נראה טוב.

ש: הוא סיפר משהו על מה שעבר עליו שם?

ת: לא, הוא לא סיפר משהו על מה שעבר עליו שם. אנחנו רק התחבקנו והתנשקנו.

ש: אבא שמח לראות אותך שם?

ת: כן, בטח שהוא שמח לראות אותי שם.

ש: היו איתו כמובן עוד הרבה גברים שם?

ת: כן, בוודאי, היו איתו עוד הרבה גברים שם.

ש: אלה היו אנשים מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

- ת : כן, נכון, אלה היו אנשים מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש : אתה הבאת לו אוכל, אתה הבאת לו משהו, אתה זוכר?
- ת : לא, אני לא הבאתי לו כלום, כי אני יצאתי בלי כלום מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), בלי כסף ובלי כלום.
- ש : ובאיזו תחושה אתה יצאת משם מבית-הסוהר הזה? אתה דווקא נרגעת אחרי שאתה ראת את אבא?
- ת : כן, אני נרגעתי דווקא אחרי שאני ראיתי את אבא, אני בהחלט נרגעתי.
- ש : זאת אומרת, הם היו בסדר שם בשלב הזה?
- ת : כן, הם היו בסדר שם בשלב הזה. היום אני אומר, שזה היה תרגיל פסיכולוגי על-מנת שבפעם השנייה כשיוציאו אותם לעבודה...
- ש : שהם יבואו בשמחה, כלומר, שיבואו בלי בעיות?
- ת : כן, נכון, שהם יבואו בלי בעיות.
- ש : הרי שמרו עליהם שם גרמנים בבית-המעצר הזה?
- ת : לא, לא שמרו עליהם שם גרמנים בבית-המעצר הזה.
- ש : אלה היו פולנים ששמרו עליהם שם?
- ת : כן, אלה היו פולנים ששמרו עליהם שם.
- ש : והם נתנו לך להיכנס לשם בלי בעיות?
- ת : כן, הם נתנו לי להיכנס לשם בלי בעיות, היה ביקור, אז אפשר היה להיכנס לשם.
- ש : כלומר, בשלב הזה היה אפשר להיכנס לשם. אתה אומר, שאז הם חזרו, אז בטח הייתה שמחה גדולה כשכל הגברים חזרו?
- ת : כן, בטח, הייתה שמחה גדולה כשכל הגברים חזרו.
- ש : לקחו גם בחורים בני שבע-עשרה, שמונה-עשרה, הם גם נכללו שם בקבוצה הזאת?
- ת : אני מניח שבוודאי היו שם גם בחורים.
- ש : כלומר, שהיו שם חבריה צעירים.
- ת : גם אבא שלי היה אז עוד צעיר, בן כמה הוא היה אז? הוא אז בערך בן שלושים.
- ש : ואז אבא חזר לגטו זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?
- ת : כן, אבא חזר אז לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש : כשאבא חזר לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הוא המשיך עוד קצת לעבוד?

ת: כן, כשאבא חזר לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הוא המשיך עוד קצת לעבוד.
 אבל אם את שואלת אותי עכשיו אם הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה אז
 פתוח או סגור...

ש: לדעתי הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה אז כבר סגור. זאת אומרת,
 שאתה ממש ברכת מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ואתה סיכנת את חיך
 בזה שעשית את זה?

ת: כן, נכון, אני ממש ברכת מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ואני סיכנתי את
 החיים שלי בזה שעשיתי את זה. אחר-כך אבא המשיך לעבוד קצת, אבל זה לא היה
 הרבה זמן, כי אחר-כך לקחו אותו.

ש: דרך אגב, איך ברכת מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), הרי הייתה שם גדר
 אז איך עשית את זה?

ת: אמרתי לך שהיה שם רחוב בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שצד אחד של הרחוב
 היה בתוך הגטו, והצד השני של הרחוב היה מחוץ לגטו, שזה נקרא רחוב שראצקה.
 במקום מסוים היו גרים גרמנים, שהם היו פולקסדויטשה, והם נשאר שם כאילו
 בתוך הגטו, אבל הם יכלו לצאת משם. את האישה הזאת פגשתי אחר-כך, אני אספר
 לך סיפור עליה, על האישה הזאת, שהיא גרה שם באותו בית, שאני ברכת משם.

ש: זאת אומרת, שאתה ברכת דרך האזור של הפולקסדויטשה?

ת: כן, נכון, אני ברכת דרך האזור של הפולקסדויטשה.

ש: אתה מזכיר פולקסדויטשה, האם לפני המלחמה אתה כילד יכולת להבדיל בין פולנים
 לבין פולקסדויטשה?

ת: לא, לפני המלחמה אני לא יכולתי להבדיל בין פולנים לבין פולקסדויטשה.

ש: למי שלא יודע, פולקסדויטשה אלה הם גרמנים אתניים, שהיו גרים באזור הזה של
 לודז' (Lodz). ואתה אומר שנתנו לפולקסדויטשה הזה עדיין להישאר בעצם בקצה של
 הגטו, והם עדיין חיו שם?

ת: זה לא היה בקצה, אלא זה היה למעשה ככה, שכשנכנסים לבית ויש שם בבית הזה
 הרבה דירות. היה שם בית אחד שבו גרו פולקסדויטשה, שלמעשה כל אלה שגרו
 ברחוב הזה היו יהודים, אבל המשפחה הזאת של הפולקסדויטשה גרו שם לפני-כן,
 אבל הם נשאר לגור שם, והשער שלהם היו פתוח שם לכיוון ההוא.

ש: אתה חושב שעוד הרבה יהודים הסתננו שם ככה דרך המקום הזה מחוץ לגטו?

ת: כן, אני חושב שעוד הרבה יהודים הסתננו שם ככה דרך המקום הזה מחוץ לגטו, סביר להניח שזה מה שהיה, שזה היה מקום להברחות.

ש: מישהו מהפולקסדויטשה עזר לך שם או שאתה עשית לבד את הכול?

ת: לא, אף אחד לא עזר לי שם.

ש: אתה עשית שם את הכול לבד?

ת: כן, אני עשיתי שם את הכול לבד, כי הרי הם היו מכירים אותי.

ש: אתה אמרת מקודם שאתה רוצה לספר איזה סיפור על פולקסדויטשה, על איזו אישה אחת.

ת: אני אספר את זה, זה היה אחר-כך. אני הרי עושה טקסים בבית-הקברות, כלומר, אני נוסע עם ילדים לבית-הקברות.

ש: אתה נוסע בתור איש עדות?

ת: כן, אני נוסע איתם בתור איש עדות, ואני הולך איתם לבית-הקברות. אני עושה את זה כבר הרבה שנים. לפני כמה שנים גמרתי את הביקור עם הילדים בבית-הקברות, ואחרי זה אני עשיתי טקס.

ש: זה היה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: כן, זה היה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). תיכף אחרי זה ניגשה אלי אישה אחת, שהיא אמרה לי: "תראה אדוני, אני כבר עומדת כאן כמה שנים בצד, ואני רואה איך שאתה עושה את הטקסים האלה. הנה הבאתי גם חברה מרחוב שראצקה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)", רחוב שאני סיפרתי לך עליו. אני אמרתי לה: "תסלחי לי גבירתי, זה קצת יותר מידי". למה זה היה יותר מידי? מכיוון שעד אז, כשאני נסעתי עם הילדים, נניח כשהיינו בוורשה (Warszawa), וילד אחד אמר לי, שבמרחק של חמישים ק"מ מוורשה (Warszawa) היה הבית של הסבא שלו, אני לקחתי את הילד, לקחתי טקסי, ונסענו לראות את הבית של הסבא שלו. כל פעם אולי במשך חמש-עשרה שנה שהייתי עושה את זה, כשהיינו באים לבית של הסבא, לא נתנו לנו לצלם, לא נתנו לנו לראות אף אחד ושום דבר. באותה שנה שדיברתי עם האישה הזאת, נסעתי למקום ליד וורשה (Warszawa) עם אחד הילדים, נתנו לנו להיכנס לשם, ונתנו לנו לצלם שם, זה לא היה אותו דבר. אחרי זה האישה הזאת באה אלי והיא אמרה לי "תראה אני כבר עומדת כמה שנים, ואני רואה שאתה עושה את הטקסים האלה, הנה הבאתי גם חברה מרחוב שראצקה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)". אני אמרתי

לה: "תראי גבירתי, זה קצת יותר מידי בשבילי, אני מרגיש שמהו פה השתנה".
 אמרתי לה: "את אומרת שכבר כמה שנים את עומדת בצד, ואת רואה אותי עורך את
 הטקסים, מה קרה שהשנה הבאת חברה, אני הרגשתי שמהו השתנה". היא אמרה
 לי: "נכון, עד ידבבנה (Jedwabne) אנחנו חשבנו שאתם באים לכאן לחפש את הרכוש
 שלכם, אבל מאז שהנושא של ידבבנה (Jedwabne) התפוצץ, אנחנו הבנו שאתם באים
 לכאן כדי לחפש את ההיסטוריה שלכם, ולכן שינינו את דעתנו". אני אומר לך, שאני
 ראיתי את השינוי הזה בכל צעד ושעל שם בפולין.

ש: בוא תסביר למי שלא מכיר מה זה הסיפור הזה של ידבבנה (Jedwabne).

ת: בידבבנה (Jedwabne) הפולנים לקחו אלף ומאתיים יהודים, הכניסו אותם למתבן
 ושרפו אותם. לפני כמה שנים סופר מידבבנה (Jedwabne) נסע לארצות-הברית, הוא
 פרסם ספר, ואז היה סקנדל גדול. ממשלת פולניה ביקשה סליחה ממשלת ישראל, ואז
 הסיפור הזה התפרסם מאוד בפולין. מאז יש שינוי, שבבתי-ספר בפולין לומדים על
 יהדות פולניה ועושים תהלוכות. כשהייתי נוסע עם הילדים בלודז' (Lodz) היה נוסע
 איתנו אוטו משטרה מלפנים ואוטו משטרה מאחור, ולא נתנו לנו לפתוח את הדלת
 מרוב פחד. אבל היום בלודז' (Lodz) איזה אנדרטאות עושים שם, יש בבתי-הספר
 בפולין שינוי דראסטי של היחס של הפולנים לגבי יהדות פולין.

ש: אני מבינה שהשינוי הזה משמח אותך?

ת: כן, בוודאי שהשינוי הזה משמח אותי, זה טוב יותר מאשר מה שהיה מקודם, אני אדם
 שלא אוהב שנאה.

ש: בוא נחזור לקיץ '41 שבאו אבא שלך גורש למחנה עבודה. דרך אגב, עוד מישהו מבני
 המשפחה המורחבת היה מגורש באותו גירוש, אתה יודע?

ת: לא, אני לא יודע, אני לא יודע.

ש: אבא בכל אופן אבא היה שם?

ת: כן, אבא היה שם. אבל בינתיים היינו צריכים גם לקנות אוכל בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: נכון, אתם נשארתם בעצם ללא פרנסה?

ת: כן, נכון, אנחנו נשארנו ללא פרנסה. אז האח הגדול שלי ברל, הוא יצא לעבודה מחוץ
 לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). אבל הוא קיבל עבור העבודה הזאת תשלום
 כמו ששילמו לילדים, וזה לא היה מספיק, לכן גם אני הייתי צריך לעזור אז בקיום

הפרנסה. אני הסתובבתי בגטו, אספתי בדלי סיגריות, הוצאתי את קצת הטבק מתוכם, מילאתי עם הטבק הזה סיגריות חדשות, ומכרתי את הסיגריות האלה בגטו. ככה אנחנו התקיימנו אז שם בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : והיו קליינטים לזה, אנשים קנו את הסיגריות האלה?

ת : כן, בטח שאנשים קנו את הסיגריות האלה, למה לא, אלה היו סיגריות זולות.

ש : והיה להם בשלב הזה עדיין כסף לשלם על זה?

ת : כן, בטח שהיה להם בשלב הזה כסף לשלם על זה, המסחר אז היה עדיין כרגיל.

ש : זאת אומרת, המסחר היה אז עדיין רגיל, ואתה אומר, שהגרמנים לא נגעו אז בכלל בצד הכלכלי?

ת : הגרמנים בכלל לא נכנסו לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), חוץ מאשר בשביל אקציות ובשביל סלקציות, הם בכלל לא נכנסו לגטו.

ש : זאת אומרת, עדיין היה לאנשים כסף?

ת : כן, היה אז עדיין לאנשים כסף.

ש : והיה אז עדיין מסחר עם הפולנים?

ת : לא, לא היה אז כבר מסחר עם הפולנים, המסחר שם היה בין הפולנים, זה הרי היה בגטו.

ש : המסחר שם בגטו היה בין היהודים.

ת : כן, המסחר שם בגטו היה בין היהודים, בכל אופן אני מכרתי את הסיגריות בגטו, כי הרי הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) היה אז כבר סגור.

ש : המסחר בין היהודים בגטו היה בכסף פולני?

ת : כן, בוודאי, המסחר בין היהודים בגטו היה בכסף פולני. בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לא היה כסף עברי.

ש : איך אימא שלך התמודדה עם זה שהיא פתאום נשארה לבד בלי אבא, הכול התהפך בבית?

ת : כן, הכול התהפך אז בבית. אימא ניסתה קצת לתפור, אבל אנחנו בעצם התקיימנו אז ממה שאני מכרתי את הסיגריות, ומזה שהאח עבד. אבל זה לא לקח הרבה זמן.

ש : תאמר לי עוד שאלה, לגבי אימא. אימא בעצם נשארה בלי בעלה, אבל מכיוון שהגירוש היה גירוש המוני של גברים באותו זמן, בעצם בהרבה משפחות בגטו בזדונסקה-וולה)

(Zdunska-Wola) לא היה גבר בבית. כלומר, הרבה משפחות נשארו עם זקנים, נשים ילדים. מה זה עשה בכלל, איזו אווירה נוצרה אז בגטו כשפתאום הגברים כבר לא היו?
 ת: אני לא יכול להגיד לך איזו אווירה הייתה אז בגטו, אני יודע שאני הסתובבתי בגטו, ואספתי את בדלי הסיגריות, כלומר, בואי נגיד ככה, שאני הייתי אז כבר עסוק בקיום ובפרנסה.

ש: אתה סיפרת לנו שעד המלחמה בעצם כל היום אתה היית לומד, אתה היית ילד שלא היה לו זמן, אולי היית קצת משחק ולומד, כלומר, אף פעם לא עבדת. אולי עזרת קצת לאבא, אבל גם זה בקושי.

ת: הייתי מביא מים, הייתי שופך אותם, אבל לא יותר.

ש: כלומר, אתה לא עבדת רציני, אלא העול שלך היה בעצם לימודים.

ת: כן, אני הייתי עסוק בלימודים ובמשחקים.

ש: פתאום אתה מצאת את עצמך, למרות שהיית עדיין ילד צעיר מאוד, שהיית ממש אחראי על פרנסת המשפחה. אתה אמרת, שהיית חייב למכור את הסיגריות, כי אחרת לא היה מה לאכול בבית?

ת: כן, נכון, אני מצאתי את עצמי פתאום, שאני הייתי ממש אחראי על פרנסת המשפחה.

ש: איך אתה התמודדת עם זה, עם ההיפוך הזה, זה היה מאוד מהיר?

ת: עובדה שהתמודדתי.

ש: אתה זוכר את עצמך שאתה ריחמת על עצמך בשלב הזה?

ת: אני אף פעם לא ריחמתי על עצמי, למרות שהיו לי גם תקופות קשות יותר.

ש: אני בטוחה שהיו לך גם תקופות קשות יותר. אבל אתה פשוט קיבלת את המציאות, את הנתון, ועשית את מה שהיה צריך לעשות?

ת: כן, אני פשוט קיבלתי את המציאות, את הנתון, ועשיתי את מה שהיה צריך לעשות, אבל זה לא היה הרבה זמן.

ש: בשלב הזה אימא עדיין הייתה יכולה לקנות אוכל עם הכסף שהיה לה?

ת: כן, בשלב הזה אימא עדיין הייתה יכולה לקנות אוכל עם הכסף שהיה לה.

ש: זאת אומרת, לא היה חסר אז מזון בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: כן, נכון, לא היה חסר אז מזון בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : מה קרה עם כל הילדים שהיו קטנים, קטנים, מישהו ניסה לארגן בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) איזושהי מסגרת חלופית בשבילם, עשו לפחות 'חדרי לקטנטנים או משהו?

ת : לא, אני לא זוכר שלאחי גבריאל הייתה איזו מסגרת בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : גבריאל זה היה האח הקטן?

ת : כן, גבריאל זה היה האח הקטן.

ש : אתה סיפרת שלפני המלחמה אתם הייתם משפחה די עניה, לא היה לכם הרבה? כלומר, לא משפחה עניה, אבל נקרא לזה מעמד בינוני נמוך.

ת : כן, בהחלט, אנחנו היינו משפחה מהמעמד הבינוני הנמוך.

ש : למרות שאוכל כמובן לא היה חסר וביגוד לא היה חסר, אבל יותר מזה כבר היה קשה לכם להשיג. אנחנו יודעים שהיו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) משפחות ממש עניות לפני המלחמה, שהם היו הרבה יותר עניים מכם. מה העניינים עשו בתקופה של הגטו כשהכול הצטמצם, איך הם הסתדרו?

ת : הם הסתדרו. אני יודע שאצלנו היה בית בן שלוש קומות, שבקומה השלישית אי אפשר היה לעמוד ישר. שם הייתה גרה משפחה, שהם באו מבחוץ, כשהיה הגטו הם נכנסו לדירה הזאת. כנראה שהם היו משפחה עשירה יותר לפני המלחמה, אבל שם בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) לא היה להם. הבת שלהם הייתה חברה שלי בזמן הגטו, וכשחזרתי מהעבודה הייתי עולה למעלה אליהם ללמוד רוסית, כי אימא שלה לימדה את שנינו רוסית.

ש : איך קראו לילדה הזאת?

ת : אני לא זוכר איך קראו לילדה הזאת.

ש : ואת שם המשפחה שלה אתה זוכר?

ת : לא, אני לא זוכר את שם המשפחה שלהם.

ש : אז היית הולך אליהם כל יום?

ת : כן, אני הייתי הולך אליהם כל יום. חזרתי מהעבודה בשעה שבע, שמונה, והייתי הולך אליהם עד שאימא קראה לי לאכול, שאני חושב שזה היה די מאוחר. המצב שלהם היה קשה יותר מאשר שלנו, ואני הייתי מידי פעם מביא להם משהו לאכול.

ש : כדי לעזור גם להם?

ת : כן, כדי לעזור גם להם.

ש : הגיעו לגטו גם יהודים שגורשו מעיירות קטנות מסביב, מכפרים קטנים, גירשו יהודים

לתוך הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת : זה היה עוד לפני זה, שגירשו יהודים מעיירות קטנות ומכפרים קטנים מסביב

לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : זה היה עוד לפני הגטו, זה היה בתקופה הראשונה?

ת : כן, זה היה עוד לפני הגטו, זה היה בתקופה הראשונה. אני סיפרתי לך, שאני זוכר

שאני הייתי צריך ללכת לחכות למשפחה שהייתה צריכה להגיע מבחוץ לזדונסקה-

וולה (Zdunska-Wola), והלכתי מחוץ לגטו כדי לחכות להם.

ש : זאת אומרת, שהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) התמלא לא רק ביהודי העיר,

אלא זה התמלא גם ביהודי האזור?

ת : כן, נכון, הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) התמלא לא רק ביהודי העיר, אלא

זה התמלא גם ביהודי האזור.

ש : אתה דיברת מקודם על כך שהייתה מאוד, מאוד צפיפות בגטו שהייתה מאוד מורגשת.

אתה יכול קצת להסביר למי שלא מבין, מה זאת הייתה הצפיפות הזאת? מה זה עושה

לבני-אדם לגור כל-כך צפוף?

ת : תראי, כשאת שואלת אותי היום, אני עברתי אחר-כך כבר צפיפות גדולה יותר, כך

שאני לא יכול להגיד לך מה הייתה ההרגשה של האנשים אז.

ש : כי אחר-כך הדברים היו קשים יותר?

ת : אדם מתרגל לכל התנאים, אם הוא רוצה לחיות הוא חייב להתרגל לכל התנאים, וזה

מה שאני עשיתי.

ש : אתה זוכר למשל שאנשים רבו בחצר, וזה מאוד, מאוד הגיוני, שלא הסתדרו, כי זה

היה כל-כך צפוף.

ת : אני חושב שאנשים היו כל-כך עסוקים שלא רבו. בכל אופן אני לא ראיתי אנשים

שרבו. אנחנו האחים היינו רבים בינינו, אז אבא יצא כדי להכניס אותי לבית. אבל אני

לא ראיתי אנשים שרבו שם בחצר, ואני לא זוכר שאנשים רבו. אני זוכר שהיינו עם

השכנים ביחסים די טובים. היינו משחקים אצל השכנים, או שהם היו משחקים

אצלנו. היינו משחקים דומינו וכל מיני משחקים. אני לא נתקלתי שם ביחסים לא

טובים, או שאני לא זוכר.

ש : אני מבינה שהמשפחה של הפליטים, שהם גרו שם בעליית הגג, שאתה התיידדת עם הבת שלהם, הם היו מקודם אנשים אמידים, לפי מה שהם סיפרו?

ת : לא, הם לא סיפרו לי, הם לא דיברו על זה, אני לא יכול להגיד שהם דיברו על זה. אבל זה שהיא לימדה אותנו רוסית, היא הייתה צריכה להיות אישה אינטליגנטית.

ש : היא הייתה בוודאי אישה משכילה.

ת : כן, היא הייתה בוודאי אישה משכילה. אבל שוב, אני מוציא מסקנה, זה לא שדיברנו על זה.

ש : אנחנו יודעים, וזה גם הגיוני שלמשל בן-אדם עשיר ממש, שיורד פתאום מנכסיו, זה מאוד קשה לו. אבל בן-אדם עני, שכל חייו הוא היה עני, זה קל לו יותר. אתה זוכר למשל תופעות של אנשים, שהם בן יום איבדו את הכול, שהם מצאו את עצמם ככה, והם היו צריכים לדעת להסתדר במציאות החדשה?

ת : לא, לא, אני לא זוכר דבר כזה, כי אני לא הייתי מספיק מעורה בשביל להבין מה היה ומה קרה.

ש : כל היום אתה עמדת ומכרת סיגריות באותה תקופה בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת : קודם אני הייתי צריך לאסוף את בדלי הסיגריות, שאנשים עישנו, וזרקו את בדלי הסיגריות. אחר-כך הייתי צריך להוציא את הטבק, להוציא מזה את מה שהיה שחור, ואחר-כך הייתי צריך למלא את הסיגריות עם הטבק שהוצאתי מבדלי הסיגריות.

ש : היה לך מכשיר כזה?

ת : כן, בטח שהיה לי מכשיר כזה.

ש : הייתה לך מכונת גלגול כזאת?

ת : לא, לא הייתה לי מכונת גלגול כזאת. אלה היו סיגריות שהיו עשויות חצי מקרטון וחצי מנייר דק. את הנייר הדק הייתי ממלא עם טבק, היה לי מין מזרק כזה, שהייתי מזריק את הטבק לתוך הסיגריות הזאת.

ש : זאת אומרת, שהיה לך גם את הציוד המתאים?

ת : כן, בטח שהיה לי את הציוד המתאים.

ש : כמה עלתה כזאת סיגריות שאתה מכרת, אתה יכול להגיד לי שווה ערך למה זה היה?

ת : לא, אני לא יכול להגיד לך, כי אני לא זוכר.

ש : באותה תקופה המאפיות בגטו עוד פעלו, היה לחם?

ת: כן, באותה תקופה המאפיות בגטו עוד פעלו, היה לחם, אבל המאפיה של סבא הייתה מחוץ לגטו.

ש: אני מבינה גם שסבא כבר לא היה בחיים בתקופה של הגטו?

ת: לא, סבא כבר לא היה בחיים בתקופה של הגטו. אבל היו מאפיות בתוך הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: אתה אמרת שאתם לפעמים הלכתם לסחוב ירקות מהשטח של ההכשרה?

ת: כן, אנחנו הלכנו לפעמים לסחוב ירקות מהשטח של ההכשרה

ש: עשיתם את זה כי הייתם צריכים את זה למאכל?

ת: לא, אנחנו לא עשינו את זה כי היינו צריכים את זה למאכל, אלא זה היה בתור שטויות של ילדים.

ש: לא הייתם צריכים באמת את הירקות האלה?

ת: לא, אנחנו לא היינו צריכים באמת את הירקות האלה.

ש: אתה זוכר אם היו באותה תקופה דיבורים בכלל על המצב הכללי, על זה שמערב אירופה הייתה כבושה שצרפת הייתה כבושה שברית-המועצות הייתה כבושה?

ת: לא, אני לא זוכר שהיו דיבורים אז בכלל על המצב הכללי, בכל אופן אני לא חושב שהיה לי זמן לזה, ושוב אני לא הייתי מודע לכל זה, אני לא שמעתי כלום.

ש: אז מבחינתך בגטו אתה היית עובד, בערב היית עולה לשכנים, והייתי לומד קצת רוסית?

ת: כן, בגטו אני הייתי עובד, בערב הייתי עולה לשכנים, והייתי לומד קצת רוסית. אבל שוב, זאת לא הייתה תקופה ארוכה.

ש: מה קרה אחרי זה?

ת: אחרי זה הייתה שוב אקציה, שוב הוציאו את כולם מהבתים, ושוב לקחו אז את הגברים. בתוכם לקחו את הגבר אחי שהיה אז בן שלוש-עשרה, ושלחו גם אותו למחנה. אז אני הייתי צריך לצאת לעבודה.

ש: שלחו את אחיך בן השלוש-עשרה, כי הוא היה נחשב אז כבר גבר?

ת: כן, אחי בן השלוש עשרה היה נחשב אז כבר גבר, והוא נשלח למחנה.

ש: תגיד לי, אנחנו יודעים שילדים בני שלוש-עשרה יכולים להיראות גדולים ומפותחים, איך אח שלך היה נראה?

ת: כנראה גם אני הייתי נראה גדול.

- ש : כלומר, גם אתה היית נראה גדול?
 ת : כן, כנראה אני הייתי נראה גדול.
 ש : אבל אתה זוכר שאחיד היה נראה גדול?
 ת : אני לא זוכר. אבא שלי היה גבוה ואנחנו לא היינו נראים ילדים קטנים.
 ש : הייתם כנראה גבוהים כמו אבא?
 ת : כן, כנראה היינו נראים גבוהים כמו אבא.
 ש : לאן אחיד נשלח, הוא נשלח גם למחנה שהיה ליד פוזנן (Poznan)?
 ת : כן, אחי נשלח גם-כן למחנה שהיה ליד פוזנן (Poznan). אבל שוב, את זה אני יודע היום, אז אני לא ידעתי לאן הוא נשלח.
 ש : אז הוא פשוט נעלם לכם?
 ת : כן, אז הוא פשוט נעלם לנו.
 ש : דרך אגב, אתם קיבלתם מאבא איזה מכתב או משהו אחרי שהוא גורש?
 ת : כן, פעם אחת קיבלנו איזה מכתב מאבא אחרי שהוא גורש, הוא כתב שם שהוא חולה, וכנראה שישלחו אותו הביתה, אבל בזה זה נגמר.
 ש : ומאח שלך קיבלתם משהו?
 ת : לא, מאח שלי לא קיבלנו שום דבר.
 ש : אתה זוכר את הפרידה מאח שלך?
 ת : לא הייתה פרידה.
 ש : אימא הספיקה להכין לאחיד איזה תרמיל או משהו?
 ת : לא, אימא לא הספיקה להכין לאחי תרמיל או משהו כזה, אנחנו לא ידענו שייקחו אותו למחנה. אחרי שאחי גורש, אני כמובן הייתי צריך לצאת לעבודה.
 ש : אתה אמרת שאחיד עבד מקודם אצל פולנים מחוץ לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?
 ת : כן, אחי עבד מקודם אצל פולנים מחוץ לגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
 ש : אתה יודע אצל מי הוא עבד?
 ת : כן, אני יודע אצל מי הוא עבד, כי אני עבדתי אחר-כך במקומו.
 ש : כלומר, אתה הלכת אחר-כך לעבוד באותו מקום?
 ת : כן, אני הלכתי אחר-כך לעבוד באותו מקום.
 ש : איזה מקום זה היה?

ת: אני הייתי אז בן אחת-עשרה, ואני פחדתי שבכלל לא יתנו לי לצאת מהגטו, כי פחדתי שלילד בן אחת-עשרה לא ייתנו לצאת מהגטו. אנחנו יצאנו מהגטו בארבע וחצי בבוקר, היה חושך, הסתדרנו בחמישיות, ואני נכנסתי באמצע, ככה הצלחתי לצאת לעבודה מהגטו. כשהגעתי למקום העבודה, במקום העבודה לא אמרתי שלקחו את אחי למחנה, אלא אמרתי שאחי חולה, ואני באתי להחליף אותו לכמה ימים, כי שוב פחדתי שלא יתנו לי בתור ילד בן אחת-עשרה לעבוד שם. אבל נתנו לי לעבוד, והעבודה שם הייתה שבנינו בתים טרומיים בשביל אוקראינים. הגרמנים הביאו אוקראינים לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) כדי שהאוקראינים יעזרו לגרמנים לטפל ביהודים. אז אנחנו בנינו בשבילם בתים טרומיים. על-מנת להוכיח להם שאני לא ילד, אני הייתי לוקח קיר שלם ממקום האכסון למבנה. אני הייתי גם לוקח שני שקי מלט ממקום האכסון למבנה. כעבור זמן אני הבנתי, שאני רכשתי את האהדה שלהם כפועל טוב, אז אני ביקשתי מהם שיקבלו אותי לעבודה בתור אנשל שרצקי ולא בתור ברל שרצקי. הם הסכימו לקבל אותי בתור אנשל שרצקי. אבל בשביל ילד בן אחת-עשרה לעבוד שם ליד המבנה, זה היה נראה להם יותר מידי מכובד, אז הם לקחו אותי לעבוד בחפירת יסודות. עמדנו שם בערך עשרים אנשים מסביב, חפרנו שם יסודות, והאוקראינים שמרו עלינו. האוקראינים האלה עברו מאחד לשני, והרביצו לנו מכות. אם בא אלי אוקראיני, והוא נתן לי שבע, עשר מכות, אז אני ברחתי, אבל אז הייתי צריך לחזור מחדש לעבוד, והוא התחיל להרביץ לי מחדש. אחרי שהוא נתן לי עשרים, שלושים מכות ואני נפלתי, אז הוא עבר לשני.

ש: מי היו האוקראינים האלה, מה הם רצו מכס, איך אתה מסביר את האלימות הזאת?

ת: האוקראינים האלה היו יותר אכזריים מאשר הגרמנים.

ש: זאת אומרת, בשלב הזה אתם פחדתם באמת מהאוקראינים האלה?

ת: אנחנו פחדנו מהאוקראינים לכל אורך הדרך, לכל אורך הדרך היו שומרים אוקראינים.

ש: איך אתה מסביר את זה שאוקראיני הרביץ ככה לילד צעיר, שעבד בעבודה כל-כך קשה, מה זה היה?

ת: את רוצה לשמוע את ההמשך, את מה שהיה בזמן חיסול הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: תיכף נשמע את ההמשך. אבל איך אתה התמודדת עם העבודה הזאת, שזאת הייתה

עבודה פיזית קשה?

ת: אני הייתי צריך להביא פרנסה הביתה.

ש: מה קיבלת תמורת העבודה הזאת?

ת: תמורת העבודה הזאת אני קיבלתי כסף.

ש: זה היה ממש כסף?

ת: כן, זה היה ממש כסף.

ש: קיבלת כסף שהספיק לפרנסה של המשפחה?

ת: זה הספיק או לא הספיק, לא היה משהו אחר.

ש: לא הייתה ברירה?

ת: נכון, לא הייתה ברירה.

ש: מה אימא חשבה על זה שיצאת לעבוד?

ת: מה זאת אומרת, היא הייתה צריכה שיהיה לנו אוכל, לא הייתה ברירה.

ש: היו שם עוד ילדים כמוך שעבדו, אתה זוכר, או שאתה היית הצעיר ביותר שעבדת שם?

ת: לא, אני לא זוכר שהיו שם עוד ילדים כמוני שעבדו, אני הייתי הצעיר.

ש: והמבוגרים שהיו סביבך, היהודים שגם-כן עבדו שם, מישהו מהם ניסה לעזור לך, היו

שם כאלה שקצת ריחמו עליך?

ת: לא, להיפך, הם כעסו עלי, כי אני הייתי רוצה להוכיח את עצמי, אז אני הייתי עובד

יותר מהם. פעם עבדנו בהעברת חול ממקום למקום, היה שם גם-כן אוקראיני ששמר

עלינו. הוא הלך להתחבא בתוך חיטה, ואני עמדתי שם ועבדתי. לקראת סוף היום

האוקראיני הזה יצא החוצה והוא קרא לי: "בוא הנה!" פחדתי מי יודע מה הוא רוצה

ממני. הוא אמר לי: "שב!" התיישבתי. הוא התחיל לצעוק על שאר האנשים שם ואמר

להם: "אני ראיתי שהילד הזה עבד כל הזמן, ואתם לא עבדתם".

ש: אתם קיבלתם גם משהו לאכול בזמן העבודה שם?

ת: לא, אני לא חושב שקיבלנו גם משהו לאכול שם בזמן העבודה.

ש: ואם היה שם מישהו שקצת נחלש, או שהוא היה חולה, מישהו מבין אלה שהיו

מבוגרים יותר, מה עשו איתו? כלומר, מה עשו עם מישהו שלא היה מסוגל לעבוד

עבודה פיזית?

ת: תראי, זאת הייתה שם עבודה בשביל להרוויח כסף.

ש : כלומר, זאת לא הייתה חובה לבוא לעבודה הזאת?

ת : להיפך, אני הייתי חוזר הביתה והיו לי כמה קילו קמח בצדדים וכמה קילו תפוחי-

אדמה בתוך המכנסיים שהבאתי איתי.

ש : מאיפה היה לך?

ת : זה היה לי מפולנים שהיו שם, כי הרי היו גם פולנים שעבדו שם.

ש : כלומר, היית קונה את זה מהפולנים?

ת : כן, הייתי קונה את זה מהפולנים.

ש : וככה היית מבריח אוכל לגטו?

ת : כן, ככה הייתי מבריח אוכל לגטו.

ש : לא היו בודקים אתכם בכניסה לגטו?

ת : לא, לא היו בודקים אותנו בכניסה לגטו. אני הלכתי ככה עם שבעה קילו קמח ותפוחי-אדמה.

ש : זאת אומרת, שבגיל מאוד צעיר אתה היית בעצם אחראי על אימא, על האח הקטן

וכמובן גם על עצמך. אם אתה לא היית עובד, ואם אתה לא היית מבריח מזון, לא היה

לכם מה לאכול בבית?

ת : כן, נכון, בגיל מאוד צעיר אני הייתי האחראי על אימא, על האח הקטן וכמובן גם עלי.

אם אני לא הייתי עובד, ולא הייתי מבריח מזון, לא היה לנו מה לאכול בבית.

ש : ובערב כשאתם חזרתם לתוך הגטו מה היה?

ת : אמרתי לך, שבערב כשאנחנו חזרנו לתוך הגטו היה לי עוד כוח לעלות למעלה.

ש : ללמוד רוסית או להיות ליד הילדה הזאת?

ת : כן, אני עליתי כדי להיות ליד הילדה הזאת, היא הייתה ילדה יפה.

ש : אני מבינה שהרוסית פחות עניינה אותך?

ת : כן, נכון, הרוסית פחות עניינה אותי.

ש : אימא הייתה אז בלחץ מזה, שקודם לקחו לה את הבעל, ועכשיו לקחו לה את הבן,

שהוא היה עדיין ילד? אימא נשברה מזה או שהיא הייתה חזקה?

ת : לא, אימא לא נשברה, היא הייתה אישה מאוד חזקה.

ש : זה לא שהיא בכתה כל היום, איפה הבן שלי, איפה הבן שלי, שזה היה הבן הבכור

שלה?

ת : לא, אימא לא בכתה כל היום, אימא הייתה אישה מאוד חזקה. במוכן הזה אני כנראה דומה לה, שידענו לקבל את המצב, להתמודד עם המצב ולהמשיך הלאה.

ש : אתה סיפרת מקודם, התחלת לספר על התליות הפומביות שהיו בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). אנחנו יודעים שהתליה הראשונה של עשרה יהודים בגטו הייתה במרץ '42' ... .

ת : איך יכול להיות שבספטמבר '42' היה חיסול הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), וממרץ '42' עד החיסול של הגטו בספטמבר '42' תלו פעמיים אנשים? אני לא זוכר תאריכים, ואני לא מתווכח איתך.

ש : זה לא משנה, בוא לא ניכנס לתאריכים.

ת : אני רק אומר, שאני חושב שזה היה הרבה לפני זה. אבל בואי נגיד ככה, שאני מספר בסיפור שלי, אני מספר שתליות היו לפני המשלוחים לעבודה, ככה אני חושב, אבל אני לא יודע.

ש : זה לא משנה.

ת : בדיוק, אני לא מתחייב על תאריכים.

ש : לפי מה שאני יודעת, התליות בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) התחילו בתחילת '42, שגם אז היו שילוחים לעבודה, הרי כל הזמן היו שילוחים לעבודה, אבל זה לא משנה. בכל אופן לפני שנדבר על התליות, אתה הזכרת מקודם, ואני לא התעכבתי על זה, שעוד בפעם הראשונה שלקחו את אבא, ואתר-כך החזירו אותו, אתה סיפרת שהיו שם התעללויות, מכות וגזיזת זקנים. אתה ראית משהו מזה, או שדיברו על זה אחר-כך? למשל על גזיזת הזקנים ועל ההתעללויות?

ת : את זה אני יודע מסיפור שאבא חזר משם.

ש : כלומר, אבא סיפר את זה?

ת : כן, אבא סיפר את זה. אבל כל אלה שהיו בתוך הבית הזה בשוק הם חזרו.

ש : מה סיפרו האנשים שחזרו משם?

ת : את זה הם לא סיפרו, שוב אני חושב שאת זה ראיתי כבר גם בזמן התליות.

ש : כלומר, ראית את זה במו עיניך?

ת : כן, בזמן התליות ראיתי את זה במו עיניי.

ש : אז בוא נדבר על התליות האלה, מה קרה שם? ביום בהיר אחד הוציאו אתכם מהבתים?

ת : ביום בהיר אחד הוציאו אותנו מהבתים, גירשו את כולם. עמדה שם משטרה, וגירשו אותנו לשם לשדה. עמדנו שם בשדה, הגרמנים הסתובבו והם הרביצו, והיו שם גם אוקראינים שהם הרביצו. בסוף כשהם גמרו להרביץ, כולם היו חייבים להסתובב לכיוון ששם היו התליות. אז תלו שם עשרה אנשים, וזה היה ככה פעמיים אותו דבר.

ש : איך בחרו את עשרת האנשים האלה, מי הם היו עשרת האנשים האלה?

ת : אני חושב שאלה היו האנשים המכובדים שהיו בקהילה היהודית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). ביניהם היה אחד, שהוא היה אבא של חבר שלי, שאני לא זוכר את השם שלו. אבל כמובן שאלה היו האנשים המכובדים של הקהילה, הם לא לקחו סתם אנשים.

ש : זאת אומרת, לקחו עשרה, ואחר-כך לקחו שוב עשרה?

ת : כן, לקחו עשרה, ואחר-כך לקחו שוב עשרה.

ש : זאת הייתה הפעם הראשונה שאתה ראית ככה גופות, וראית כזה מעשה אכזריות?

ת : תראי, אני כבר ראיתי את מעשי האכזריות, איך שהם הרביצו מכות וכו', ככה שזה כבר...

ש : את זה כבר ראית, אבל לא ראית עד אז רצח מול עיניך?

ת : כן, נכון, את זה אני כבר ראיתי, אבל לא ראיתי עד אז רצח מול העיניים שלי.

ש : כולם הסתכלו שם בשקט, אנשים עמדו שם בשקט?

ת : לא, לא הסתכלו שם בשקט, אנשים בכו שם, מה זה בכי היה שם. בטח שאנשים בכו.

ש : גם חייבו את כל הילדים לצאת החוצה, זאת אומרת, כולם עמדו שם בחוץ וראו את זה?

ת : כן, כולם היו שם בחוץ, כולם.

ש : מבחינה פסיכולוגית, מה עושה כזה דבר, שלוקחים עשרה אנשים מנכבדי הקהילה ותולים אותם?

ת : ככה הם דיכאו את האוכלוסייה היהודית שהייתה שם בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), לפי דעתי זה היה דיכוי. זה היה דיכוי המחשבה ודיכוי כל דבר.

ש : זה היה דיכוי כדי שיאפשר להם ביתר קלות לחסל בעצם את כל הגטו.

ת : כן, נכון, זה היה דיכוי כדי שיאפשר להם לחסל את כל הגטו ביתר קלות.

ש : כדי שאנשים לא יתנגדו?

ת : כן, נכון, כדי שאנשים לא יתנגדו.

ש : אני ציינתי שהתלייה הראשונה הייתה במרץ, שזה היה בפורים, והתלייה השנייה הייתה במאי, שזה היה בערב שבועות, כלומר, זה היה בשני חגים. אתה זוכר משהו שהיה קשור לחגים בזמן הגטו, או שכבר לא היו אז חגים?

ת : אני לא זוכר שום דבר בקשר לחגים שהיו בתוך הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אני לא זוכר שום דבר שהיה קשור לחג בתוך הגטו.

ש : אימא כבר לא שמרה על כלום בתוך הגטו?

ת : אני לא זוכר שום דבר שהיה קשור לדת בתוך הגטו, שום דבר שהיה קשור לחגים.

ש : עד אז כילד דתי, שגדלת בבית יהודי, האמנת אז בקיומו של בורא עולם?

ת : אני לא חשבתי אז על זה.

ש : לא התעסקת בענייני אמונה?

ת : לא, אני לא התעסקתי בענייני אמונה. אני הייתי אז כנראה יותר מידי עסוק במלחמת הקיום בשביל לחשוב על הדברים האלה.

ש : אבל לפני זה, לפני המלחמה היית ילד מאמין?

ת : כן, בוודאי, לפני המלחמה הייתי ילד מאמין, וגם היום אני מאמין.

ש : זאת אומרת, שפשוט אתה זוכר שבאותה תקופה זה נגמר, לא היו חגים ולא היה כלום?

ת : כן, נכון, אני זוכר שבאותה תקופה זה נגמר, לא היו חגים ולא היה כלום.

ש : לפי מה שאני יודעת, זה פשוט היה אסור איסור חמור בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אם מישהו היה נתפס שם מתפלל, הוא היה נרצח.

ת : יכול להיות, אבל אני לא יודע על זה עד היום. אני רק יודע, שאני לא התעסקתי אז עם זה.

ש : באותה תקופה של התלויות, האם הייתה לכם איזושהי מחשבה שאולי עוד מעט אבא יחזור, שעוד מעט האח יחזור?

ת : אני לא זוכר. שוב, אני זוכר שכל הזמן הייתה לנו תקווה, אני חושב שלא איבדנו את התקווה לכל אורך הדרך. אם אני אגיד לך על התקווה, עד היום אני לא איבדתי את התקווה. אני לא אמרתי במשך כל החיים שלי קדיש, מפני שהייתה לי תקווה.

ש : אחרי התלויות אתם חזרתם הביתה, על מה דיברתם בבית אחרי כזה דבר, היה בכלל מה לומר?

ת: שוב, אני חושב שהיינו יותר מידי עסוקים במלחמת הקיום בשביל לומר משהו. בואי נגיד, שיכול להיות שאולי אימא דיברה עם השכנות או עם השכנים, אבל זה לא היה בנוכחותי.

ש: זאת אומרת, מצד אחד התנהגו אליך כגבר, אתה יצאת, אתה עבדת ואתה היית אחראי על הפרנסה, אבל מצד שני אתה היית אז עדיין ילד. אימא ניסתה למנוע ממך לשמוע דברים לא נעימים וכו'... קורעת לב. אני מבינה שכבר לא היה לך אז זמן לשחק ולא שום דבר?

ת: לא, אז כבר לא היה לי זמן לשחק ולא שום דבר.

ש: המשיכה איזושהי פעילות ציונית בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אתה היית מקודם לפני המלחמה בנוער הציוני.

ת: אני לא השתתפתי בזמן הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) בפעילות ציונית.

ש: ואתה יודע על חבריה אחרים שכן המשיכו להיפגש בזמן הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) בקשר לפעילות ציונית?

ת: לא, אני לא יודע על חבריה שהמשיכו להיפגש בזמן הגטו בקשר לפעילות ציונית.

ש: יש עוד משהו שאתה רוצה לספר לפני שנגיע לתקופה של חיסול הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) באוגוסט '42? אתה רוצה לספר עוד משהו מחיי הגטו, אפילו משהו שלא נראה לך חשוב במיוחד?

ת: לא, אין לי לספר משהו על חיי הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: מה קרה באוגוסט '42, אנחנו מדברים על החיסול של גטו זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ת: זה היה בספטמבר '42.

ש: זה התחיל בסוף אוגוסט '42, אבל לא משנה. מה אתה יכול לומר לי על חיסול הגטו של זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת: שוב הוציאו את כולנו לשטח ששם תלו את עשרים האנשים. הגרמנים הסתובבו שם בין האנשים. אימהות שהחזיקו תינוקות בידיים, לקחו את התינוקות עם... מסביב לצוואר, וזרקו אותם למכוניות המשא שעמדו שם. אם מישהו התעלף, או מישהו נפל ממכות, היה צריך לקחת אותם, ולקחו אותם למכוניות המשא כמו שקי קמח. ככה החזיקו אותנו שם בשדה במשך שלושה ימים.

ש : אני שמעתי שהאקציה הנוראית הזאת התחילה ברצח החולים שהיו שם בבית-
החולים, שרצחו אותם ביריות. דרך אגב, אתה זוכר משהו מבית-החולים שהיה בזמן
הגטו? זאת אומרת, אם מישהו היה חולה, היה לו לאן לפנות?

ת : אני לא הכרתי מושג כזה, שקוראים לו בית-חולים אז בזמן שהייתי בגטו בזדונסקה-
וולה (Zdunska-Wola).

ש : ומושג של רופאים שטיפלו בחולים, זה כן הכרת?

ת : כן, רופאים אני כן הכרתי, שרופאים היו באים הביתה, והיו נותנים תרופה כמו פלח
של תפוז. זה אני זוכר, שנתנו לנו פלח של תפוז עם קצת שמן קיק. אלה היו התרופות
שאני הכרתי, חוץ מזה אני לא הכרתי תרופה אחרת, וגם לא הכרתי מחלה אחרת.

ש : היית ילד בריא.

ת : אולי לפעמים אני הכרתי קצת ביינקס, כלומר, כוסות רוח, אבל לא למת.

ש : אפרופו, דוקטור למברג, הוא שימש לפני המלחמה כרופא אמיתי, אתה זוכר?

ת : כן, אני שמעתי עליו, שהוא היה רופא טוב. אני חושב שגם ראיתי אותו פעם או
פעמיים.

ש : אתה אומר שהוציאו את כל היהודים.

ת : כן, הוציאו אז את כל היהודים.

ש : עכשיו, אתם כבר הבנתם שכשהוציאו את כולם, קרה אחרי זה משהו לא טוב. הרי
כבר היה לכם ניסיון, כי היו את התליות קודם והיו את הגירושים למחנות עבודה.

ת : כן, נכון, אנחנו כבר הבנו אז שכשהוציאו את כולם, קרה אחרי זה משהו לא טוב. כי
הרי כבר היה לנו ניסיון, מכיוון שהיו את התליות קודם והיו את הגירושים למחנות
עבודה.

ש : היו שם אנשים שהחליטו להישאר בבית ולא לצאת?

ת : לפי דעתי לא היו אנשים שהחליטו להישאר בבית ולא לצאת. אבל תראי, שוב הם עשו
משהו פסיכולוגי, שהם כל פעם הוציאו אותנו בשביל התליות, ואחר-כך חזרנו הביתה.
אז ככה אנשים יצאו בלי כלום בידיעה שהם תוזרים הביתה.

ש : אני שמעתי שאנשים שלא יצאו, שבחרו לא לצאת החוצה...

ת : את האנשים האלה שלא יצאו בדרך כלל היו הורגים אותם.

ש : שהגרמנים נכנסו לבתים, ורצחו שם את האנשים בשניות, זאת אומרת, לא הייתה
אפשרות להימלט?

ת: כן, נכון, זאת הייתה גם ההודעה שלהם, שמי שלא יצא מהבית ייהרג, זאת הייתה ההודעה שלהם, הם הרי הודיעו את זה ברמקולים.

ש: הם הודיעו את זה ככה ברמקולים?

ת: כן, כן, הם הודיעו את זה ככה ברמקולים.

ש: הם הודיעו את זה בגרמנית או באיזו שפה הם הודיעו את זה?

ת: אני חושב שכן, שהם הודיעו את זה בגרמנית, והמשטרה היהודית הודיעה את זה ביידיש.

ש: אני רוצה לשאול אותך משהו קטן לפני שנדבר על החיסול עצמו. אתה הרי יצאת כל יום מתוך לגטו כי אתה עבדת. אתה אומר, שאתה היית נראה כמו גוי?

ת: כן, אני הייתי נראה כמו גוי.

ש: הייתה לך המחשבה אז אולי לברוח, ולא לחזור לגטו?

ת: לא, לא הייתה לי מחשבה אולי לברוח, ולא לחזור לגטו.

ש: לא חשבת להסתתר אולי אצל איזה איכר?

ת: לא, לא הייתה לי מחשבה כזאת. היום אני יודע להסביר את זה, אבל אז אני לא חשבתי על זה.

ש: איך אתה מסביר את זה היום?

ת: היום אני מסביר את זה, בדרך כלל כששואלים אותי על התקוממות ועל בריחה, אז אני אומר, שלא בכדי הגרמנים עשו בתי-חרושת למוות בפולין, מכיוון שהם ידעו שהאוכלוסייה תהיה אוהדת לגרמנים ולא תתנגד.

ש: האוכלוסייה הפולנית?

ת: כן, ברור שהאוכלוסייה הפולנית לא תתנגד. ולכן מי שמתקומם, הרי חושב לאן הוא יכול לברוח, איפה יהיה לו עורף. אבל אנחנו ידענו ששם הפולנים לא יתנו לנו עורף. אני מוסיף שהיו אומנם חסידי אומות העולם, אבל הם היו מעטים מאוד. אני לא אשכח, עוד לא סיפרתי לך את הצעדה לרכבת. אבל בעיקרון אני אומר, שיכול להיות שאני ידעתי את זה בתת-מודע, שאין לי לאן לברוח, שאף אחד לא ייתן לי הגנה.

ש: עוד משהו שעולה על דעתי, זה שאתה בעצם היית אתראי על פרנסת המשפחה, ולעזוב את האימא ואת האת, זה גם לא היה פשוט?

ת: כן, זה גם נכון, שאני הייתי אתראי על פרנסת המשפחה, ולעזוב את האימא ואת האת, זה גם לא היה פשוט. בכל אופן העניין של הבריחה בכלל לא עלה במחשבה שלי.

ש : אתה יודע אם היו יהודים אחרים מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שהם הצליחו לברוח לאן שהוא לפני החיסול?

ת : אני לא שמעתי על יהודים אחרים, שהם הצליחו לברוח לאן שהוא לפני החיסול.

ש : אתה אומר, שלא רק שהאוכלוסייה מסביב הייתה עוינת, אלא הגרמנים גם הביאו את האוקראינים פתאום משום מקום.

ת : כן, נכון, לא רק שהאוכלוסייה מסביב הייתה עוינת, אלא שהגרמנים גם הביאו את האוקראינים. גם אל תשכחי שבפולניה היו חמישה-עשר אחוז גרמנים.

ש : כן, אלה היו הפולקסדויטשה שדיברנו עליהם מקודם. זאת אומרת, שאתם הייתם ממש חנוקים מכל הכיוונים.

ת : כן, נכון, אנחנו היינו ממש חנוקים מכל הכיוונים.

ש : ואתה אומר, שבשלב הזה אתה פחדת יותר מהאוקראינים מאשר מהגרמנים, כי במגע שהיה לך איתם, האוקראינים הם אלה שהרביצו, הם אלה שהתעללו.

ת : אני יכול להגיד, שלכל אורך הדרך הייתי יותר קשור לאוקראינים מאשר לגרמנים. בגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) אני בוודאי לא ראיתי גרמנים. אחר-כך אפילו כשהייתי באושוויץ (Auschwitz) אני לא ראיתי גרמנים.

ש : דרך אגב, כשאתה ראית אוקראיני, אתה היית יכול לזהות לפי המראה הפיזי שלו, שהוא היה אוקראיני? יש הבדל בין האוקראינים לבין הפולנים?

ת : כן, כשאני ראיתי אוקראיני, אני הייתי יכול לזהות לפי המראה הפיזי שלו שהוא היה אוקראיני. אני זוכר את הפרצופים שלהם, שיש להם פנים עגולים, הם בצורה אחרת מאשר הפולנים ומאשר הגרמנים.

ש : וגם מאשר היהודים.

ת : כן, גם מאשר היהודים.

ש : כשאנחנו מדברים על חיסול הגטו, אתה אומר, שהוציאו את כולם מהבתים, ואנשים לא לקחו כלום, כי הם היו כבר רגילים לכך שמחזירים אותם אחר-כך לבתים.

ת : כן, נכון, בזמן חיסול הגטו, כשהוציאו את כולם מהבתים, אנשים לא לקחו כלום, כי הם היו כבר רגילים לכך שמחזירים אותם אחר-כך לבתים.

ש : אתם יצאתם אימא, אתה ואחיד הקטן?

ת : כן, אנחנו יצאנו אימא, אני ואחי הקטן. ככה החזיקו אותנו במשך שלושה ימים שם בשדה.

ש : היו מים, היה אוכל?

ת : לא היו מים ולא היה אוכל.

ש : איך החזקתם מעמד, זה הרי היה קיץ, היה חם?

ת : זה עוד לא הכול.

ש : סליחה, אבל איך עשו שם את הצרכים, הכול היה שם בפומבי ככה בשדה?

ת : אני לא יודע לענות לך. אבל זה עוד לא נגמר.

ש : אני רוצה לדבר על השלושה ימים האלה. אתם פשוט ישבתם שם בשדה וחיכיתם?

ת : כן, אנחנו פשוט ישבנו שם בשדה, הגרמנים הסתובבו והוציאו ילדים. אנחנו ראינו שכל

הזמן הם זרקו ילדים ומבוגרים על המשאיות האלה, והמשאיות נסעו.

ש : אתה אומר שעשו מעין סלקציה כזאת?

ת : כן, עשו מעין סלקציה כזאת.

ש : קודם כל, לקחו את התינוקות את הקטנים ואת הזקנים?

ת : הם לקחו לאו דווקא את הזקנים, אלא הם לקחו את אלה שנפלו, כי הם התעלפו או

ממכות...

ש : או מזה שלא היה להם אוכל ומים במשך שלושה ימים.

ת : כן, נכון, זה היה אולי גם מזה שלא היה להם אוכל ומים במשך שלושה ימים.

ש : הגרמנים רצו לראות כאילו מי החזיק מעמד בתנאים האלה במשך שלושה ימים, והם

אלה שישלחו לעבודה? זה היה ההיגיון של הגרמנים?

ת : עוד לא גמרנו.

ש : אתה אומר שקרו שם דברים מזעזעים עם תינוקות?

ת : כן, קרו שם דברים מזעזעים עם תינוקות. הגרמנים היו תופסים תינוקות בצוואר, והיו

זורקים אותם לתוך המשאית.

ש : והאימהות בטח צרחו שם?

ת : כן, בוודאי שהאימהות צרחו שם. את הצעקות האלה אני שומע כל פעם כשאני בא

לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : אי אפשר לשכוח את זה?

ת : לא, אי אפשר לשכוח את זה. כל פעם כשאני בא לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola),

שואלים אותי איך העיר הזאת נראית היום? אבל אני כמעט ולא יודע, כי אני רואה

שם את הכול כפי שהיה, ואני שומע את כולם כמו שהיו.

ש : אתה היית נוכח שם בכל מה שקרה. מבחינה פיזית אתה החזקת שם מעמד, או שאתה היית במצב רע מאוד?

ת : אני כנראה החזקתי מעמד.

ש : ואימא?

ת : אימא החזיקה מעמד.

ש : לא היה עליכם טיפת מים, לא היה עליכם כלום, גם לא אוכל, לא הוצאתם שום דבר מהבית?

ת : לא היה עלינו כלום, לא הוצאנו שום דבר מהבית.

ש : המשטרה היהודית הסתובבה שם גם-כן, או שאז כבר לא ראו אותם?

ת : המשטרה היהודית הסתובבה, וגם הגרמנים הסתובבו שם, אבל לרוב הגרמנים הסתובבו שם.

ש : ואמרו לכם מה הולך לקרות, או שלא היה לכם שום משוג?

ת : לא אמרו לנו שום דבר על מה שהולך לקרות.

ש : היו יהודים שמתו שם במקום הזה?

ת : יכול להיות שאלה שראיתי שהם התעלפו, אולי הם היו מתים.

ש : ומה קרה אחרי שלושה ימים?

ת : אחרי שלושה ימים הוציאו אותנו לשטח של בית-הקברות היהודי בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש : איך הוציאו אתכם?

ת : אנחנו הלכנו לבית-הקברות היהודי הזה בצעדה.

ש : אני הבנתי, מישהו סיפר שהריצו אתכם לשם, כלומר, זאת לא הייתה צעדה איטית. אתם צעדתם לבית-הקברות.

ת : גירשו את כולם לקצה אחד של בית-הקברות. בית-הקברות היה בשטח של כשלוש מאות מטר אורך ומאתיים מטר רוחב, והוא היה מוקף בחומה גבוהה.

צד שלישי :

ש : סיפרת שאתם נלקחתם לבית-הקברות.

ת : כן, גירשו את כולנו לקצה אחד של בית-הקברות היהודי, וכל אחד היה צריך ללכת לאורך החומה. לאורך החומה עמדו שתי שורות של חיילים גרמנים, וכל אחד שעבר, כל חייל גרמני נתן לנו את המתנה שלו, אם זה עם מקל או עם שוט ובעיקר זה היה עם

המגפיים. אני עמדתי שם עם אימא שלי ועם אחי הקטן, שקראו לו גבריאל. אנחנו עמדנו שם במקרה על-יד המצבה של הסבתא שלי. אני ראיתי שהיה כתוב על המצבה שזה של הסבתא שלי, אני הסתכלתי סביבי, ירדתי ואמרתי: "אימא כאן אנחנו נפרדים". מאיפה היה לי את השכל הזה בתור ילד בן שלוש-עשרה, עד היום אני לא מסוגל להבין. התחלנו ללכת, אחי גבריאל הלך ראשון, אימא הלכה אחריו, ואני הלכתי אחריהם. אני בכלל לא הרגשתי את המכות שאני קיבלתי, אבל כל מכה שאחי גבריאל קיבל, וכל מכה שאימא קיבלה, זה היה כמו שחתכו בבשר שלי. ככה עברנו בערך שני שלישי של החומה, ופתאום גרמני תקע מקל לפני. אני עשיתי תנועת דום כזאת והוא אמר (בגרמנית): "כן, גם זה טוב", והוא הפנה אותי לחיים. כל אלה שהלכו שמאלה, זה היה לחיים, וכל אלה שהמשיכו ישר, הם הלכו למוות. אני אמרתי לך, שב-1939 היו למעלה משניים-עשר אלף יהודים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). ב-1942 היינו כבר כשמונת אלפים יהודים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). ארבעת אלפים יהודים או שנשלחו למחנות או שנהרגו. משמונת האלפים יהודים שהיו אז שם בבית-הקברות היהודי בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אלף ומאתיים יהודים הלכנו שמאלה, ושבעת אלפים יהודים המשיכו ישר. אותנו הושיבו בשורות, ונתנו לנו מנות לחם. לשבעת האלפים היהודים האחרים זרקו פנימה מנות לחם. זה היה כשאנחנו היינו כבר חמישה ימים מחוץ לבית, ואנשים התנפלו כדי לתפוס חתיכת לחם. הגרמנים ירו פנימה, הם זרקו אבנים פנימה, ואנחנו היינו צריכים לשבת שם עוד יומיים כדי לראות את המחזה הזה. כעבור יומיים הוציאו אותנו מהשטח של בית-הקברות. כשיצאתי מבית-הקברות ראיתי את אימא שלי ואת אחי, ואת העיניים שלהם אני יכול לראות גם עכשיו. לקחו אותנו לתחנת הרכבת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: אתה בעצם לא הספקת להיפרד מאימא ולא מאחידך?

ת: כן, שום דבר, אני לא הספקתי להיפרד מאימא ומאחי.

ש: אנחנו יודעים שכל מי שלא עבר את הסלקציה שם בבית-הקברות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) גורש לחלמנאו (Chelmno)?

ת: כן, כל מי שלא עבר את הסלקציה שם בבית-הקברות בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) גורש לחלמנאו (Chelmno).

ש : אתם ידעתם אז בכלל שיש משהו כזה, שיש מקום כזה שנקרא חלמנאו (Chelmno), זה אמר לכם משהו?

ת : אני לא ידעתי אז שיש מקום כזה שנקרא חלמנאו (Chelmno).

ש : בזמן אמת אתה הבנת שזאת סלקציה, הבנת שהפרידו ביניכם לצורך השמדה, או שגם את זה לא הבנת?

ת : לא, אני לא ידעתי שהפרידו בינינו לצורך השמדה. אני לא ידעתי לצורך מה הפרידו בינינו. אבל עובדה שבא לי הרעיון להחליט שאנחנו נפרדים, אני לא יודע מאיפה בא לי הרעיון הזה. אני אמרתי את זה, למרות שאני לא הייתי בטוח שזה יהיה, אבל עובדה שאמרתי.

ש : אתה מתאר שהיה שם חיסול גטו מאוד, מאוד אכזרי. הסלקציות היו אכזריות, וזה שהשאירו אתכם במשך ימים בחוץ ללא מזון וללא מים. אתה מתאר איך זרקו חתיכות לחם, שראו איך ההמון התנפל, שירו עליהם תוך כדי, וזרקו עליהם אבנים תוך כדי. איך אפשר היה לראות דברים כאלה ולהישאר שפוי? אני רואה אותך יושב מולי, אתה נראה לי בן-אדם יציב מאוד ואדם שמאוד במציאות. אי אתה מסביר את זה?

ת : אני מסביר את זה, שהרצון לחיים כנראה חזק יותר מהכול. אם אדם רוצה לחיות, אני חושב שעברתי בהמשך דברים לא פחות קשים, שזה קשה לתאר. אם אני היום נוסע לאושוויץ (Auschwitz), ואני לבוש שם בקיץ בדובון, כלומר, לא בחורף אלא בקיץ, אני לובש שם דובון, פלאנל, תחתונים וגופיה טרמיים, ועדיין בכל זאת קר לי. אבל איך אני הלכתי שם בשלג ובכפור. אני רבצתי שם על הכביש, קמתי, והחולצה והמכנסיים היו כמו חתיכת פלדה. איך אפשר לעבור את זה? אבל עובדה שאני חי. אכן אני אומר, שאדם מסוגל לסבול הכול אם יש לו רצון חיים, או שזה מוכתב מלמעלה. אני לא אדם דתי, אבל אני מאמין, כי אחרת אי אפשר. אפילו היום כשאני נוסע לפולין, ואני במשך חמישה, שבעה ימים נוסע בין המחנות, אנחנו עולים בשבע בבוקר על אוטובוס, ואנחנו יורדים באחת-עשרה, שתיים עשרה בלילה אחרי שאנחנו עוברים את כל זה, וכשאני בא לשם, כל פעם זה כמו הפעם הראשונה. כל פעם אני אומר לעצמי, אנשל, מאיפה אתה לוקח את הכוח הזה, אדם בן שמונים וחמש? זה בא רק מלמעלה.

ש : אני חוזרת לחיסול של גטו זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), בשלב מסוים נגמרה הסלקציה, כל מי שנועד לעבודה לחיים, השאירו אתכם שם באזור מסוים?

ת : אנחנו האלף מאתיים יהודים היינו שם בצד אחד של בית-הקברות, ושבעת אלפים היהודים האחרים היו בצד השני של בית-הקברות.

ש : האם אתה חושב שפולנים שגרו שם באזור, או פולקסדויטשה שגרו שם באזור אורחים, הם ראו את כל מה שהתרחש, את כל הזוועה הזאת?

ת : כן, הם ראו את הכול.

ש : הם עמדו שם והסתכלו?

ת : אני לא יכול להגיד שאני ראיתי אותם, כי אני הייתי יותר מידי שקוע בתוך עצמי, אבל זה לא יכול להיות שהם לא ראו.

ש : בית-הקברות היה ממוקם באמת באזור מרכזי של העיר זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)?

ת : בית-הקברות היהודי לא היה ממוקם באזור מרכזי של העיר זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), זה היה ממוקם קצת מחוץ לעיר.

ש : אבל היו שם בתים של פולנים באזור?

ת : כן, היו שם בתים של פולנים באזור.

ש : כי כזאת זוועה שמתרחשת במשך חמישה ימים, זה קשה שלא לראות את זה. אתה אומר, שהם ראו את זה, הם שמעו מה קרה שם?

ת : אני אמרתי לך, שהפולנים לא כל-כך הצטערו על מה שנעשה. אני לא אשכח שכשהלכנו מבית-הקברות לתחנת הרכבת, אנחנו עברנו בשוק של זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), והיו שם המונים בחוץ. אני לא ראיתי על פניהם עצבות, אלא להיפך.

ש : אני לא רוצה לחשוב איך נראיתם, בטח נראיתם נורא ואיום אחרי כל הימים האלה.

ת : אחרי חמישה ימים שלא בא לנו שום דבר לפה, לא לאכול ולא לשתות.

ש : רק מכות, וכל מה שראיתם, כל הזוועות שראית. אתה לא זוכר שהייתה לפולנים אמפטיה בשלב הזה שאתם צעדתם לרכבת?

ת : להיפך, הייתה להם סימפטיה למה שנעשה לנו.

ש : איך אתה מסביר את האנטישמיות הפולנית הזאת

ת : אני מסביר את האנטישמיות הפולנית הזאת, שהפולנים ינקו את השנאה ליהודים עם חלב האם שלהם, שאמרו להם שאנחנו הרגנו את היהודי שלנו ישוע. יש היום כנסייה באחת הערים, שהיא באורך כזה כמו הפרוזדור בחוץ, שם יש תמונה ענקית של ילד

- בלי רגליים ובלי ידיים, וכתוב שם שיהודים לקחו את הדם למצות של פסח. אבל אני חוזר ואומר, שבשנים האחרונות אני מרגיש שינוי, וגם אני השתניתי קצת כלפיהם.
- ש : אתה צעדת עם כולם לתחנת הרכבת, ולא היה עליך כלום מהבית, אלא מה שאתה לבשת אז לבשת?
- ת : כן, אני צעדתי עם כולם לתחנת הרכבת, ולא היה עלי כלום מהבית, אלא מה שאני לבשתי אז לבשתי.
- ש : יצאתם עם בגדי קיץ קלים, זה היה עדיין קיץ כשיצאתם מהבית. אמרו לכם לאן לוקחים אתכם, או שאתה לא ידעת כלום?
- ת : לא, לא אמרו לנו לאן לוקחים אותנו, אני לא ידעתי כלום.
- ש : מה המרחק בין בית-הקברות היהודי לבין תחנת הרכבת בערך?
- ת : אני מעריך שהמרחק בין בית-הקברות היהודי לבין תחנת הרכבת זה שניים או שלושה ק"מ.
- ש : ואתם צעדתם?
- ת : כן, אנחנו צעדנו שם לאורך העיירה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש : אתם הייתם כמעט אלף ומאתיים אנשים. אתה יכול להעריך כמה שומרים שמרו עליכם שם בדרך?
- ת : לא, אני לא יכול להעריך כמה שומרים שמרו עלינו שם בדרך.
- ש : מי שמר עליכם בכלל שם בדרך?
- ת : אלה ששמרו עלינו שם היו אנשי אס.אס, אבל אני חושב שגם המשטרה היהודית עדיין הייתה אז פעילה. עד כמה שאני זוכר, אני זוכר שהם היו שם בצדדים.
- ש : אתה בעצם נשאר לבד בנקודת הזמן הזאת?
- ת : כן, נכון, אני נשארתי לבד בנקודת הזמן הזאת.
- ש : היה שם מישהו שאתה הכרת אותו, שאתה הלכת איתו?
- ת : לא, לא היה שם מישהו שאני הכרתי אותו, מאז עד שאני התחנתתי אני הייתי אבן בודדת.
- ש : אתה היית ילד מאוד צעיר באותו זמן, אתה היית אז עדיין מאוד צעיר.
- ת : אני הייתי אז בן ארבע-עשרה.

ש : לא היה לך אז איזשהו אינסטינקט להיצמד לאיזשהו שכן שאתה הכרת אותו או אולי לאיזה קרוב שאתה הכרת, למישהו שאתה הכרת, להיות עם מישהו בכזאת סיטואציה נוראית?

ת : אני אספר לך, שאחר-כך כשהייתי כבר בגטו לודז' (Lodz) התחברתי שם למישהו, ומה שקרה לי. אבל זה היה כבר מאוחר יותר.

ש : אתה צעדת לתחנת הרכבת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ביחד עם כולם. אני מדמיינת לי אנשים שבורים מבחינה נפשית ומבחינה פיזית ואתם הלכתם?

ת : כן, אנחנו הלכנו לתחנת הרכבת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). כשהגענו לתחנת הרכבת דחסו אותנו שם לתוך קרון של בהמות, ואנחנו נסענו במשך חמישה ימים.

ש : לקח לכם חמישה ימים להגיע ברכבת מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ללודז' (Lodz)?

ת : כן, לקח לנו חמישה ימים להגיע ברכבת מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ללודז' (Lodz), שזה מרחק של ארבעים ושמונה ק"מ. ש : זה לא יאומן.

ת : אנשים נתנקו שם בתוך הקרון, וגם אני הייתי שם כבר כמעט מת. וזאת למה? כי אני הייתי צריך לעשות את הצרכים שלי, אבל לא הייתי מסוגל לעשות את זה בתוך הקרון.

ש : התאפקת?

ת : אני ישבתי שם מכורבל בתוך עצמי, כי לא היה מקום שם לשכב, ואם הייתי שוכב היו דורכים עלי. כעבור חמישה ימים נפתחה הדלת. בתוך הקרון היה שוטר יהודי, והוא אמר לי: "אנשל קפוץ!" אני ירדתי למטה ולמטה עמד שם חייל גרמני. הוא שאל אותי: "למה ירדת?" אמרתי לו: "השוטר היהודי נתן לי רשות ללכת לעשות את הצרכים שלי". הגרמני אמר לי: "תיגש לקיר!" ניגשתי לקיר, החייל הגרמני הזה לקח את האקדח שלו, הוא ירה כמה יריות, אבל הוא לא קלע. אחר-כך הוא שם לי את האקדח פה בצוואר, והוא אמר לי ככה: "היה לך מזל", והוא לא התליט אם המזל שלי ימשיך, או שהוא ייתן לחיצה על ההדק. הוא החזיק ככה את האקדח שלו על הצוואר שלי, אני לא יודע כמה זמן זה היה, בשבילי זה היה נצח. בסוף הוא אמר לי: "תעלה לקרון ותרד האחרון". עליתי לקרון וירדתי האחרון, אז לקחו אותי, והכניסו אותי לגטו לודז' (Lodz). נכנסתי לגטו בלודז' (Lodz), התרחקתי שם מהשער מרחק

של כמה מטרים, ונשארתי לעמוד שם. הייתי ילד בן קרוב לארבע-עשרה, שאף פעם לא יצאתי לפני-כן מהבית, ופה אני הייתי במקום שאני לא הכרתי, הייתי לבד, ואני לא ידעתי מה מותר ומה אסור. כנראה שאני התאבנתי, מכיוון שכשאני התעוררתי אני ראיתי שאני עמדתי בחושך. אני עמדתי שם ליד בית, אני נכנסתי לתוך הבית הזה, והתיישבתי שם על המדרגות. עבר הלילה, אני יצאתי החוצה, עשיתי שם כל צעד בפחד, בהיסוס של מה שמותר ומה שאסור. בלילה שוב נכנסתי לחדר מדרגות. אני לא יודע כמה זמן עבר ככה, אבל כנראה שהקיבה שלי התחילה לצעוק. אני מצאתי את עצמי שם איכשהו בגטו בלודז' (Lodz) ליד גבעה, וראיתי אנשים שנברו שם בתוך הגבעה הזאת. זאת הייתה גבעה של זבל. הצטרפתי לאנשים, ומצאתי שם משהו לשים בתוך הפה. רק אני זוכר שהאושר שלי היה יותר מזה, שכשיצאתי מחדר המדרגות, היה לי מקום מבטחים איפה להיות עם עוד אנשים, ומזה אני הייתי מאושר יותר ממה שמצאתי משהו לשים בתוך הפה.

ש: זאת אומרת, שכשהביאו אתכם לגטו בלודז' (Lodz) זרקו אתכם שם, וכל אחד היה צרים להסתדר?

ת: כן, כשהביאו אותנו לגטו בלודז' (Lodz) זרקו אותנו שם, וכל אחד היה צריך להסתדר, כל אחד היה אז לנפשו.

ש: כמה מילים על גטו לודז' (Lodz). אתם הגעתם לגטו לודז' (Lodz) כבר לקראת סתיו 42, שזה היה עוד לפני השפחה הגדולה, שתיכף נשמע עליה. בכל גטאות פולין, גטו לודז' (Lodz) היה גטו שהיה סגור הרמטית לגמרי. הרעב שם היה כנראה הכי קשה מכל גטאות פולין. אתה הגעת למקום, שאנשים שגרו שם חוו אותו כגיהנום, אבל לא היה לך מושג לאן אתה הגעת? לא שמעת מקודם שום דבר על מה שקרה בגטו לודז' (Lodz)?

ת: לא, בטח שאני לא שמעתי מקודם שום דבר על מה שקרה בגטו לודז' (Lodz).

ש: ולא היו לך שם בגטו לודז' (Lodz) קרובי משפחה, ואתה בכלל לא הכרת את המקום?

ת: לא היו לי שם בגטו לודז' (Lodz) קרובי משפחה, אני לא הכרתי שם את המקום, ולא הכרתי שם אף אחד.

ש: אתה יודע לאן התפזרו שאר האלף מאתיים יהודים שהגיעו לגטו בלודז' (Lodz) מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola)? אתה יודע מה הם עשו?

ת: לא, אני לא יודע לאן התפזרו שאר האלף מאתיים יהודים שהגיעו לגטו בלודז' (Lodz) מהגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).

ש: היודנראט של הגטו בלודז' (Lodz) לא קיבל אתכם, אף אחד באופן רשמי לא קיבל אתכם שם בגטו בלודז' (Lodz)? יכול להיות שאתה פספסת משהו בגלל שאתה התאבנת שם בצד?

ת: יכול להיות שפספסתי בגלל שאני הייתי צריך לצאת אחרון מהרכבת, זה יכול להיות, אבל אני לא יודע.

ש: אני רוצה לשאול עוד רגע שאלה לגבי הנסיעה הנוראית. אתה אומר, שאתם נסעתם ברכבת מתחנת הרכבת בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) עד הגטו בלודז' (Lodz) במשך חמישה ימים, זה הרי מרחק קצר, למה זה לקח חמישה ימים, יש לך מושג?

ת: אנחנו נסענו ועמדנו, נסענו ועמדנו, נסענו ועמדנו, ולא ידענו כלום, אני לא ידעתי כלום.

ש: תגיד, בתוך הקרון הייתה שם איזושהי פאניקה בין האנשים, או שכולם היו שקטים?

ת: בתוך הקרון כולם היו שקטים, היו שם אנחות, שמענו את האנחות, אבל אנשים לא התקוטטו, בכל אופן אני לא זוכר. אבל שוב, בתוך הקרון אני הייתי מכורבל בתוך עצמי, ודאגתי שלא ידרכו עלי, שזה כל מה שהיה לי אז חשוב.

ש: יכול להיות שהיו בקרון אנשים שהבינו שאולי לוקחים אותם למחנה השמדה, היה איזושהו חשש מזה, לאן מגיעים, לאן מגיעים?

ת: אני לא יכול להגיד לך. היום אני מתחיל לחשוב שהיו אנשים שהאינפורמציה בכל זאת זרמה אליהם, מכיוון שאיך שאני מצאתי את אחי, שאחי ידע שאני הייתי בגטו לודז' (Lodz), אז כנראה שהאינפורמציה בכל זאת זרמה. אני כילד לא ידעתי כלום, הייתי אבן בודדת לכל אורך הדרך.

ש: אתה הגעת לערימת הזבל הזאת שהייתה שם בגטו בלודז' (Lodz), הייתה לך בוודאי הקלה גדולה, כי היו שם עוד אנשים?

ת: כן, נכון, כשאני הגעתי לערימת הזבל הזאת שהייתה שם בגטו בלודז' (Lodz), הייתה לי הקלה גדולה, כי היו שם עוד אנשים.

ש: אתה הבנת אז שזה גטו, ושכולם שם בפנים היו יהודים, או שגם את זה אתה לא הבנת?

ת: לא, לא, אני לא הבנתי אז שזה גטו ושכולם שם יהודים. בעצם אני חושב שאני כן הבנתי שזה גטו.

- ש : איך היו נראים לך האנשים האלה שנברו שם בזבל מהצד?
 ת : האנשים שנברו שם בזבל היו נראים לי מהצד מסכנים כמוני.
- ש : למרות ששוב, אתה הגעת מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ששם עד שלב החיסול אתם לא סבלתם מרעב, כלומר, סבלתם מדברים אחרים, אבל לא סבלתם שם מרעב נוראי?
 ת : נכון, אני הגעתי מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), ששם עד שלב החיסול אנחנו לא סבלנו מרעב, בכל אופן אנחנו לא סבלנו שם בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) מרעב נוראי.
- ש : ואתה הגעת למקום, זה לא היה נראה לך מוזר שאנשים נברו שם בערימת זבל?
 ת : אבל אני כבר גם-כן הייתי אז במצב אחרי חמישה ימים, שבקושי קיבלתי חתיכת לחם במשך כל הימים האלה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola).
- ש : מה הה שם בערימת הזבל הזאת, מה זה, מה אתה מצאת לאכול?
 ת : מה שמצאתי שם בערימת הזבל הזה היה בעיקר קליפות תפוחי-אדמה.
 ש : וככה אתה אכלת את הקליפות האלה של תפוחי-אדמה?
 ת : כן, כמו שזה ככה אני אכלתי את זה.
- ש : אתה יצרת שם איזה קשר עם איזה איש או עם איזה מישהו?
 ת : לא, אני לא יצרתי שם קשר עם אף אחד.
 ש : כמה זמן אתה היית שם בערימת הזבל?
 ת : אני לא יודע כמה זמן אני הייתי שם בערימת הזבל. יום אחד אני שמעתי שם שדיברו בערימת הזבל...
- ש : מה זה יום אחד, אתה היית שם במשך ימים בערימת הזבל הזאת, אתה נשארת שם כמה ימים?
 ת : כן, אני הייתי שם הרבה זמן. כלומר, אני לא הייתי כל הזמן שם בערימת הזבל הזאת, אלא אני כל פעם הלכתי לחדר מדרגות, וישנתי שם בחדר מדרגות.
- ש : ואף אחד לא אסף אותך? אף אחד לא שם לב לכך שהיה שם ילד אומלל ובודד?
 ת : אלה היו חיים כאלה..., אני לא יודע, אבל עובדה שלא. עד שיום אחד...
 ש : אבל סליחה, אני רוצה להבין. אנחנו מדברים כבר על הסתיו, בסתיו בפולין זה קר מאוד, וככה אתה ישנת לך שם בחדר מדרגות, על מה אתה ישנת שם?
 ת : אני ישבתי שם בחדר המדרגות ככה.

ש : כלומר, ישבת שם מכופף, וככה נרדמת שם?

ת : כן, אני ישבתי שם מכופף, וככה אני עברתי את הלילה. אני לא יודע אם נרדמתי שם או לא נרדמתי, אבל ככה אני עברתי שם את הלילה.

ש : ובבוקר אתה הלכת לערימת הזבל?

ת : כן, בבוקר אני הלכתי שם לערימת הזבל, ששם אני הייתי שם עם עוד אנשים. אבל לפני זה, לפני שמצאתי את ערימת הזבל הזאת, במשך הרבה זמן הלכתי ברחוב לבד. אחר-כך שוב הלכתי לחדר מדרגות, ועד שהגעתי לערימת הזבל הזאת זה לא לקח יום או יומיים. אני לא יודע כמה זמן זה לקח, אבל זה בוודאי לקח יותר מאשר יום או יומיים, את זה אני יכול להגיד לך בוודאות.

ש : כמה זמן אתה ככה הסתובבת שם בגטו בלודז' (Lodz) ללא בית וללא כלום?

ת : אני לא יכול להגיד לך זמנים.

ש : בזמן שהייתה השפחה הגדולה אתה היית עדיין ככה נע ונד?

ת : אני לא יודע, אבל כנראה שכן, כנראה שגם אז אני עדיין הסתובבתי ככה נע ונד, מכיוון שאני לא ידעתי שום דבר.

ש : אתה לא ידעת בכלל שהייתה השפחה?

ת : לא, אני לא ידעתי בכלל שהייתה השפחה.

ש : זאת אומרת, שאתה היית מנותק לחלוטין?

ת : כן, אני הייתי מנותק לחלוטין.

ש : אנחנו מדברים על שבועות, על חודשים? כלומר, מה ההערכה הגסה שלך, כמה זמן אתה היית ככה מנותק לגמרי?

ת : אני הייתי בגטו לודז' (Lodz) במשך שנתיים, אבל כמה זמן היה כל דבר בגטו בלודז' (Lodz) אני לא יכול להגיד לך. אני רק חוזר על זה, שזה לא היה יום יומיים.

ש : אתה יכולת איכשהו לשמור אז בגטו בלודז' (Lodz) על איזושהי היגינה, להחליף בגדים, להתקלח או משהו כזה?

ת : איזה להחליף בגדים, לא היו לי בגדים, לא היה לי מים ולא היה לי שום דבר, איזה להחליף בגדים.

ש : איפה באמת אתה שתית אז מים בגטו בלודז' (Lodz) באותו זמן, איך אתה שתית מים?

ת : אני בוודאי לא שתיתי אז מים מברזים, אולי מקעריות, אבל אני לא יודע ממה שתיתי אז מים.

ש : בין החמישי לשניים-עשר בספטמבר הייתה אז השפחה הגדולה בגטו לודז' (Lodz).

ש : על איזו שנה את מדברת?

ת : אנחנו מדברים על סוף שנת '42, על ספטמבר '42, שזה היה ממש קרוב לזמן שאתה הגעת, כלומר, זה היה בעצם ממש אחרי שהגעת. ואתה לא היית בכלל מודע לזה, לא הבנת מה קרה?

ת : לא, אני לא הייתי בכלל מודע לזה, לא הבנתי מה קרה, ובעצם אני בכלל לא ידעתי מה קרה אז.

ש : זאת אומרת, אתה ניצלת מהשפחה, ואתה אפילו לא ידעת שניצלת בעצם מגירוש להשמדה, לא הבנת את זה?

ת : לא לקחו אז ילדים בגיל ארבע-עשרה.

ש : להשמדה?

ת : בשפחה הגדולה שהייתה בגטו בלודז' (Lodz) לא לקחו ילדים בני ארבע-עשרה לגירוש?

ש : ברור שלקחו, לקחו גם לקחו. אבל לא משנה.

ת : אני לא ידעתי כלום.

ש : אתה לא היית מודע לזה בכלל, שזה רק מראה עד כמה אתה היית אז מנותק, ועד כמה אתה היית אז בודד.

ת : נכון, אני באמת הייתי מנותק והייתי בודד.

ש : כי השפחה הגדולה זאת הייתה אז שיתת היום בגטו לודז' (Lodz), הייתה אז פאניקה מוחלטת.

ת : אולי אני שוכח.

ש : אתה לא שמעת שאנשים דיברו על זה, שקרה אז משהו נוראי בגטו?

ת : לא, אני לא שמעתי על זה שאנשים דיברו על זה, שקרה אז משהו נוראי בגטו.

ש : מה הדבר הבא שאתה זוכר מהגטו בלודז' (Lodz)?

ת : יום אחד כשהייתי שם בגבעה של הזבל, שמעתי שאנשים דיברו שיש בית-חרושת שייצרו בו נעלי קש, שהוא חיפש פועלים. אני הלכתי לשם, והתקבלתי שם לעבודה.

ש : כלומר, זה היה רסורט כזה לנעלי קש?

ת : כן, זה היה רסורט כזה שייצרו שם נעלי קש.

ש : בגטו לודז' (Lodz) היה יודנראט, שראש היודנראט שם היה חיים רומקובסקי. לחיים רומקובסקי הייתה מין דעה כזאת, שככל שהיהודים יעבדו יותר, ויעזרו יותר למאמץ המלחמתי של הגרמנים, ככה הם יוכלו להחזיק מעמד. באיזושהי נקודה הוא צדק, כי גטו לודז' (Lodz) החזיק מעמד יותר מאשר כל שאר הגטאות. זה היה צד אחד של הדברים. הגרמני שהיה אתראי על כל המפעלים האלה זה היה ביבוב. אני שמעתי שביבוב הגיע לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) בזמן שהיו שם הסלקציות. אתה זוכר את ביבוב מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אתה ידעת אז שהוא הגיע לשם?

ת : לא, אני לא זוכר את ביבוב מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אני לא ידעתי שהוא הגיע לשם.

ש : זאת אומרת, אתה הבנת שיש עניין כזה של לעבוד ברסורט בגטו בלודז' (Lodz) רק מהשמועות ששמעת בערימת הזבל?

ת : כן, נכון, אני הבנתי שיש עניין כזה של לעבוד ברסורט בגטו בלודז' (Lodz) רק מהשמועות ששמעתי בערימת הזבל.

ש : רק שם בערימת הזבל שמעת שיש בכלל דבר כזה?

ת : כן, נכון, רק שם בערימת הזבל אני שמעתי שי שבכלל דבר כזה.

ש : איך אתה ידעת איפה היה הרסורט?

ת : אני שאלתי איפה היה הרסורט.

ש : בכלל כשאתה נכנסת לגטו בלודז' (Lodz), מה אתה ראית שם, איזה רושם עשה עליך הגטו?

ת : אני לא יודע, אם תשאלני אותי מה ראיתי שם בגטו בלודז' (Lodz), אני לא יודע מה ראיתי, אני לא ראיתי שם שום דבר. אני לא ראיתי שם שום דבר, אלא אני ראיתי רק את הצעד לפני, שאני יכול לדרוך שם, ויותר לא ראיתי.

ש : את הרסורט אתה זוכר?

ת : כן, בוודאי שאת הרסורט אני זוכר, איזו שאלה.

ש : ממני אתה היית צריך לבקש עבודה שם ברסורט, איך זה עבד, למי אתה ניגשת שם?

ת : אני ניגשתי שם להנהלת בית-החרושת ושאלתי אותם, אם הם מוכנים לקבל אותי. אני התקבלתי לרסורט הזה לעבודה כסבל, ומי ששלט שם על הסבלים ברסורט הזה אלה היו משפחת דסאו. אחד מהם קיבל אותי שם לעבודה כסבל. אני התחלתי לעבוד שם

ברסורט הזה, והתחלתי לקבל שם כל יום מנה של מרק. מצאתי שם גם בחור, שהסכים לתת לי לגור איתו עם עוד שניים בחדר והכול היה שם טוב ויפה.

ש : בשלב הזה העניינים התחילו קצת להסתדר מבחינתך?

ת : כן, כן, בטח, בשלב הזה העניינים התחילו קצת להסתדר מבחינתי.

ש : כמה שעות ביום אתה עבדת שם ברסורט הזה?

ת : כשעבדתי שם ברסורט הזה, אחרי תקופה מסוימת אני חליתי, אני לא יכולתי ללכת על הרגליים, אני הלכתי על ארבע. בעבודה נתנו לי לעשות מה שיכולתי לעשות, אבל עם הזמן אני שכבתי שם על ספסל.

ש : כלומר, שכבת שם על ספסל בעבודה?

ת : כן, אני שכבתי שם על ספסל בעבודה.

ש : זאת אומרת, שהם העלימו עין בעצם מזה שאתה לא עבדת?

ת : כן, הם העלימו שם עין מזה שאני לא עבדתי. אבל הייתה לי בעיה, כי בגטו לודז' (Lodz) עברה שם באמצע הגטו רכבת חשמלית, שהיא באה מחוץ לגטו, ויהודי שהיה צריך לעבור מצד אחד של המדרכה לצד השני, היה צריך לעבור מעל גשר, וליד הגשר הזה עמדו גרמנים. אני גרתי בצד השני של הגשר, כך שכל יום הייתי צריך לעבור דרך הגשר כדי להגיע לרסורט הזה. אם הגרמנים היו רואים אותי, שאני הלכתי על ארבע, הם היו מיד שולחים אותי מהגטו. אז אני הלכתי לעבודה עוד כשהיה החושך, וחזרתי מהעבודה כשהיה כבר חושך. כך שאם את שואלת אותי כמה שעות אני עבדתי, אני הייתי כל היום שם ברסורט.

ש : במה אתה היית חולה, אתה יודע מה קרה לך אז בעצם?

ת : היום אני יודע, כבר תשע שנים שאני יודע במה אני הייתי חולה. היה לי כנראה טיפוס. איך אני יודע? לפני תשע שנים אני עברתי ניתוח, היה לי סרטן בין הוושט לקיבה, והניתוח הזה לקח אחת-עשרה שעות. כשהרופא יצא אחרי הניתוח, אשתי שאלה אותו, למה הניתוח לקח כל-כך הרבה זמן? הוא אמר לי, שהוא היה צריך לחתוך לי את הטחול, כי הטחול היה דפוק ונפוח, כי הוא אמר, שכנראה לפני הרבה, הרבה שנים היה לי טיפוס. אז התברר לי שכשהייתי בגטו בלודז' (Lodz) היה לי טיפוס, ובלי תרופות ובלי אוכל קמתי על הרגליים, והפכתי להיות בן-אדם. אז ככה שכל היום אני הייתי עסוק בתוך המפעל הזה, אני הייתי שם כל היום.

ש : בתקופות שאתה לא הרגשת טוב, אתה שכבת שם ברסורט הזה על הספסל, ובשאר התקופות אתה עבדת?

ת : כן, נכון, בתקופות שאני לא הרגשתי טוב, אני שכבתי שם ברסורט הזה על הספסל, ובשאר התקופות אני עבדתי. כשאני לא הרגשתי טוב נתנו לי לעבוד שם ברסורט הזה בעבודה קלה.

ש : כלומר, התחשבו שם במצבך?

ת : כן, התחשבו שם במצבי.

ש : בוא נזכיר שאת הרסורט ניהלו יהודים וגרמנים לא נכנסו לשם?

ת : כל הגטו בלודז' (Lodz) התנהל שם על-ידי יהודים. אבל אמרתי לך, שמצאתי שם בחור שהסכים לתת לי לגור איתו, ואני מספר לך את זה עקב השאלה ששאלת אותי מקודם אם דאגו לי. אני ראיתי שהבחור הזה היה גר עם עוד שניים בחדר. אחד מהם היה מה שהיה נקרא אחראי על הבית, כמו שהיו הגויים שהיו מדליקים אש בשבת, והיו שומרים על הניקיון של הבניין, ככה אחד מהבחורים האלה היה האחראי על הבית. כל יום ראשון קיבלנו אוכל מנה שבועית מהממשל.

ש : היודנראט חילק שם אוכל.

ת : כן, היודנראט חילק שם אוכל. קיבלנו שם חתיכת לחם וחתיכת סוכר. ביום ראשון הייתי לוקח את המנה הזאת, ביום שני הייתי הולך לעבודה והייתי חוזר. הייתה לי מזוודה וזה היה ה... שלי. אני לא יכולתי לפתוח את המזוודה, אז הלכתי לאחד בדחילו ורחימו, הוא שם במזוודה הזאת קצת שמן, והוא פתח לי את המזוודה. כשהוא פתח את המזוודה, המזוודה הייתה ריקה, כי גנבו לי את האוכל. ככה גנבו לי את האוכל פעם, פעמיים, ככה זה היה במשך כמה שבועות. התלוננתי שם במפעל הזה לפני אישה מבוגרת, וסיפרתי לה על מר גורלי, שגנבו לי את האוכל. היא אמרה לי: "אתה יודע מה, אין לנו ילדים, בוא תהיה אצלנו". הלכתי באמת להיות אצלם, ונתתי להם את תלושי האוכל שלי. היינו באים הביתה מהעבודה, היא אכלה בפינה אחת, בעלה אכל בפינה השנייה, ואני הייתי מקבל מהם קצת מים. אחרי קצת זמן הלכתי בסוף למקום אחר, מצאתי איזה חור לגור שם לבד.

ש : זאת אומרת, שאתה אומר שאנשים ניצלו את המצב שלך, את התמימות שלך, את זה

שאתה היית כל-כך צעיר?

ת: כן, נכון, אנשים ניצלו את המצב שלי, את התמימות שלי, ואת זה שאני הייתי כל-כלך צעיר.

ש: שוב, חשוב לציין שהרעב בגטו לודז' (Lodz) היה נוראי, נוראי, ואנשים פשוט הפסיקו להיות בני-אדם בעקבות הרעב הזה, והנה אתה נתקלת בזה?

ת: זה מה שאני הכרתי בגטו בלודז' (Lodz), זה מה שלי היה שם.

ש: בסוף אתה מצאת איזו פינה קטנה בגטו ששם אתה היית?

ת: כן, בסוף אני מצאתי איזו פינה קטנה בגטו ששם אני הייתי. בסוף למעשה גם מנהל המפעל הזה, שקראו לו בויז'ינסקי, שכחתי את השם שלו. מנהל המפעל לקח אותי אליו הביתה כדי לטפל בבית שלו, להדליק שם את התנור, להביא עץ, לנקות בבית, ולעשות שם דברים בבית שלו, ואז כבר היה לי טוב. אבל זה היה בזמן האחרון. הוא בנה שם אפילו קיר כדי שנתחבא מאחורי הקיר לפני המשלוח. אבל בסוף לקחו אותנו.

ש: האם אתה זוכר מגטו לודז' (Lodz) עוד דברים חוץ מהעבודה שעבדת ברסורט, ואת זה שגנבו לך את האוכל, או שזה בעיקר מה שאתה זוכר מהגטו בלודז' (Lodz)?

ת: זה בעיקר מה שאני זוכר מהגטו בלודז' (Lodz), ואני גם זוכר שכשהייתי בגטו בלודז' (Lodz) זאת הייתה התקופה הכי קשה שהייתה לי בחיים.

ש: שזה קשור גם לבדידות וגם לרעב?

ת: כן, זה קשור גם לבדידות, גם לרעב וגם מכל הבחינות.

ש: מאיזה עוד בחינות?

ת: בואי נגיד שבעיקר הייתה שם הבעיה של הרעב בגטו בלודז' (Lodz), כי באושוויץ (Auschwitz) היה לי טוב, היה לי שם אוכל.

ש: שדרך אגב, את הדבר הזה אני שומעת רק מאנשים שיצאו מהגטו בלודז' (Lodz), שהם אומרים שבאושוויץ (Auschwitz) הם כל-כך שמחו כי הם קיבלו אוכל. אנשים אחרים שהגיעו לאושוויץ (Auschwitz), לא היו מסוגלים לגעת במה שקיבלו שם לאכול. דיברנו על השפּרה, אתה לא הבנת אז בכלל, אתה רק הגעת אז לגטו בלודז' (Lodz), ואתה לא הבנת אז באותו זמן איזה אסון גדול קרה שם בלודז' (Lodz). לפני השפּרה היה נאום הילדים המפורסם של רומקובסקי.

ת: כן, אני מכיר את נאום הילדים המפורסם של רומקובסקי.

ש: אתה מכיר את זה מאחרי המלחמה?

ת: כן, נכון, אני מכיר את זה מאחרי המלחמה. רומקובסקי בעצם אמר אז לאנשים: "אתם תיתנו את הילדים, זה המס שנשלם לגרמנים, והשאר אלה שיישארו, הם יוכלו להמשיך לעבוד". זה היה משהו שזעזע את אנשי הגטו בלודז' (Lodz), והבנתי שאחרי זה היו שם אנשים שפשוט השתגעו.

ש: כלומר, גם מי שנשאר שם אחר-כך בגטו, אנשים השתגעו גם מרעב וגם מהסיטואציה שהייתה כל-כך הזויה. אבל אתה לא הבנת אז את כל זה, אתה לא הבנת אז בעצם איפה אתה נמצא?

ת: כן, נכון, אני לא הבנתי אז את כל זה, אני לא הבנתי אז איפה אני נמצא.

ש: אתה זוכר שהיו שם בגטו בלודז' (Lodz) זמרים נודדים, שהם שרו שירים על רומקובסקי? היו שם באמת שירים על רומקובסקי?

ת: אני זוכר שהיו אז שירים על רומקובסקי. היו שרים לו: "חיים גטונאים", אלה היו שירים שאני ככה זכרתי, שהם באים לי גם היום כשאני נמצא במקלחת. (מדקלם את השיר בידיש)

ש: איך אתה הסתדרת כשהתחיל להיות קר, האם היה לך ביגוד, אתה השגת בגדים חמים מאנשים אחרים, מישהו הביא לך שם משהו?

ת: לא, אני לא זוכר שהיה לי בכלל ביגוד חם. לכל אורך התקופה אני לא זוכר שהיו לי שתי חולצות או שני זוגות מכנסיים.

ש: אבל האם היה לך, האם אתה ארגנת לעצמך איזה מעיל חם או איזה שהם נעליים חמות או משהו כזה?

ת: לא, לא היה לי מעיל חם, וגם לא היו לי נעלים חמות באותו זמן.

ש: הרי אתם גורשתם מהבית שלכם בקיץ, ולא היה עליך כלום?

ת: כן, לא היה עלי כלום.

ש: איך אתם חיממתם את החדר שישנתם בו בלילה בשיא החורף?

ת: אני שכבתי מכורבל בתוך עצמי. אני חושב שהיה לי בכל זאת מעיל, שעם זה התכסיתי בלילה, ככה נדמה לי, שזה היה בגטו בלודז' (Lodz).

ש: לאורך כל התקופה בגטו בלודז' (Lodz), אתה באמת לא התקרבת לאף אחד?

ת: אני אומר לך, אני לא יכול להגיד, כי האחים דסאו סימפטו אותי, והם התנהגו אלי יפה. הם נתנו לי פה תפוח-אדמה ופה זה, אבל אני לא התקרבותי, ומה שאני זוכר טוב

מהגטו בלודז' (Lodz), שפה גנבו לי את האוכל, ושם גנבו לי את האוכל, זה מה שאני זוכר.

ש : האחים דסאו הבינו שאתה לבד, לבד, שהמשפחה שלך כבר איננה?

ת : כן, האחים דסאו הבינו שאני לבד, לבד, שהמשפחה שלי כבר איננה. הם שלטו, היו שולחים את הנעליים מחוץ לגטו, הרכבת הייתה נכנסת לתוך הגטו, אז הם שלטו על העניינים שם, והם הביאו תפוחי-אדמה עם הרכבת הזאת. הם שלטו שם בכל העסק הזה.

ש : זאת אומרת, מי שעבד ברסורט הזה היה פחות או יותר מוגן, והייתה לך שם ברסורט הזה הרגשה טובה יחסית?

ת : כן, בטח, שם ברסורט הזה הייתה לי הרגשה טובה יחסית, הייתה שם הרגשה טובה יותר מאשר בחדר מדרגות.

ש : או מאשר ערימת האשפה שמקודם הלכת לשם. אני ציינתי מקודם שגטו לודז' (Lodz) היה סגור הרמטית, אבל בכל זאת אנחנו יודעים שהייתה שם מחתרת שהאזינה לרדיו, היו שם מספר מאזיני רדיו. אתה שמעת על זה אז משהו?

ת : לא, אני לא שמעתי על זה שום דבר.

ש : אתה זוכר שהיו בכלל דיבורים על המצב שהיה בחזית?

ת : לא, אני לא שמעתי שום דבר.

ש : שמועות על סטלינגרד (Stalingrad), שזה היה המפנה במלחמה, האם הן הגיעו אליכם?

ת : אני חוזר ואומר, שאני לא ידעתי שום דבר. לא היה לי עם מי להחליף דעה. אני הייתי עסוק כל שניה, כל רגע, כל שעה ומקסימום כל יום להילחם כדי להישאר בחיים.

ש : כשהיית שם בגטו בלודז' (Lodz) היית מן הסתם מתגעגע מאוד לאימא, לאחים ולאבא, או שגם בזה אתה לא התעסקת?

ת : אני חושב שבאותה תקופה אני לא התעסקתי, שגם בזה לא היה לי זמן להתעסק.

ש : אתה לא בכית בלילה?

ת : אני לא חושב שבכיתי בלילה.

ש : אתה לא שאלת שאלות כמו, למה דווקא לי? מה קרה לי? איך נשארתי לבד?

ת : לא, אני לא שאלתי שאלות, וכנראה לא שאלתי את זה אף פעם, גם לא אחרי.

ש : זאת אומרת, אתה פשוט עשית את מה שהיה צריך כדי להישאר בחיים עוד יום?

ת: כן, אני פשוט עשיתי את מה שהיה צריך כדי להישאר בחיים עוד יום.

ש: וככה יום רדף יום?

ת: כן, ככה יום רדף יום, כל יום שעברתי, זה נשאר לי עד היום, שהרגשתי שניצחתי.

ש: מה קיבלת באופן רשמי לאכול בעצם בלודז' (Lodz)? הייתה שם בגטו בלודז' (Lodz)

פעם בשבוע חלוקת מזון למי שעבד, מה זה היה שם?

ת: זה היה כלום, קיבלנו קצת שמן, קצת קמח, מכל דבר קיבלו קצת. אני ידעתי איך

להחזיק את זה אולי שלושה ימים, אבל היו אנשים שגמרו את זה ביום אחד.

ש: את החלוקה השבועית?

ת: כן, את החלוקה השבועית.

ש: וחוף מזה קיבלתם בעבודה מרק?

ת: כן, בעבודה קיבלנו מרק.

ש: ואתה אומר שפה ושם הגניבו לך עוד איזה תפוח-אדמה?

ת: כן, פה ושם הגניבו לי איזה תפוח-אדמה. כשאני הגעתי לאושוויץ (Auschwitz) אני

הייתי שלד עצמות.

ש: האנשים שאתה ראית שם סביבך באותה תקופה בגטו בלודז' (Lodz), הם היו כולם

רזים, אנשים כבר לא היו נראים טוב?

ת: כן, נכון, האנשים שאני ראיתי שם סביבי באותה תקופה בגטו בלודז' (Lodz), הם היו

כולם רזים, אנשים כבר לא היו נראים אז טוב. אני לא ראיתי את עצמי כאילו משהו

מיוחד.

ש: אתה היית כמו כולם?

ת: כן, אני הייתי כמו כולם.

ש: ואתה הבנת אז את זה שאתה היית כמו כולם?

ת: כן, בוודאי שאני הבנתי אז שאני כמו כולם.

ש: יצא לך לראות את חיים רומקובסקי?

ת: לא, אני לא ראיתי את חיים רומקובסקי, ואני חושב שאני בכלל לא ידעתי שהוא ראש

היודנראט.

ש: יכול להיות שבכלל לא ידעת אז שיש אדם כזה כמו חיים רומקובסקי?

ת: יכול להיות שגם את זה לא ידעתי.

ש: והיום כשאתה כבר בוגר, ואתה יודע את העובדות, מה אתה חושב היום על רומקובסקי ועל כל הסיפור שהיה בגטו לודז' (Lodz)?

ת: אני חושב שהוא חשב שהוא עושה טוב לאנשים.

ש: אבל אתה יודע, בזמן שחיסלו את גטו לודז' (Lodz), הרוסים היו כבר מאוד, מאוד קרובים, ויכול להיות שאם הם היו נכנסים קצת מוקדם יותר, כל התושבים שהיו אז בגטו בלודז' (Lodz) היו ניצלים, לא היו מגיעים לאושוויץ (Auschwitz), ואז כולם היו מהללים את רומקובסקי, שהנה הוא היהודי היחיד שהצליח.

ת: כשאני מביע את דעתי, דעתי היא, שהוא חשב שהוא עושה טוב, שהוא מציל אנשים, זאת דעתי. זה כמובן אני חושב עכשיו אבל לא אז.

ש: אז אתה בכלל לא התעסקת עם זה?

ת: אז אני גם לא ידעתי על כל זה.

ש: ברסורט הזה שאתה עבדת שם היו עוד ילדים שעבדו, והיו אפילו גם צעירים ממך שעבדו שם, אתה זוכר?

ת: לא, אני הייתי הכי צעיר מהאנשים שעבדו שם ברסורט הזה.

ש: אתה מנסה לחשוב מה היה עולה בגורלך לולא היית מוצא שם עבודה בגטו בלודז' (Lodz)? היו שם בגטו לודז' (Lodz) אנשים שהסתובבו ללא עבודה?

ת: כנראה שהיו שם בגטו בלודז' (Lodz) אנשים שהסתובבו ללא עבודה, אבל אני לא יודע. אני חושב שמי שרצה לעבוד עבד, כי עובדה שכששמעתי שצריך עובדים ברסורט הזה, אני הלכתי לשם, ואני מיד התקבלתי לעבודה. זאת אומרת, שהיו חסרים כנראה ידיים עובדות.

ש: ברור, אתה יודע למה היו חסרים ידיים עובדות? כי זה היה כנראה אחרי השפחה הגדולה שהייתה שם בגטו בלודז' (Lodz), אז היו צריכים להחליף את האנשים שגורשו מהגטו.

ש: יש עוד משהו שאתה רוצה לספר על גטו לודז' (Lodz), או שנמשיך לחיסול הגטו?

ת: מה שהיה לי לספר על הגטו בלודז' (Lodz), אני אמרתי.

ש: אני חושבת, מאיך שאני מבינה את הדברים, אתה היית נער מאוד חזק מבחינה נפשית. היית מאוד, מאוד, מאוד חזק.

ת: כנראה הייתי באמת חזק מבחינה נפשית.

צד רביעי:

עשרים ושישה לחמישי 2013, אנחנו ממשיכים לראיין את מר אוד.

ש : בוקר טוב.

ת : בוקר טוב.

ש : בפעם הקודמת אנחנו עצרנו בנקודת הזמן שגטו לודז' (Lodz) התחסל בעצם. הייתי רוצה שתדבר כמה דקות, אם אתה יכול, או מה שיש לך לומר על התקופה האחרונה שלך בגטו בלודז' (Lodz), שאתה חיית בעצם אצל מנהל המפעל. מה אתה יכול לספר על התקופה האחרונה בגטו בלודז' (Lodz)?

ת : זאת הייתה תקופה מאוד טובה. הגברת ביאגאג', שהיא הייתה אשת מנהל המפעל, היא התייחסה אלי מאוד יפה. אומנם אני הייתי כאילו המשרת בבית שלהם, אבל היא התנהגה אלי מאוד יפה כילד, היא נתנה לי אוכל. נכון שעשיתי שם את כל העבודות, אבל זה היה התפקיד שלי, ואני מאוד נהניתי שם. הייתה לי אז הרגשה שיש לי חסות פעם ראשונה אחרי ארבע, חמש שנים.

ש : בעצם פעם ראשונה מאז שחוסלה יהדות זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שאתה מצאת את עצמך לבד, ואחרי שאתה הגעת לגטו בלודז' (Lodz). אנחנו שמענו תיאור קורע לב על התלישות שלך ועל חוסר האונים שהיה לך כילד שמצא את עצמו לבד בעולם. בפעם הראשונה אצל מנהל המפעל אתה הרגשת ביטחון ושייכות?

ת : כן, זאת הייתה הפעם הראשונה מאז שחוסל הגטו בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שאני הרגשתי ביטחון, הייתה לי אז חסות. אבל זאת הייתה תקופה מאוד קצרה.

ש : דובר אצלו בבית על מה שהולך להיות?

ת : גם אם דובר על זה, אבל זה לא היה איתי. כשאני הייתי בבית, רוב הזמן הוא לא היה בבית, אלא הוא היה בעבודה, מפני שעשיתי שם רוב הזמן את העבודה שלי, כך שלא שמעתי שם שום דיבורים על מה שקרה. בזמן מסוים הוא אמר לי, שאנחנו בונים מקלט כדי להתחבא. היה שם חדר שהיה מחסן של נעלי קש, עשינו שם קיר, ושם אנחנו היינו אמורים להתחבא.

ש : הייתם אמורים להסתתר?

ת : כן, היינו אמורים להסתתר שם עד יעבור זעם. אבל בסופו של דבר אני לא זוכר מה הייתה הסיבה שלא הסתתרנו שם. כנראה שבאו ולקחו אותנו בהפתעה, ולכן לא הסתתרנו שם.

ש : לא הספקתם בכלל להסתתר?

ת: לא הספקנו בכלל להסתתר.

ש: אתה אומר, שזאת הייתה גם פעם ראשונה בגטו בלודז' (Lodz) שהיה לך איזשהו אוכל, שהוא הספיק לך פחות או יותר?

ת: זאת הייתה הפעם הראשונה שהיה מישהו שאני יכולתי לתת בו אמון. הרי אני סיפרתי שבכל מקום ששם אני הייתי, עד אז היו גונבים לי את האוכל. אבל שם בבית הזה להיפך, אני קיבלתי אוכל, ושם היה כבר טוב יחסית.

ש: למרות שעדיין אנחנו מדברים על רעב כבד שהיה אז בגטו בלודז' (Lodz) באותה תקופה, זה לא שהרעב חלף מבחינתך?

ת: כן, נכון היה שם עדיין רעב, אבל את יודעת, כשרע מאוד ואז קצת טוב יותר אז זה נראה טוב, כך שזה כבר היה טוב.

ש: אתה אומר שאתם הכנתם מסתור, זאת אומרת, שהיו שמועות על החיסול הצפוי של הגטו?

ת: כן, כנראה שהיו שמועות על חיסול הגטו. זה לא רק שהיו שמועות, אלא גם הרבה עובדים נעלמו לאט, לאט מהעבודה.

ש: זאת אומרת, שהחיסול של הגטו היה אז כבר בעיצומו?

ת: כן, החיסול של הגטו היה אז בעיצומו.

ש: בתקופה האחרונה אתה לא עבדת?

ת: למה לא?

ש: כלומר, אתה המשכת גם לעבוד?

ת: כן, אני עבדתי עד הרגע האחרון, עד שלקחו אותנו. אבל לקחו אותנו ביחד עם המנהל הזה ועם אשתו. אני רק לא מבין, הרי אנחנו יצאנו מצוידים עם אוכל, זאת אומרת, שאנחנו ידענו שלוקחים אותנו, כלומר, לא תפסו אותנו כאילו במקרה. אז כנראה הייתה בסוף החלטה לא להסתתר, אבל אני לא יכול להגיד לך.

ש: יכול להיות שהייתה פשוט החלטה לשתף פעולה ולצאת?

ת: כן, יכול להיות שהייתה פשוט החלטה לשתף פעולה ולצאת.

ש: אני מאמינה שהיו גם איומים?

ת: כן, בטח, כנראה שהיו גם איומים, אבל אני לא הייתי מעורה בכל זה.

ש : תיכף אנחנו נשמע מה קרה לך הלאה. אנחנו יודעים שהיו בגטו בלודז' (Lodz) יהודים לא רבים, שבכל זאת בחרו להסתתר, וחלקם הצליחו באמת להחזיק מעמד עד השחרור שלא היה רחוק.

ת : כן, את זה אני יודע בדיעבד, שהיו בגטו בלודז' (Lodz) יהודים שהצליחו בכל זאת להסתתר, והיו גם כאלה שהצליחו באמת להחזיק מעמד עד השחרור שלא היה רחוק. אבל אני חוזר לזה, שאני יודע שהייתה אצלנו הכנה להסתתר, אבל זה לא התבצע. אני לא יכול להגיד לך למה זה לא התבצע, כי גם לא שיתפו אותי למה לא.

ש : מה אתה זוכר בעצם מהגירוש שלכם מלודז' (Lodz)?

ת : אם לומר את האמת, אני זוכר מעט מאוד מהגירוש שלנו מלודז' (Lodz). אני יודע שהלכנו לתחנת הרכבת, היינו ברכבת. הנסיעה מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz) הייתה בשבילי נסיעת לוקסוס, מאחר ובקרונות היה אוכל, כי כמו שאמרתי, אנשים יצאו מצוידים. לכן היה אוכל בקרונות, וזה לא היה כמו בנסיעה שנסענו מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ללודז' (Lodz), שנסענו אז במשך חמישה ימים בלי אוכל, בלי מים ובלי כלום, שם בנסיעה הזאת היה אוכל. הנסיעה הזאת מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz) הייתה בשבילי קצרה, ואפשר להגיד שלא סבלתי בנסיעה הזאת.

ש : אנחנו מדברים על קיץ '44, אתה יודע באיזה חודש אתה עזבת את לודז' (Lodz)?

ת : אני חושב שאני עזבתי את לודז' (Lodz) או בסוף אוגוסט או בהתחלת ספטמבר '44, שזה היה ממש בסוף.

ש : כן, זה היה ממש בסוף ממש עם האחרונים.

ת : אני גם חושב שזה היה גם מדובר, שהטרנספורט שאני נסעתי בו מלודז' (Lodz), היה הטרנספורט שגם רומקובסקי נסע בו מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz).

ש : היה לכם מושג לאן אתם הובלתם?

ת : לא, לא היה לנו מושג לאן אנחנו הובלנו.

ש : מה חשבת, כלומר, למשל אתה באופן אישי, אתה זוכר מה דמיינת שהולך לקרות?

ת : לא, אני לא ידעתי כלום. אני חוזר, ואני אומר שאני חושב, שהמזל שלי היה שאני לא חשבתי הלאה, אלא חשבתי רק איך אני ניצל באותה שניה ובאותו רגע, אני לא חשבתי מה יקרה הלאה.

ש : זה מה שנקרא שחיית את הרגע?

ת: חייתי את השנייה, ולא חשבתי הלאה. אולי זה היה חלק מהמזל שלי, שבגלל זה אני שרדתי.

ש: אומרים שזה מתכון טוב לחיים בכלל, לחיות את הרגע וזהו. יש לך זיכרון של הרבה אנשים שהובלו בלודז' (Lodz), של הרבה לודז'אים שהובלו לרכבת, אתה זוכר את זה ככה ויזואלית?

ת: אני לא יכול להגיד במאה אחוז. אני זוכר שהלכנו, אבל ילדים קטנים בוודאי שלא היו. אני חושב שהלכנו, כולנו היינו מבוגרים. אני ראיתי את עצמי אז כבר כמבוגר. אני לא חושב שראיתי בהליכה הזאת כאלה שהיו צעירים יותר ממני.

ש: אתה היית אז בערך בן שש-עשרה. אפשר לומר ככה מהצד שמסתכלים על הסיפור, שאתה היית ילד שחרב עליו עולמו, אתה עברת דברים כל-כך קשים. אני שוב חוזרת דווקא לזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שהחיסול של הגטו שם היה מזעזע. בשלב הזה היה לך אז עדיין אמון בחיים בכלל?

ת: כנראה שהיה לי אמון בחיים, וכנראה שרציתי לחיות. אני חושב שעשיתי את הכול בשביל לחיות, מכיוון שהיו יכולים להיות רגעים שהייתי יכול להגיד שכבר ייגמר. חוץ מהמקרה שסיפרתי לך עליו עם החייל שהוא שם לי את האקדח פה, אז באותו רגע כבר פיללתי שהוא יירה בי. אולי הייתה עוד פעם אחת שנגיע לזה, שאני אספר על זה שהיה גם עוד רגע אחד שרציתי שייגמר. אבל ככה כנראה כשהכול הלך על הדרך, היה לי רצון עז לחיות, ועשיתי את הכול בשביל לחיות. אני חושב שהתרופה שלקחתי הייתה טובה, שלהילחם על השנייה, על הרגע, על השעה ומקסימום על היום.

ש: אתה עלית לקרון ביחד עם מנהל המפעל, אתם נסעתם ביחד?

ת: כן, אני עליתי לקרון ביחד עם מנהל המפעל, אנחנו נסענו ביחד, ואנחנו היינו ביחד עד שהגענו לאושוויץ (Auschwitz).

ש: דרך אגב, היו לו ילדים משלו?

ת: לא, לא היו לו ילדים משלו.

ש: כשאתם נסעתם מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz), בשלב מסוים אתם הבנתם שאתם הגעתם למקום שנקרא בשם אושוויץ (Auschwitz)?

ת: אני לא ידעתי שאנחנו הגענו למקום שנקרא אושוויץ (Auschwitz).

ש: אתה זוכר איזה שהם דיבורים שהיו בקרון על היעד המשוער או על מה שאמר המקום הזה?

ת: לא, אני לא זוכר שום דיבורים כאלה שהיו בקרון, אני לא זוכר שום דבר. לא הייתה לי שום מודעות בנושא הזה, לא ידעתי לאן אני מגיע, ולא ידעתי למה אני מגיע.

ש: אתה זוכר שהייתה איזושהי פאניקה בקרון, כשאנשים התקרבו, והבינו שאתם מגיעים לאושוויץ (Auschwitz)?

ת: לא, אני לא זוכר שהייתה פאניקה בקרון. אני חוזר ואומר שבעיני הייתה כל הזמן התמונה של הנסיעה מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ללודז' (Lodz), ולכן אני אומר, שהנסיעה הזאת מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz) הייתה כאילו...

ש: כלומר, הכול היה בסדר?

ת: כן, הכול היה בסדר.

ש: זאת אומרת, שלפני שאתה עלית לרכבת בלודז' (Lodz), אתה חששת מהנסיעה, כי הייתה לך כבר טראומה מהנסיעה הקודמת ברכבת מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ללודז' (Lodz)?

ת: לא זכור לי שאני חששתי.

ש: גם את זה אתה לא זוכר?

ת: גם את זה אני לא זוכר שהייתי בטרומה. אני זוכר שכנראה, שתמיד עשיתי את ההשוואה שם ופה, ותמיד ידעתי להוציא את המתוק מהמר. אני זכרתי ששם היה ככה ופה זה לא ככה, אז זה היה לי טוב.

ש: כמה זמן אתם נסעתם מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz), אתה זוכר?

ת: אני חושב שנסענו מקסימום יומיים מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz), ולא כמו שנסענו חמישה ימים כשנסענו מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) ללודז' (Lodz). לכן מבחינתי הכול היה איזי בנסיעה הזאת.

ש: היה אוכל והיו מים בקרון?

ת: כן, היה אז אוכל והיו מים בקרון.

ש: איך זה שפתאום היה אוכל, הרי הרעב בבגטו בלודז' (Lodz) היה כל-כך קשה?

ת: תראי, הרעב בגטו בלודז' (Lodz) היה לעמך, אבל לאנשים כמו מנהל מפעל לא היה רעב. למנהל הזה הייתה אספקה של תפוחי-אדמה ואני לא יודע מה עוד. אני לא אגיד שאכלתי שם בשר, אבל לא הייתי כל-כך רעב שם, היה לי מה לאכול.

ש: זאת אומרת, שגם בלודז' (Lodz) היו מעמדות בגטו?

ת: כן, איזו שאלה, בוודאי שגם בלודז' (Lodz) היו מעמדות בגטו.

ש : ואתה היית במקרה מקורב באותו זמן למעמד הגבוה, אז היה לך כבר מספיק אוכל?
 ת : כן, נכון, אני הייתי מקורב באותו זמן למעמד הגבוה, אז היה לי כבר מספיק אוכל. היו סבלים, משפחת דסאו, שהם היו שולטים על היבוא והיצוא, אם נקרא לזה כך. הרי קש היה מגיע, תפוחי-אדמה היו מגיעים, הם היו אחראים גם על הנעליים שנשלחו. הם היו כמו מלכים, הכול התנהל לפי משפחת דסאו, וכמובן שהם דאגו למנהל. אז ככה שהיו מעמדות בגטו, בהחלט שהיו מעמדות בגטו בלודז' (Lodz) אפילו במסגרת הקטנה שלי, שאני לא הייתי רחוק. הראיה שלי הייתה מאוד מצומצמת, אני הייתי בחוג קטן. אף אחד לא דיבר איתי, מצד אחד הייתי ילד, ומהצד השני לא היה לי אף אחד קרוב, אז ככה שאני לא ידעתי הרבה.

ש : אתם הגעתם לאושוויץ (Auschwitz), שהיום אנחנו יודעים טוב מאוד מה זה המקום הזה, אבל לא היה לך אז שום מושג לאת אתה הגעת?

ת : לא, לא היה לי אז שום מושג לאן אני הגעתי. כשאנחנו הגענו לאושוויץ (Auschwitz) הדלתות נפתחו, התחילו צעקות, ואנחנו היינו צריכים לרוץ מהר, מהר. היינו צריכים לעבור שתי שורות של חיילים גרמנים, שכל אחד הם נתן לנו את "המתנה" שלו. בסוף השורה עמד הרופא המפורסם דוקטור מנגלה. הוא עמד עם היד בתוך הזיקט שלו, ועם האצבע הזאת הוא קבע גורלו של מי לחיים וגורלו של מי למוות. שוב שפר גורלי, ונשלחתי למחנה.

ש : אתה ידעת אז מה זה אמר?

ת : לא, אני לא ידעתי אז מה זה אומר.

ש : זאת אומרת, בזמן אמת אתה לא ידעת שהוא הלך כרגע לקבוע את גורלך?

ת : לא, אני לא ידעתי אז בזמן אמת שהוא הלך כרגע לקבוע את גורלי, אני לא ידעתי שום דבר.

ש : תאמר לי, עוד לפני זה, הרי אתם עליתם לקרונות נשים וגברים, האם הייתה איזושהי הפרדה בין נשים לגברים לפני הסלקציה?

ת : לא, לא הייתה הפרדה בין נשים לגברים לפני הסלקציה.

ש : אתם הגעתם לדוקטור מנגלה נשים וגברים?

ת : שם לדוקטור מנגלה אנחנו הלכנו כבר רק גברים.

ש : זאת אומרת, שבאיזשהו שלב הפרידו כבר גם בין הגברים לנשים?

ת : כן, נכון, באיזשהו שלב הפרידו כבר גם בין הגברים לנשים.

ש : תאמר לי, אני מבינה שהגיעו הרי המוני אנשים בטרנספורט הזה מלודז' (Lodz), כלומר, אנחנו לא מדברים על עשרות אנשים, אלא אנחנו מדברים על אלפי אנשים. איך כל-כך מהר הגרמנים הצליחו לעשות שם באושוויץ (Auschwitz) את הסדר הזה?
 ת : תראי, הפחד היה נוראי. ברגע שהקרונות נפתחו, היו שם אנשי אס.אס עם כלבים, שהכלבים נבחו. כשהכלבים נובחים את מבוהלת, את רק מסתכלת שתוכלי לעבור לאן שזה מוביל אותך. לא מסתכלים לצדדים ולכן זה מהר, כלומר, זה לא בהליכה אלא זה בריצה, שמריצים את האנשים. מהבחינה הזאת אפשר היה לסמוך על הגרמנים, שהם ידעו איך לסדר את העניינים שזה יהיה הכי טוב, הכי מהר והכי יעיל.

ש : בשלב הזה הראשוני אתה ראית שם גם אסירים שהיו במחנה?

ת : היו כמה אסירים בתוך הקרון, שהם עזרו לאנשים לרדת.

ש : איך הם נראו האנשים האלה?

ת : הם היו אנשים שהיו לבושים בבגדי פסים והיה להם כובע עם פסים.

ש : אתה חושב שהם היו יהודים?

ת : כן, סביר להניח שהם היו יהודים, אבל אני לא יכול להגיד לך, כי אני לא הסתכלתי אם היה להם משולש או שהיה להם מספר.

ש : והאנשים האלה אמרו לכם משהו?

ת : לא, האנשים האלה לא אמרו לנו שום דבר, הם רק אמרו לנו לרדת מהר, מהר, והם עזרו לדחוף אותנו מהר.

ש : אתה היית אז בערך בן שש-עשרה. יש נערים בני שש-עשרה, שהם נראה כבר גברים, גבוהים ומפותחים, אבל יש כאלה בני שש-עשרה שהם נראים עדיין ממש קטנים. איך אתה היית אז פחות או יותר?

ת : כנראה שלכל אורך הדרך, כבר מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אני הייתי נראה גדול יותר מאשר הגיל שלי. בכל אופן ככה אני חושב, ועובדה שבסלקציה בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) הוא אמר: "גם זה טוב", והוא הפנה אותי שמאלה. אותו דבר היה בגטו בלודז' (Lodz).

ש : השאלה שלי היא, האם השנים הקשות שהיו לך בגטו בלודז' (Lodz), והרעב הקשה שחווית בגטו לודז' (Lodz), האם למרות כל זה אתה היית עדיין נראה טוב לגילך?

ת : עובדה. תראי, אף פעם לא היה לי איפה להסתכל שם במראה כדי לראות איך אני נראיתי. אני רק יודע שהייתי שני שלדי עצמות עם כל זה.

- ש : תאמר לי, אתה הגעת מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz) עם איזה תיק קטן או עם איזה פקעלה, היה לך משהו שלך?
- ת : לא, אני לא הגעתי עם שום דבר.
- ש : אתה לא לקחת איתך שום דבר?
- ת : לא, אני לא לקחתי איתי שום דבר.
- ש : אתה היית ככה כמו שאתה עם הבגדים הבלויים?
- ת : כן, אני הייתי ככה כמו שאני עם הבגדים הבלויים.
- ש : נעליים היו לך באותו שלב, שאתה הגעת לאושוויץ (Auschwitz)?
- ת : כן, נעליים היו לי כשאני הגעתי לאושוויץ (Auschwitz), אבל אני לא יודע איזה נעליים היו לי. לגבי בגדים אני לא יכול לזכור, אני לא זוכר באיזה בגדים באתי לאושוויץ (Auschwitz), אבל אני חושב שהייתי לבוש פחות או יותר בסדר.
- ש : כשאתם הגעתם לאושוויץ (Auschwitz) זה היה ביום או שזה היה בלילה?
- ת : כשאנחנו הגענו לאושוויץ (Auschwitz) זה היה אור יום.
- ש : אז אתה ראית, אתה יכול לראות מה שהיה מסביב?
- ת : כן, אני יכולתי לראות אז את מה שהיה שם מסביב, אבל שוב אני חוזר ואומר, שאני הסתכלתי מסביב. אני הסתכלתי אז רק על הדרך שלי, לאן שאני הייתי צריך ללכת כדי שאני לא אתקל במשהו.
- ש : כדי לא לחטוף ביס מאיזה כלב?
- ת : כן, כדי לא לחטוף ביס מאיזה כלב, כדי להיות מה שנקרא, מוגן.
- ש : בשלב הזה הראשוני, אתה הבנת שאתה הגעת למקום שהיה מאוד מאיים או שעוד לא הבנת אז את זה?
- ת : אני לא הבנתי אז כלום.
- ש : מגלה שלח אותך לקבוצה הנכונה, לקבוצת החיים. אתה זוכר אנשים שם, שהם התחילו לעבור בין הקבוצות?
- ת : אני לא זוכר כלום. אני זוכר רק איך שלקחו אותנו למחנה, היינו צריכים לעבור בין שני בלוקים. זה היה בעיקר במחנות של הגברים, היו שם מחנות A, B, C, D, E. אז שם בין שני המחנות היה מעבר. את זה אני זוכר, שלקחו אותנו למעבר הזה. לקחו אותנו לצד השני, ושם בשדה היינו צריכים להתפשט עירומים. גזזו לנו שערות מכל מקום ששם היו לנו שערות.

ש : זה היה בשדה?

ת : כן, זה היה בשדה. שוב, אני אגיד לך מה שאני יודע בדיעבד. אני יודע שאנחנו הלכנו שם למחנה מכיוון שלא היה שם מקום בקרמטוריום בתאי הגזים. זה אני גם-כן יודע בדיעבד מאחי. לקחו אותנו לשדה הזה, והפשיטו אותנו שם. לא לקחו אותנו, כלומר, בדרך כלל מי שהגיע לאושוויץ (Auschwitz), אלה שלא הלכו לקרמטוריום, הגיעו כאילו לעבודה. אז, עד כמה שאני יודע, לקחו אותם למקלחות, ונתנו להם מדים. אבל אותנו לא לקחו לשום דבר, מפני שאנחנו היינו בעצם מיועדים ללכת לקרמטוריום. לכן הפשיטו אותנו, עשו לנו חיטוי, ונתנו לנו שם בגדים. כלומר, לא בדיוק נתנו לנו בגדים, אלא קודם גזרו לנו שערות מכל מקום ששם היו לנו שערות. אחר-כך היינו צריכים לרוץ מהר להר של בגדים, שזה היה בשדה. היינו צריכים לקחת משם חולצה, לקחת מכנסיים, ולקחת שני נעליים. אחר-כך לקחו אותנו למחנה. עכשיו, לקחו אותי למחנה E, כמו שאמרתי לך, שכל שתי שורות של צריפים באושוויץ (Auschwitz) זה היה נקרא מחנה. היו שם המחנות A, B, C, D, E, היה שם בית-חולים לניסויים והיה שם גם קרמטוריום. לקחו אותי למחנה E, ולקחו אותי לבלוק מספר 4. במשך היום אסור היה לנו להיות בתוך הבלוק, אלא במשך היום היינו חייבים להיות בחוץ. היות והיה אז קר, אז עמדנו בקבוצות, וכל מי שהיה לו יותר כוח, הוא עמד שם יותר באמצע בשביל לקבל את החום מהגופות של האחרים. אני בתור ילד נדחפתי שם יותר החוצה. יום אחד אני עמדתי שם בחוץ, הופיע בן-אדם שהוא היה בן העיר שלי, שקראו לו יעקב ויינשטיין. הוא אמר לי: "אנשל, אתה פה, אתה יודע מה קורה פה? אחיך נמצא פה". היות שאחי קיבל דרישת שלום שאני הייתי בגטו לודז' (Lodz), והיות שכל יהודי לודז' (Lodz) הגיעו אז לאושוויץ (Auschwitz), אז הוא חיכה לי. יעקב ויינשטיין לקח אותי, ניגשנו לגדר החשמלית. אני הייתי במחנה E ואחי היה במחנה D. יעקב ויינשטיין הזה התחיל לצעוק לכיוון הצד השני: "ברל, ברל". יצא משם מישהו מהצד השני, שהוא אמר לנו: "ברל נמצא בעבודה, הוא יחזור רק בערב". אנחנו הלכנו בחזרה לכיוון בלוק מספר 4. אז הייתה שם בדיוק איזושהי תכונה, אני רצתי מהר והיה שם מפקד. הוציאו אותנו, את הילדים מהשורה שם, נתנו לנו את מנת הלחם שלנו, לקחו אותנו שם לבלוק 22, וסגרו אותנו שם בבלוק הזה. הם סגרו אותנו שם בבלוק הזה, היות ובחוץ היו ילדים שעוד לא קיבלו את מנת הלחם, אז שלא נתערב איתם, ולא נקבל עוד מנת לחם. אני הייתי צריך ללכת לראות את אחי, אבל אני

הייתי סגור בתוך הבלוק. אני ניגשתי שם לאחד מאלה שהיו האחראים על הבלוק. האחראים על הבלוק שם היו או פולנים או גרמנים, שהגרמנים האלה היו אסירים פוליטיים. ניגשתי שם לאחד הפולנים, ואמרתי לו שאני צריך לשירותים. הרי לא היו שירותים בתוך הבלוק, אלא היה שם בלוק אחד של שירותים לכל המחנה. הוא לקח ממני את מנת הלחם והוא אמר לי: "רוץ, ואוי ואבוי לך אם לא תבוא מהר". רצתי, מצאתי את יעקב ויינשטיין, סיפרתי לו את מה שקרה, אמרתי לו שאני נמצא סגור בתוך הבלוק. אמרתי לו: "עכשיו יצאתי מהבלוק הזה איכשהו בעורמה, אבל אני לא יודע אם אני אצליח לצאת גם בערב". רצתי מהר חזרה לבלוק הזה, אבל את מנת הלחם הוא כבר לא החזיר לי. הגיע הערב, והכניסו לתוך הבלוק אלף ומאתיים ילדים, ששכבנו שם על הרצפה, אחד עם הראש לכאן והשני עם הראש לשם, כל אחד דחף את הרגליים שלו לתוך הפה של השני. היו שם צעקות. האחראים על הבלוק רצו על האנשים, והם הרביצו שם עם מקלות כדי לעשות שיחיה שם שקט, אבל זה עשה עוד יותר מהומה. לי היה נדמה, שאני שמעתי שקראו לי: "אנשל שרצקיי". אבל אני חשבתי שאני מדמיין בתוך המהומה הזאת. עבר הלילה, בארבע וחצי בבוקר הייתה השכמה, אני הלכתי לדלת, ויענקל ויינשטיין עמד שם כבר ליד הדלת. הוא אמר לי: "אתה יודע מה היה פה אתמול בערב, כל המחנה עמד על הרגליים, כי אחיך רצה לעבור דרך הגדר החשמלית כדי לחפש אותך". הוא לקח אותי, ניגשנו שם לגדר החשמלית. אחי כבר עמד שם בצד השני של הגדר. אז הוא שאל אותי: "אנשל, זה אתה?" כי אני הייתי שלד עצמות. אמרתי לו: "כן, זה אני". הוא נכנס לצריף שלו, הוציא לחם ונקניק וזרק לי את זה. הוא אמר, שבשבע הוא יבוא לעבוד אצלי במחנה. בשבע הוא בא אלי למחנה, הוא הכיר לי שם אנשים חשובים, וכל אחד שראה איך אני הייתי נראה, דבר ראשון דחפו לי אוכל. ככה הסתובבנו שם כל היום. בערב אחי חזר למחנה שלו. כעבור כמה ימים, כשהיה המפקד, האחראי על הבלוק הלך מילד לילד והוא שאל: "מי רוצה ללכת לעבוד בתפוחי-אדמה?" מי לא רצה ללכת לעבוד בתפוחי-אדמה? מתוך אלף ומאתיים ילדים נשארנו שם רק שניים שלא הלכנו לעבוד בתפוחי-אדמה. אני נשארתי שם, כי אני רציתי להיות קרוב לאחי, והיה שם עוד ילד אחד שהוא היה חולה. כל שאר הילדים הלכו לעבוד בתפוחי-אדמה, כלומר, הם הלכו לתאי הגזים ולקרמטוריום. כעבור זמן מילאו שוב את הצריף שלנו עם כאלף ומאתיים ילדים. היה שם שוב מפקד. אני לא יודע מאיפה מצאו שם ילד בגובה של מטר שבעים, ושמו לו קרש על הראש. את

- הצד השני של הקרש דפקו בקיר, וכל אחד היה צריך לעבור שם מתחת לקרש הזה. אם היה שם מישהו בגובה של מטר שבעים, הוא היה נשאר בחיים. אותי החביאו חברים של אחי, ושוב אנחנו נשארנו בחיים מתוך כאלף ומאתיים ילדים.
- ש : אתה מספר את הכול עכשיו יותר מידי מהר, אני רוצה לעשות את זה עכשיו יותר לאט ויותר מסודר. כל מה שסיפרת עכשיו, אחרי כמה ימים שאתה היית במחנה באושוויץ (Auschwitz) אתה פגשת את אחיך?
- ת : אני לא יודע אחרי כמה ימים שהייתי במחנה באושוויץ (Auschwitz) פגשתי את אחי.
- ש : תיכף נדבר על הפגישה עם אחיך. עכשיו אני חוזרת אחורה. אתה הגעת למחנה, שזה היה אחד המחנות הקשים ביותר שהיו בפולין, אם לא המחנה הקשה ביותר. זה היה מקום עם מערכת חוקים מטורפת, שכל סטייה קטנה מכל חוק, הייתה יכולה להוביל למוות מידי. מישהו הסביר לכם בהתחלה מה היה מותר ומה היה אסור? איך אתה הבנת מה היו בכלל החוקים של המקום הזה?
- ת : שום דבר, עמדתי שם בצד, עד שלמדתי את החוקים. למדתי שבארבע וחצי בבוקר היה שם מפקד.
- ש : מה זה אמר מפקד, מסדר כזה, תתאר לי מה זה היה המפקד הזה?
- ת : במפקד הזה עמדנו שם לאורך הצריף בחוץ, עמדנו שם בשורה. האחראי על הבלוק נתן לנו כל הזמן פקודות. הוא נתן לנו כל הזמן פקודות : "מיצן אפ! מיצן אוף!" כלומר, כל הזמן היינו צריכים להוריד את הכובע, ולהחזיר את הכובע לראש. מכיוון שכשהגרמנים הגיעו, אז היינו צריכים להוריד את הכובע ולעמוד דום, לכן אנחנו תרגלנו את זה ככה במשך שעות את הפקודות : "מיצן אפ! מיצן אוף!"
- ש : שזאת הייתה בעצם התעללות גם פיזית וגם נפשית?
- ת : כן, נכון, זאת הייתה התעללות גם פיזית וגם נפשית. אבל לא רק זה, הייתה בעיה אם למישהו חלילה לא היה את הכובע, הוא גמר את החיים.
- ש : זה היה קורה שהיו כאלה שלא היה להם את הכובע?
- ת : זה היה קורה, שבחילה היו גונבים את הכובע הזה, שזה היה הדבר הכי יקר שהיה שם בתוך הבלוק.
- ש : למה, אם אתה היית יוצא החוצה למפקד בלי כובע, מה היה קורה?
- ת : אם מישהו היה יוצא החוצה למפקד בלי כובע, היו הורגים אותו, היו לוקחים אותו.
- ש : ואם היה מישהו שהיה לו קשה לעמוד במשך שעות בזמן המפקד?

ת: ואם היה מישהו שהיה לו קשה לעמוד במשך שעות בזמן המפקד, היה צריך להחזיק אותו, כי לא היה דבר כזה, היו חייבים לעמוד שם במפקד. אפילו אם היה מת, היה צריך להביא אותו, ולהעמיד אותו במפקד.

ש: מי היה האחראי עליכם שם, זה היה הקאפו או הבלוק-אלטסטה?

ת: היה שם בלוק-אלטסטה והיו לו קפואים, כלומר, לא היה שם קאפו אחד, אלא היו שם הרבה קפואים. בבלוק עשרים ושניים הרוב שם היו פולנים או גרמנים, כך דיברו על זה, שהקפואים שם היו פולנים וגרמנים.

ש: הם היו גויים?

ת: כן, הם היו גויים. הגרמנים שהיו שם קפואים, הם היו אסירים פוליטיים.

ש: ומה אתה זוכר מהקפואים שהיו שם?

ת: הקפואים שהיו שם היו עולים על התנור, והם היו נותנים לנו את ההוראות. כל פעם היה צריך לעשות משהו אחר, היינו צריכים להסתדר שם כמה פעמים ביום. הם היו לנו שם הוראות איך לקחת את האוכל. קיבלנו שם אוכל אחרי המפקד בבוקר. הייתה ערימה של כלי אוכל, שזה יכול היה להיות מסטינג, וזה יכול היה להיות גם סיר ענק. אחד ניגש שם לערימה של הכלים, לקח כלי, ניגש לדוכן שמזגו שם את המרק, ומזגו לו פנימה, כמה שנכנס לתוך הכלי, ככה הוא נתן. ככה אנשים היו צריכים לרוץ אחריו עם המסטינג כדי לקבל את המרק, בלי כף ובלי משהו כזה. ככה שבמשך ימים שלמים אני לא ראיתי קצת מרק.

ש: כי לא היה לך בעצם איך לקבל את המרק?

ת: כי היו שם אנשים שהיו חזקים יותר ממני, שהם הגיעו לפני, והם הכניסו את האף, את הראש, את היד, הם לקחו, וגמרו את המרק. פתאום באמצע היום באו, ואמרו שהם מחפשים פועלים. הייתי צריך להיות מוכן לדעת מה כן ומה לא. היו לי הרבה פעמים, שאני הצלחתי לעבוד שם באושוויץ (Auschwitz) עם העגלה. העגלה זה היה הטרנספורטר העיקרי שהיה שם במחנה. עם זה הובילו את המתים, עם זה הובילו את הזבל, עם זה הובילו תשלחי לי את הצואה, ועם זה הובילו גם את האוכל. כשהובילו את האוכל, אנחנו הגענו למטבח, וככה מצאנו שם משהו לאכול. כשזה קפץ קצת החוצה המרק, אז יכולתי ללקק קצת מרק. אלה היו הסידורים בתוך המחנה שם באושוויץ (Auschwitz).

ש: מה קיבלתם לאכול שם באושוויץ (Auschwitz) חוץ מהמרק?

ת : באושוויץ (Auschwitz) קיבלנו שם בבוקר מרק, שזה היה מים, ובערב קיבלנו חתיכת לחם.

ש : מבחינתך כמות האוכל שקיבלת באושוויץ (Auschwitz) הייתה דומה לכמות האוכל שהייתה לך בגטו בלודז' (Lodz), או שזה היה משהו אחר?

ת : לא, איפה, איפה, כמות האוכל שקיבלתי באושוויץ (Auschwitz) לא הייתה דומה לכמות האוכל שהייתה לי בגטו בלודז' (Lodz). בגטו בלודז' (Lodz) קיבלנו קצת סוכר, קצת שמן ועוד דברים. אפילו מנת הלחם באושוויץ (Auschwitz) הייתה קטנה יותר ממה שקיבלנו בגטו בלודז' (Lodz). אבל בגטו בלודז' (Lodz) קיבלנו שם מנה שבועית.

ש : אתה אמרת שבהתחלה כשאתם רק הגעתם למחנה באושוויץ (Auschwitz), שהפשיטו אתכם בשדה, וכל מה שקרה שם בשדה, שאתם בעצם הייתם מיועדים לקרמטוריום?
ת : כן, אנחנו היינו מיועדים לקרמטוריום.

ש : איך אתה יודע שאתם הייתם מיועדים לקרמטוריום?
ת : אני יודע את זה בדיעבד, אחרי שנפגשתי עם אחי אחרי המלחמה, אז הוא אמר לי. דבר ראשון הוא הסתכל על היד שלי, וכשהוא ראה שלא היה לי מספר, הוא היה משוכנע שאני הייתי אמור ללכת לקרמטוריום. אני מצאתי את אחי רק אחרי ארבעים שנה, אז הוא נימק את זה, שהוא היה משוכנע, שמאחר ולא היה לי מספר, הוא חשב שאני הלכתי לקרמטוריום. העובדה שהילדים האחרים הלכו כולם לקרמטוריום, ולולא אחי, שאני רציתי להיות קרוב אליו, גם אני הייתי הולך לקרמטוריום.

ש : אתה סיפרת עכשיו, אתה אומר, שאתם הייתם בלוק רק של ילדים.
ת : כן, נכון, אנחנו היינו בלוק רק של ילדים.
ש : ואז היה את הסיפור, ששאלו את הילדים שם בבלוק הזה : "מי רוצה לעבוד עם תפוחי-אדמה"? ובעצם ככה רצחו את כולם. כשאתה אומר ילדים, על איזה גילים פחות או יותר אתה מדבר?

ת : אני חושב שהיו שם ילדים פחות או יותר בגיל שלי או אולי שנה או שנתיים פחות.
ש : כלומר, היו שם בני נוער?

ת : כן, היו שם בני נוער. אני לא חושב שהיו שם גדולים יותר ממני, זה היה פחות או יותר. אם היה שם אחד בגובה של מטר ושבעים, אז לפי דעתי הוא לא יכול היה להיות בן ארבע-עשרה.

ש : אבל גם לא היו שם ילדים בני עשר, בני אחת-עשרה, לא היו שם כאלה ילדים צעירים?

ת : לא, לא היו שם ילדים בני עשר, בני אחת-עשרה, לא היו שם כאלה ילדים צעירים.

ש : אנחנו מדברים פחות או יותר על בני נוער?

ת : כן, אנחנו מדברים פחות או יותר על בני נוער.

ש : עכשיו, אתה אומר, שבסופו של דבר פגשת את אח שלך?

ת : כן, אני פגשתי את אח שלי.

ש : אז הוא ראה שנשארת בחיים, למה הוא חשב אז שאתה עדיין מיועד לקרמטוריום?

ת : מכיוון שכמו שאני אמרתי לך, שהוא ידע ששם במחנה הצוענים, שככה זה היה נקרא,

במחנה E, זה היה מחנה מעבר לקרמטוריום, הוא ידע את זה.

ש : כלומר, היו שם במחנה הזה אלה שהיו מיועדים לקרמטוריום?

ת : כן, היו שם במחנה הזה אלה שהיו מיועדים לקרמטוריום. אני לא ידעתי את זה, אבל

הוא כן ידע.

ש : אתה אמרת, שכשהוא ראה אותך, הוא מיד ארגן לך תוספת של אוכל, כי הוא כנראה

הזדעזע מאיך שאתה היית נראה. הפגישה הייתה מרגשת? מה זה היה בשבילך לראות

פתאום את אחיך אחרי כל השנים האלה?

ת : בטח שהפגישה הייתה מרגשת, ואני כל היום בכיתי. הוא הכיר לי אנשים בכל מקום.

הרי הצריף היה ארוך, היו שם הרי כאלף מאתיים איש בצריף הזה. הקדימה של

הצריף היה של האחראים על הבלוק – הבלוק-אלטסטה והקפואים. היה להם שם מין

תא כזה בנפרד. לנו אסור היה להיכנס פנימה כדי להגיע לשם, אלא אנחנו היינו

צריכים לצאת מהצד השני. אבל פה כל פעם הייתי שם בקטע של הבלוק-אלטסטה, כי

אני הייתי כבר בן-אדם.

ש : כלומר, אחיך הכיר לך בעצם את הבלוק-אלטסטה, הוא הכיר אותם?

ת : כן, אחי הכיר שם כל מיני אחראים. הבלוק-אלטסטה שלנו היה גרמני, אבל הוא הכיר

אחרים שהם בעצם דאגו לי.

ש : זאת אומרת, שאתה פתאום קיבלת הגנה שם בתוך הצריף באושוויץ (Auschwitz).

ת : כן, בוודאי, אני קיבלתי פתאום הגנה שם בתוך הצריף באושוויץ (Auschwitz). אני

יכול להגיד לך, שבאושוויץ (Auschwitz) היה לי הכי טוב מכל התקופה של המלחמה,

אבל את בטח תצחקי.

ש : בדיעבד אתה יודע כמה זמן אח שלך היה כבר באושוויץ (Auschwitz)?

- ת: אח שלי היה באושוויץ (Auschwitz) כבר שלוש שנים.
- ש: זאת אומרת, הוא היה שם באושוויץ (Auschwitz) כבר מה שנקרא ממש מנוסה?
- ת: כן, בטח, הוא היה שם באושוויץ (Auschwitz) כבר מה שנקרא ממש מנוסה. אני אומר לך, שאני התפלאתי איך הוא ידע, איך היו לו ידיעות שאני הייתי בגטו בלודז' (Lodz)? זאת אומרת, שהידיעות באמת זרמו.
- ש: זאת אומרת, הוא ידע שהגיע טרנספורט מגטו לודז' (Lodz), והוא ידע שאתה היית בגטו בלודז' (Lodz)?
- ת: כן, הוא ידע שאני הייתי בלודז' (Lodz), והוא ידע שהגיעו טרנספורטים מלודז' (Lodz), אבל הוא לא ידע מתי אני מגיע.
- ש: על איזה אח אנחנו מדברים?
- ת: אנחנו מדברים על האח הגדול.
- ש: הוא לא ניסה להעביר אותך לבלוק שלו?
- ת: הוא היה בכלל במחנה אחר באושוויץ (Auschwitz).
- ש: זאת אומרת, לא הייתה אפשרות שאתה תעבור מהמחנה שלך למחנה שלו?
- ת: לא, לא הייתה כל אפשרות כזאת שאני אעבור מהמחנה שלי למחנה שלו.
- ש: תגיד, ומאותו רגע שאתה פגשת את אחיך, אתה היית אז כבר מסודר מבחינת האוכל, או שעדיין הרעב הציק לך?
- ת: מאז שאני פגשתי את אחי, אני הייתי מסודר ולא הייתה לי בעיה של אוכל. אחרי תקופה קצרה, כלומר, אחרי שני המפקדים האלה שהצילו אותי, הגיע אלי גרמני, שהוא היה אסיר פוליטי, הוא בא אלי ואמר לי: "אנשל, אני חבר של אחיך ברל, ואני אקח אותך לעבודה מחוץ למחנה".
- ש: אני רוצה רגע לשאול עוד לגבי שני המפקדים שהצילו אותך. מפקד אחד, נקרא לו מפקד תפוחי-האדמה?
- ת: כן, נכון, מפקד אחד היה המפקד של תפוחי-האדמה.
- ש: ובעצם איך אתה מסביר את זה שלא לקחו גם אותך? הרי המטרה שלהם הייתה להשמיד את כולם?
- ת: כנראה, אני שוב אומר את זה בדיעבד, שכנראה שהם רצו לעשות רושם על הילדים שלא יפחדו, שלוקחים אותם כאילו לעבודה, כדי שבטרנספורטים הבאים יהיה להם קל יותר לקחת את הילדים. אז כנראה זה היה התירוץ, שאם לוקחים את הילדים

לעבוד בתפוחי-אדמה, אז בפעם הבאה כשהם יבואו לקחת את הילדים, הילדים לא יפחדו ללכת.

ש : ככה אתה חושב?

ת : כן, ככה אני חושב, זה הנימוק שלי. עובדה שהם שאלו, מי רוצה ללכת לעבוד עם תפוחי-אדמה? הרי הם יכלו לקחת בעצם את כולם, אז למה הם שאלו? זה ההסבר היחידי שלי על זה שהם שאלו. הם שאלו, כי הם ידעו שאף אחד לא יתנגד לעבוד עם תפוחי-אדמה, כי לעבוד עם תפוחי-אדמה, זה היה אוכל.

ש : ואתה אמרת, שאתה לא רצית ללכת לעבוד עם תפוחי-אדמה, כי אתה רצית להיות ליד אחיך?

ת : כן, אני לא רציתי ללכת לעבוד עם תפוחי-אדמה, כי אני רציתי להיות ליד אחי.

ש : ומה היה המפקד השני שאתה ניצלת שם?

ת : המפקד השני שאני ניצלתי שם היה ששמו קרש על הראש, ואז לקחו את כולם חוץ מאחד שהוא הגיע לגובה של הקרש הזה. אבל אז החברים של אחי החביאו אותי באותו זמן.

ש : איפה הם החביאו אותך?

ת : הם החביאו אותי בתוך התא שלהם.

ש : הם היו חברים של אחיך, שהם היו הקפואים בבלוק שלך?

ת : כן, הם היו חברים של אחי, שהם היו הקפואים בבלוק שלי.

ש : מה קרה עם מנהל המפעל שהיה בגטו בלודז' (Lodz).

ת : מהרגע שירדתי מהרכבת לא ראיתי את מנהל המפעל הזה שהיה בגטו בלודז' (Lodz), אני יותר לא נתקלתי בו אף פעם.

ש : אתם שמעתם שרומקובסקי הגיע לאושוויץ (Auschwitz), ושהוא בעצם לא היה בחיים? היו דיבורים על זה, דיברו על רומקובסקי?

ת : שוב, אני אומר לך שאני הייתי בכל התקופה, מהרגע שאני נפרדתי מאימא שלי, אפשר להגיד שעד שהתחתנתי, אני הייתי אבן בודדת, ואני לא יכול להגיד שהיו לי אנשים שאני יכולתי להחליף איתם שית.

ש : גם באושוויץ (Auschwitz) אתה היית בודד, כמובן חוץ מהקשר עם האח?

ת : כן, גם באושוויץ (Auschwitz) אני הייתי בודד, כמובן חוץ מהקשר עם האח.

ש : באושוויץ (Auschwitz) אתה הצלחת לראות את אח שלך כל יום?

- ת: לא, אני ראיתי אותו באושוויץ (Auschwitz) סך-הכול פעמיים.
- ש: ראית אותו רק פעמיים בכל התקופה הזאת שהיית באושוויץ (Auschwitz)?
- ת: ראיתי אותו ביום שהוא היה איתי, ראיתי אותו עוד פעמיים דרך הגדר, ואחר-כך הוא נשלח מאושוויץ (Auschwitz).
- ש: תגיד, כשאתה נפגשת עם אח שלך, ביום שאתם הצלחתם להיות ביחד, אתם גם התחבקתם?
- ת: כן, ביום שאני נפגשתי עם אח שלי, ביום שאנחנו הצלחנו להיות ביחד, אנחנו התחבקנו והתנשקנו כל הזמן.
- ש: היה לכם מה לספר אחד לשני על הגורל של שאר המשפחה, או שזה כבר היה ברור אז שאף אחד לא היה בחיים?
- ת: לא היה לנו מה לדבר. הוא ידע הכול על מה שהתרחש, הוא היה מודע לכל מה שהתרחש.
- ש: ואיך הוא היה נראה לך, באיזה מצב הוא היה?
- ת: הוא היה שמן וגדול שם באושוויץ (Auschwitz)
- ש: הוא היה במצב טוב מבחינה פיזית?
- ת: כן, הוא היה במצב טוב מבחינה פיזית.
- ש: אתה יודע במה הוא עבד שם באושוויץ (Auschwitz)?
- ת: כן, בטח שאני יודע במה הוא עבד שם באושוויץ (Auschwitz). הוא עבד במחנה של הנשים. הוא היה מתפרנס שם מזה שהוא היה מעביר ידיעות מגברים לנשים ומנשים לגברים, שזה היה תמורת תשלום.
- ש: התשלום היה בדרך כלל באוכל?
- ת: כן, בטח, זה היה מסחר. אני לא יודע אם התשלום היה רק באוכל, אני יודע שאחרי זה כשאני הייתי שם באושוויץ (Auschwitz) היה שם גם מסחר בסיגריות, בוודקה ואפילו גם בזהב.
- ש: הוא סיפר לך אז משהו על הנשים, מה היה המצב של הנשים?
- ת: לא, הוא לא סיפר לי על זה שום דבר, אנחנו לא דיברנו על זה. דיברנו אז רק על מה שהיה בבית. הוא דיבר יותר עם האנשים, שהוא הכיר לי אותם, הוא דיבר עם החברים שלו.
- ש: כלומר, הוא דיבר עם החברים שלו כדי שהם יעזרו לך לשרוד?

- ת: כן, הוא דיבר עם החברים שלו כדי שהם יעזרו לי לשרוד.
- ש: אתה אומר שבעצם אח שלך החזיק מעמד בזכות חילופי המידע בין הנשים לגברים, שהוא העביר ביניהם את המידע?
- ת: כן, אחי החזיק מעמד בזכות חילופי המידע בין הנשים לגברים, שהוא העביר ביניהם את המידע.
- ש: מה הייתה העבודה הרשמית שלו שם באושוויץ (Auschwitz)?
- ת: אני לא יודע בדיוק מה הייתה העבודה הרשמית שלו שם באושוויץ (Auschwitz), אבל חילופי המידע בין הגברים לנשים, זאת הייתה הפרנסה שלו, מזה היה לו את האוכל ואת כל מה שהיה לו.
- ש: לאורך כל התקופה שאתה היית באושוויץ (Auschwitz) לא היה חסר לך אוכל, או שאני מגזימה?
- ת: כן, לאורך כל התקופה שאני הייתי באושוויץ (Auschwitz) לא היה חסר לי אוכל. אני יצאתי אחר-כך לעבודה מחוץ למחנה. למעשה אחר-כך בא אלי גרמני אחד, שהוא אמר לי שהוא חבר של אחי, והוא לקח אותי לעבודה. אני לא שאלתי אותו איזה סוג של חבר הוא היה, אבל לפי דעתי היו ביניהם קשרי מסחר. הגרמני לקח אותי לעבודה הזאת לא בשביל שאני אעזור לו לשים שם ברגים. אני עבדתי שם בבית-חרושת להתכת מתכות.
- ש: שאיפה היה בית-החרושת הזה?
- ת: בית-החרושת הזה היה במרחק של שניים או שלושה ק"מ מבירקנאו (Birkenau).
- ש: זאת אומרת, זה היה מפעל ממש בתוך המתחם של אושוויץ (Auschwitz)?
- ת: כן, זה היה מפעל בתוך המתחם של אושוויץ (Auschwitz). המפעל הזה קיים שם עד היום, אם היו נותנים לי להיכנס, אז הייתי מבקר שם, אבל לא נתנו לי להיכנס.
- ש: אתה לא מדבר על בונה-מנוביץ' (Buna-Monowitz)?
- ת: לא, אני לא מדבר על בונה-מנוביץ' (Buna-Monowitz). זה היה מפעל להתכת מתכות, שאני זוכר את שמו, הוא קיים עד היום. תמיד כשאני נוסע לאושוויץ (Auschwitz) אני רואה את השלט של המפעל הזה.
- ש: אתה היית היחיד שיצאת מהבלוק שלך לעבודה הזאת כל יום?
- ת: אני הייתי היחיד שיצאתי מהבלוק הזה לעבודה.
- ש: והגרמני הזה ליווה אותך לשם כל בוקר, או איך זה הלך מבחינה טכנית?

ת: אני הייתי על-יד הגרמני הזה. כשיצאו שם לעבודה, אז הסתדרו בחמישיות ליד הבלוקים, התקדמו לכיוון השער, ועמדו על-יד השער. בשער כל אחד היה יוצא החוצה, היה שם בודקה, וכל אחד היה צריך להראות את המספר שלו, להגיד את המספר. רשמו את זה, אז הוא הלך הלאה, ועד שכולם יצאו, אחר-כך התקדמו.

ש: מר אוד, מתי קעקעו לך את המספר?

ת: ברגע שלקחו אותי לעבודה, אז קעקעו לי את המספר.

ש: כלומר, זה היה בשלב הזה כשהגרמני הזה לקח אותך לעבודה במפעל, אז קעקעו לך את המספר?

ת: כן, זה היה ברגע שלקחו אותי לעבודה במפעל הזה, כי אני לא יכולתי לצאת מהמחנה בלי מספר.

ש: אח שלך ידע שאתה היית כבר מסודר שהיה לך מספר?

ת: לא, אח שלי לא ידע שאני הייתי כבר מסודר ושהיה לי מספר, כי הוא כבר לא היה אז באושוויץ (Auschwitz). אמרתי לך, שכשאח שלי ראה אותי שם, הוא ראה אותי בלי מספר.

ש: כן, אח שלך ראה אותך בלי מספר, ובגלל זה אתם לא נפגשתם במשך ארבעים שנה?

ת: כן, אח שלי ראה אותי בלי מספר, ובגלל זה אנחנו לא נפגשנו במשך ארבעים שנה.

ש: נדבר על זה אחר-כך.

ש: לאן העבירו את אחיך?

ת: העבירו את אחי למחנה עבודה אחר.

ש: זאת אומרת, למרות שהוא הצליח להסתדר כל-כך טוב שם באושוויץ (Auschwitz), אבל הוא היה חייב לצאת.

ת: זה הגרמנים קבעו, אני לא יודע איך הם עשו את זה.

ש: והקפואים עדיין הגנו עליך שם, למרות שאחיך כבר לא היה שם במחנה באושוויץ (Auschwitz), אתה עדיין קיבלת הגנה מהם?

ת: אני כבר לא הייתי צריך אז את ההגנה הזאת. אמרתי לך, שהוא לקח אותי לעבודה, אנחנו היינו יוצאים בבוקר, והיינו חוזרים בערב. אבל אחרי זמן לא רב, אני הועברתי לצריף שלו והייתי בצריף של הגרמני הזה.

ש: מה עשית שם בעבודה?

ת: למקום העבודה שלי היו מביאים מטוסים שבורים, מכוניות שבורות, אנחנו היינו מוציאים ברגים, והיינו מוציאים חלקים שהיו ניתנים לשימוש. אבל כפי שאמרתי לך, כשהגרמני הזה לקח אותי לעבודה, זה לא היה בגלל שהוא היה זקוק לעוזר, אלא הוא רצה שכשאני אחזור למחנה, שאני אכניס לשם כמה בקבוקי וודקה וכמה פקטים של סיגרים, או חבילות שלא ידעתי מה היה שם בפנים. הוא דאג לי שיהיה לי מעיל גדול, והייתי יוצא עם המעיל הגדול הזה. היה לי שם מחבוא בתוך המעיל הגדול הזה, ובחזרה הוא היה מכניס לשם לתוך המחבוא במעיל את הסיגריות ואת בקבוקי הוודקה.

ש: לא הייתה לך ברירה, הוא בעצם הכריח אותך לעשות את זה?

ת: כן, נכון, לא הייתה לי ברירה, הוא בעצם הכריח אותי לעשות את זה.

ש: אם היו תופסים אותך, מה היה קורה לך?

ת: אם היו תופסים אותי, אני הייתי גמור.

ש: זאת אומרת, אתה בשבילו היית מה שנקרא מעביר המוקשים?

ת: כן, בטח, אני הייתי בשבילו מעביר המוקשים. פעם אחת חזרנו מהעבודה, כשהיינו הולכים לעבודה, והיינו חוזרים מהעבודה, לעיתים קרובות קרו שהיו אזעקות. כשהייתה אזעקה ואנחנו היינו באמצע הדרך, אנחנו היינו צריכים להישאר לעמוד על הכביש בצורה כזאת להיות כפופים, והגרמנים היו בורחים שם לתוך שוחות. יום אחד חזרנו מהעבודה, הייתה אזעקה, וזה לקח כמה שעות. באותו יום הגענו מאוחר למחנה, לא רק אני הגעתי מאוחר באותו יום למחנה, אלא היו הרבה אנשים שיצאו שם לעבודה. אבל מהבלוק של הילדים, אני הייתי כנראה היחידי שיצאתי שם לעבודה. כשהגעתי לבלוק, היה מוכן שם כבר דרגש. אני הייתי צריך להתפשט עירום, וקיבלתי עם שוט שלושים וחמש מכות על זה שאיחרתי מהעבודה. זאת הייתה הפעם היחידה שקיבלתי מכות. כשיצאתי לעבודה הוא נתן לי סיגריות, אבל בקבוקי וודקה הוא לא נתן לי.

ש: אני מבינה שסיגריות זה היה שם ממש כמו זהב במחנה באושוויץ (Auschwitz)?

ת: כן, סיגריות היו ממש כמו זהב במחנה. הייתה איזו תקופה שהיו שם במחנה באושוויץ (Auschwitz) איזה שניים, שלושה ילדים שהם היו כמוני. הייתה תקופה שהיינו שוכבים שם על המיטה, והיינו משחקים עם סיגריות. כשסיגריה הייתה נופלת על

סיגריה אז הוא הרוויח. כמובן הטבק היה נשפך. אני יודע שהשלושה מכרו את זה תמורת לחם ותמורת כל מיני דברים, אבל אני נתתי את זה לאנשים.

ש : אתה נתת את הסיגריות?

ת : כן, אני נתתי את הסיגריות, כי אני לא עישנתי.

ש : אבל יכולת לקבל משהו תמורת הסיגריות?

ת : יכולתי לקבל אוכל, אבל לא היה חסר לי אוכל שם באושוויץ (Auschwitz), ומה אני הייתי צריך? אז אני נתתי את זה לאנשים. את זה אני ככה זוכר עד היום.

ש : אתה בעצם מתאר שהיה שוק שחור מאוד משגשג במחנה באושוויץ (Auschwitz).

ת : כן, ועוד איך, היה שם במחנה באושוויץ (Auschwitz) שוק שחור מאוד משגשג. היו מכניסים זהב וכל מיני דברים. תראי, הרי הטרנספורטים שהגיעו, האנשים היו צריכים להשאיר את הכול בקרונות, והאסירים הם אלה שפינו את הדברים.

ש : היה שם באושוויץ (Auschwitz) קומנדו קנדה המפורסם, שהם עסקו בפינוי של הדברים.

ת : כן, היה שם באושוויץ (Auschwitz) קומנדו קנדה המפורסם, שהם עסקו בפינוי של הדברים, אז אנשים היו מבריחים דברים והיה שם מסחר במחנה.

ש : הייתה תזמורת באושוויץ (Auschwitz), אתה זוכר את התזמורת?

ת : לא, אני לא זוכר שהייתה תזמורת באושוויץ (Auschwitz).

ש : אצלכם לא הייתה תזמורת?

ת : לא, אצלנו לא הייתה תזמורת.

ש : מהרגע שאתה יצאת לעבודה, אתה הרגשת הרבה יותר מוגן, אתה הבנת אז שזאת הדרך הנכונה?

ת : כן, בוודאי, מהרגע שאני יצאתי לעבודה, אני הרגשתי הרבה יותר מוגן, אני הבנתי אז שזאת הדרך הנכונה. אני אומר שכאשר קיבלתי את המספר פה על היד, זאת הייתה תעודת הביטוח שלי.

ש : כבר הבנת את זה אז?

ת : כן, כבר הבנתי את זה אז. הבנתי שהיו סלקציות, והמשיכו להיות סלקציות. אני הייתי עומד ככה, הייתי מראה את המספר, הגרמנים עברו, ואני נשארתי במחנה, נשארתי בחיים.

- ש : כשהגעת לאושוויץ (Auschwitz), אתה בעצם הגעת למחנה השמדה. באיזה שלב הבנת שזה מה שקרה שם, שאנשים נרצחו שם?
- ת : זה שאנשים נרצחו, אני לא יודע כמה זמן הייתי בבלוק 22, שם היה חור באחד הצריפים, שביללה היה שם כאילו אור יום, ואני ראיתי שאנשים הלכו עם גוויות, וזרקו אותם לתוך הבורות, לתוך האש. כשבאתי אחרי המלחמה שאלתי את לאה רשקובסקי : "תראי, אני שכבתי פה, ושם ראיתי שזרקו גוויות". היא אמרה לי : "אני אראה לך בדיוק איפה זה היה". את זה אני זוכר בפעם הראשונה שראיתי ככה גוויות, חוץ מהתליות שראיתי.
- ש : ועל תאי הגזים אתה ידעת?
- ת : לא, אני לא ידעתי על תאי הגזים.
- ש : איזה תליות אתה ראית, אמרת שראית שם באושוויץ (Auschwitz) תליות, שתלו אנשים?
- ת : לא, לא, שם באושוויץ (Auschwitz) לא ראיתי תליות, לא ראיתי שתלו אנשים.
- ש : אתה מדבר על התליות שראית שתלו אנשים בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אבל שם במחנה באושוויץ (Auschwitz) לא ראית תליות?
- ת : לא, שם באושוויץ (Auschwitz) לא ראיתי תליות.
- ש : אתה ראית שם באושוויץ (Auschwitz) אנשים שהיו נקראים מה שנקרא מוזלמנים, שהיו נראים רע מאוד?
- ת : אני בעצמי הייתי מוזלמן, אני בעצמי הייתי מוזלמן. כשאני הגעתי מלודז' (Lodz) לאושוויץ (Auschwitz) אני הייתי שלד עצמות. אני אומר לך, שאנשים שראו אותי, דבר ראשון נתנו לי אוכל, מפני שחשבו שאני עשוי ליפול.
- ש : אתה היית בריא בכל התקופה שהיית באושוויץ (Auschwitz)?
- ת : כן, בכל התקופה שהייתי באושוויץ (Auschwitz) אני הייתי בריא.
- ש : כלומר, אני מתכוונת מבחינה פיזית.
- ת : כן, אני הייתי בריא. עובדה שעבדתי שם בכל העבודות האלה, אז כנראה שהייתי בריא.
- ש : במפעל עצמו אתה באמת עבדת?
- ת : כן, בטח שעבדתי במפעל.
- ש : מי היו שאר העובדים שם במפעל הזה סביבך ולידך?

- ת : העובדים במפעל הזה היו גם פולנים וגם גרמנים.
- ש : זאת אומרת, שרוב הפועלים שעבדו ביחד איתך שם במפעל היו בעצם גויים?
- ת : לא.
- ש : אולי לא הבנתי, סליחה, עבדו שם גם יהודים?
- ת : כן, בטח שעבדו שם גם יהודים.
- ש : מהיכן היו היהודים שעבדו שם?
- ת : היהודים שעבדו שם היו מאותו מחנה או ממחנות אחרים.
- ש : לא, אני מתכוונת מאיזה ארצות באירופה הם היו, אתה יודע, אתה יכולת לזהות מאיפה הם היו?
- ת : לא, אני לא יודע מאיפה הם היו.
- ש : גם שם לא יצרת קשרים עם אף אחד?
- ת : לא, גם שם לא יצרתי קשרים עם אף אחד.
- ש : העבודה עצמה במפעל הזה הייתה עבודה קשה או שהיא הייתה נסבלת?
- ת : לא, העבודה עצמה שם במפעל הזה לא הייתה קשה, היא הייתה נסבלת.
- ש : וקיבלתם אוכל שם בזמן העבודה?
- ת : כן, קיבלנו אוכל שם בזמן העבודה.
- ש : אני מבינה שהיה לך גם איזשהו מגע עם פולנים ועם גרמנים גויים במחנה?
- ת : כן, היה לי גם איזשהו מגע עם פולנים ועם גרמנים גויים במחנה.
- ש : למשל אותו גרמני שהוא ליווה אותך לעבודה כל בוקר, שאתה הברחת בעבורו דברים.
- הוא גם דיבר איתך, הוא התעניין בך מי אתה, מה עבר עליך עד אז?
- ת : לא, הוא לא דיבר איתי, והוא לא התעניין בי.
- ש : אתה הרגשת שהייתה מצדו אמפתיה מסוימת?
- ת : כן, אני הרגשתי כלפיו אסיר תודה שהוא דאג לי, ושהוא לקח אותי לעבודה, אבל חוץ מזה לא.
- ש : אתה ציינת מקודם שהיו למשל אזעקות, אתם הבנתם שהחזית הלכה והתקרבה, ושהגרמנים היו אז כבר במצב לא טוב במלחמה, או שלא הבנתם את זה?
- ת : אני לא ידעתי את זה, אני לא הבנתי את זה.
- ש : אח שלך לא זרק לך כמה מילים על זה?

ת: אני עם אח שלי היינו יום אחד בלבד ביתד שם באושוויץ (Auschwitz) וזה היה בהתחלה. אני חושב שבכלל לא דיברנו אז על פוליטיקה ועל המצב, לא דיברנו אם נישאר בחיים או לא נישאר בחיים, הנושא הזה לא עלה, או שאולי אני לא זוכר.

ש: אתם הגעתם לאושוויץ (Auschwitz) בסוף הקיץ, בסתיו, התקרב החורף, והרי באירופה קר מאוד. היו לכם בגדים חמים? איזה בגדים בעצם אתה לבשת שם באושוויץ (Auschwitz)?

ת: אני לבשתי שם באושוויץ (Auschwitz) חולצה ומכנסיים וזה הכול. לקראת הסוף היו לי מגפיים.

ש: מעיל, סוודר, גרביים או משהו כזה?

ת: לא, לא היה לי מעיל, לא סוודר ולא גרביים, לא היה לי שום דבר.

ש: איך התמודדת עם הקור הזה?

ת: עד היום אני לא מסוגל להבין איך התמודדנו עם הקור הזה. כשאני נוסע היום לפולין בקיץ, כשאני נוסע לטרבלינקה (Treblinka), אני לובש דובון, חולצת פלנל, גופיה ותחתונים תרמיים, ואני בכל זאת קופא שם מקור באוגוסט. אז אני שואל את עצמי, איך היינו שם ככה בקור. אני זוכר רק דבר אחד, עד כמה הייתה לנו שם תושייה. בזמן שהיינו בצעדת המוות היינו שוכבים שם על הרצפה, על האספלט, היה שלג והיה קרח. הרי אי אפשר היה להוציא את החולצה, כי החולצה הייתה נדבקת לכביש. היו אנשים שהיו קמים בלי חולצה, מכיוון שהחולצה נדבקת לכביש מהקיפאון. כשאני קמתי גם-כן כל הבגדים שלי עמדו בגלל הקיפאון. אבל כשאני שכבתי שם, אני כל הזמן זזתי, כי אני ידעתי שאם אני לא אזוז, אז החולצה תישאר שם על הכביש, ואני אצטרך להישאר בלי חולצה. עובדה שאני פה.

ש: אתה זוכר את החגים, את ראש השנה ואת יום כיפור שהיו בזמן שהיית באושוויץ (Auschwitz)?

ת: אני לא ידעתי אז שום דבר איזה יום היום, מה היום, לא ידעתי שום דבר.

ש: יצא לך לראות שם במחנה באושוויץ (Auschwitz) גם נשים מידי פעם?

ת: כשהיינו הולכים לעבודה אז יכולנו לראות נשים, אבל חוץ מזה באושוויץ (Auschwitz) (הנשים היו בצד השני.

ש: לגבי בלוק הניסויים של מנגלה, אתה היית מודע אז לכך שנערכו ניסויים בבני-אדם באותו זמן?

ת : באושוויץ (Auschwitz)?

ש : כן, באושוויץ (Auschwitz).

ת : אבל אני לא הייתי באושוויץ (Auschwitz), אני הייתי בבירקנאו (Birkenau).

ש : בבירקנאו (Birkenau).

ת : אבל בבירקנאו (Birkenau) לא היה בלוק ניסויים, אלא שם בבירקנאו (Birkenau)

היה מחנה ניסויים, שזה היה על ידינו, ואת זה אני ידעתי.

ש : מה ידעת?

ת : זה היה בית-חולים, ועשו שם גם ניסויים, את זה ידעתי.

ש : אתה הכרת אנשים שהיו שם?

ת : לא, אני לא הכרתי אנשים שהיו שם.

ש : אתה האמנת שתצליח להישאר בחיים באושוויץ (Auschwitz), או שלא התעסקת עם

זה?

ת : אני לא התעסקתי עם זה, וזה היה כנראה חלק מהמזל שלי שלא התעסקתי עם זה.

אני חוזר ואומר, שאני התעסקתי אז רק איך אני נשאר בחיים את השנייה, את הרגע,

את השעה ומקסימום את היום. אם עברנו את היום ונשארנו בחיים, למרות שגם

בלילה היו שם סכנות, אבל בלילה היו פחות סכנות. אם עברתי שם את היום אז

ניצחתי.

ש : איזה סכנות היו בלילה?

ת : היה למשל מצב, שהבלוק-אלטסטה היה צועק אם מישהו היה נאנח חזק, אז כבר

חשבו שיש משהו.

ש : עם מי אתה ישנת בלילה שם באושוויץ (Auschwitz), אתה זוכר?

ת : כשהייתי בבלוק 22 ובבלוק 4 שכבתי על הרצפה, אז כל פעם היה לידי מישהו אחר, זה

היה כפי שהיינו מסודרים בתור. כשהייתי בבלוק, שנדמה לי שזה היה בלוק 7, אני

שכבתי שם לא רחוק מהגרמני והיו שם עוד איזה שני אנשים מבוגרים, שאני לא ידעתי

מי הם היו.

ש : הבלוק הזה שאתה עברת אליו, שזה היה בעצם אותו בלוק שבו היה הגרמני הזה,

שהוא ליווה אותך לעבודה, היו שם גם יהודים, או שזה היה בלוק של גויים?

ת : אני חושב שהבלוק הזה היה בלוק מעורב.

ש : בלוק מעורב, כלומר, שהיו שם בבלוק הזה גם יהודים וגם גויים?

ת : כן, היו שם בבלוק הזה גם יהודים וגם גויים.

ש : קרה שפעם כמעט נתפסת עם כל הדברים שהגרמני הזה הכריח אותך להעביר למחנה?

ת : לא, אני לא נתפסתי אף פעם עם כל הדברים שהגרמני הזה הכריח אותי להעביר למחנה. באחת הפעמים אני הייתי עם המעיל, ואני קיבלתי שוב שלושים וחמש מכות. אבל אז הייתי צריך להוריד רק את המכנסיים, שמתי את המעיל ככה לאט, לאט, ותאמיני לי שלא הרגשתי את המכות שאני קיבלתי, כי כל המאוויים שלי היו בתוך הבקבוקים. אני הצלחתי לקבל את המכות, ולצאת אחר-כך עם הבקבוקים. אלוהים שמר עלי.

ש : אתה הצלחת לישון שם בלילה כמו שצריך?

ת : אני לא יודע, אני לא יכול להגיד לך על זה. היום אני יודע שאני לא ישן בלילות, אבל אז אני לא זוכר אם ישנתי.

ש : מה הדבר שהיה לך הכי קשה להתמודד איתו בבירקנאו (Birkenau) מבחינתך, מה היה הדבר שהיה הכי קשה?

ת : אני אומר לך שבבירקנאו (Birkenau), לפי דעתי לא היו לי שום קשיים בבירקנאו (Birkenau).

ש : למרות שאתה קיבלת שם בבירקנאו (Birkenau) כמה פעמים מכות, למרות כל המסדרים, שהיית צריך להוריד את הכובע, לשים את הכובע?

ת : אני התמודדתי עם כל זה בשביל להינצל, ובשביל לעבור הלאה. אני חושב שכשמתרגלים לצרות חיים איתן בשמחה.

ש : אתה ראית שם בבירקנאו (Birkenau) מהצד אנשים שהיה לך ברור שהם לא מחזיקים מעמד, או אנשים שאיבדו את שפיות דעתם שהשתגעו?

ת : אנשים שאיבדו את שפיות דעתם אני לא ראיתי שם בבירקנאו (Birkenau), אבל אנשים שהתמוטטו אני ראיתי שם הרבה בבירקנאו (Birkenau).

ש : אנשים פשוט התמוטטו ונפלו?

ת : כן, אנשים פשוט התמוטטו ונפלו. גם בבלוק 22, אני חושב שהיו שם לפחות שניים, שלושה אנשים, שהחזקנו אותם במפקד, ואחרי זה לקחו אותם בעגלה.

ש : קרה שמלבד הקאפו שלקח עליך חסות בזכות אחיך, שאתה קיבלת איזושהי עזרה מסתם אנשים שהיו איתך בבלוק?

ת: לא, זה לא קרה לי לכל אורך הדרך, שקיבלתי עזרה מסתם אנשים. חוץ מאשר במטהאוזן (Mauthausen), שעוד נגיע לזה, ששם קיבלתי עזרה.

ש: אתה סיפרת מקודם, שאתה למשל חילקת סיגריות שאתה לא היית צריך. יכול להיות שבזה שחילקת למישהו לידך סיגריה, אולי הצלת את החיים שלו, כי לך תדע מה הוא החליף עם הסיגריה הזאת. מישהו גם נתן לך איזה משהו ככה סתם ללא תמורה?
ת: אני לא זוכר שלכל אורך הדרך זכיתי באיזשהו חסד. מהרגע שנפרדתי מאימא שלי היו לי רק בעיות. סיפרתי לך איך שבגטו בלודז' (Lodz) גנבו לי את האוכל. לכל אורך הדרך, אני לא זוכר שזכיתי לאיזשהו חסד.

ש: חוץ מהחסד של אח שלך, שבעצם הוא סידר לך את החיים בבירקנאו (Birkenau)?
ת: על אח שלי אין ספק שבגללו אני נשארתי בחיים, אבל מאנשים זרים לא היה לי חסד, אלא לכל אורך הדרך אני ידעתי לדאוג לעצמי.

ש: אולי אתה ביררת את זה עם אח שלך הרבה שנים אחר-כך, איך זה שהוא הגיע לכזה מעמד רציני שם באושוויץ (Auschwitz), שהוא יכול היה לדאוג לך עד כדי כך. זה היה עד כדי כך, שאתה קיבלת חסות שם בבוק שלך מהקאפו, שהוא הוציא אותך לעבודה.
ת: אחי אמר לי, שפשוט מי שנשאר במשך שלוש שנים באושוויץ (Auschwitz) הוא כבר ידע להסתדר. כלומר, מי שנשאר בחיים במשך שלוש שנים באושוויץ (Auschwitz), הוא היה כבר מסודר.

ש: אנחנו מכירים את הסיפור, שהיו כמה ניסיונות בריחה מהמחנה מאושוויץ (Auschwitz), היו תפיסות והיו תלויות, אתה זוכר משהו מזה?
ת: לא, אני לא זוכר מזה.

ש: עד מתי אתה נשארת שם באושוויץ (Auschwitz) פחות או יותר?
ת: אני נשארתי שם באושוויץ (Auschwitz) עד הסוף, הייתי שם עד ינואר.
ש: היית שם עד הפינוי בשמונה-עשר בינואר?

ת: כן, אני הייתי שם עד ינואר, עד שהלכנו לצעדת המוות מאושוויץ (Auschwitz).

ש: היה איזשהו שלב שהגרמנים הפסיקו את ההשמדה בתאי הגזים באושוויץ (Auschwitz), והם התחילו ממש לכסות את העדויות על כל זה, אתה זוכר משהו כזה?
ת: אני זוכר סיפור אחד, שפעם הביאו קבוצה של ילדים שהיו בתוך תאי הגזים. כלומר, ככה אמרו. אז בא איזה קצין והוא אמר: "כאלה בריאים אני צריך לעבודה", והוא הוציא אותם. זה מה שאני זוכר שהיה דיבור על זה שהביאו אותם. אני לא ידעתי

מאיפה הביאו את הילדים האלה לצריף הילדים, וזה היה הדיבור על זה. זה כל מה שאני יודע. אבל לגבי הפסקה של ההשמדה בתאי הגזים באושוויץ (Auschwitz), אני הייתי גם בפיצוץ של תאי הגזים.

ש : מה אתה ידעת על זה?

ת : אני לא ידעתי על זה שום דבר.

צד חמישי :

ש : היה באמת באושוויץ (Auschwitz) המרד בקרמטוריום, אתה ידעת על זה אז בזמן אמת?

ת : לא, אני לא ידעתי על המרד בקרמטוריום אז בזמן אמת.

ש : לא היה אז בלגן במחנה סביב המרד הזה?

ת : אני לא שמעתי אז כלום על כל זה..

ש : שוב ושוב עולה הניתוק הזה שאתה חייט בו. תקן אותי אם אני טועה, יש לי הרגשה שיכול להיות שהניתוק הזה עזר לך מאוד להישאר בחיים?

ת : אני אומר, שאני חושב שזה שאני חייט או את השנייה, את הרגע, את השעה ואת היום, זה מה שכנראה הציל אותי.

ש : אתה ראית אז סביבך מן הסתם אחים או חברים, כלומר, אנשים שהיו ביחד, אנשים שהתנהלו באיזושהי קבוצה. אתה שמת לזה אז בכלל לב?

ת : אני לא ראיתי קבוצות, לא ראיתי אנשים שהיו ביחד. אני לא ראיתי כלום, אני הייתי אגואיסט, אני ראיתי אז רק את עצמי.

ש : אתה חושב שבאמת יכול להיות שיותר קל לבן-אדם לשרוד לבד בכאלה תנאים?

ת : עובדה. אני לא רוצה להוציא מסקנות מדברים, אבל כנראה שזה עזר לי הרבה שהייתי לבד, שלא סמכתי על אנשים, וגם אף אחד לא ניסה לעזור לי.

ש : כששרידי הגטו בלודז' (Lodz) הגיעו לאושוויץ (Auschwitz), הגיעו איתם ביחד גם יהודי הונגריה. אולי יהודי הונגריה הגיעו זמן קצר קודם, אבל זה היה באותו קיץ, קיץ '44.

ש : יצא לך לפגוש את המסות האלה של היהודים ההונגרים שהגיעו למחנה באושוויץ (Auschwitz)?

ת : תראי, במסות של היהודים ההונגרים אני נתקלתי רק כשהייתי במטהאוזן (Mauthausen).

- ש : כלומר, נתקלת בהם רק בהמשך ולא באושוויץ (Auschwitz)?
- ת : כן, אני נתקלתי בהם רק בהמשך ולא באושוויץ (Auschwitz).
- ש : יצא לך לראות טרנספורטים שהגיעו למחנה באושוויץ (Auschwitz), ונלקחו מיד לקרמטוריום?
- ת : לא, אני לא ראיתי טרנספורטים שהגיעו למחנה באושוויץ (Auschwitz), ונלקחו מיד לקרמטוריום. אני לא ידעתי שאת אלה שהלכו עם האצבע של מנגלה לצד השני, שלקחו אותם לקרמטוריום, גם את זה אני לא ידעתי.
- ש : דרך אגב, איך אתה יודע שהבן-אדם שעשה לך ככה עם האצבע זה היה מנגלה?
- ת : על זה דיברו.
- ש : זאת אומרת, שהאיש הזה היה מפורסם אז כבר שם בזמן אמת?
- ת : כן, נכון, האיש הזה היה מפורסם אז כבר שם בזמן אמת.
- ש : איך מנגלה היה נראה, מה אתה זוכר, אתה זוכר אותו?
- ת : תראי, אם היית מעמידה מולי שלושה, ארבעה קצינים גרמנים כאלה, אני לא חושב שהייתי אומר שזהו זה, כי כולם היו נראים לי אותו דבר.
- ש : סיפרת שכשאתה הגעת למחנה באושוויץ (Auschwitz) אתה זוכר משם את הכלבים. יש לך עוד זיכרונות מהכלבים במחנה באושוויץ (Auschwitz)?
- ת : לא, אין לי עוד זיכרונות מהכלבים במחנה באושוויץ (Auschwitz). מאז אני לא ראיתי יותר כלבים במחנה.
- ש : סיפרת גם על עונשים ועל מכות, שאתה קיבלת בעצמך, וגם שאתה ראית שאנשים אחרים קיבלו. היו שם באושוויץ (Auschwitz) עוד עונשים שאתה ראית חוץ ממכות?
- ת : לא, באושוויץ (Auschwitz) אני לא ראיתי עוד עונשים חוץ ממכות.
- ש : היו אנשים שגם מתו מהמכות שהם קיבלו? מכות זה היה יכול להיות עונש שסופו...
- ת : אני זוכר במעומעם שמישהו קיבל מכות לאורך כל הגוף. אני קיבלתי לרוב את המכות בחלק התחתון של הגוף. אני זוכר ככה במעומעם, ואפילו אני רואה את התמונה המטושטש, איך שאותו אחד שקיבל את המכות לאורך כל הגוף, שכל הגב שלו היה מלא דם. זה אני זוכר במטושטש, אבל זה מעט מאוד.
- ש : אנחנו יודעים שהייתה גם מרפאה, מעין בית-חולים באושוויץ (Auschwitz). אנחנו יודעים שהיה שם גם את החלק שעסקו שם בניסויים, אבל הייתה שם גם ממש מרפאה. האם יצא לך להיכנס לשם למרפאה הזאת?

ת: לא, אני לא נכנסתי לשם למרפאה הזאת.

ש: אתה היית בריא?

ת: כן, אני הייתי בריא, לא נזקקתי ללכת למרפאה שם באושוויץ (Auschwitz).

ש: כשאתה הבנת שאח שלך נשלח הלאה לעבודה, שהוא כבר לא היה יותר במחנה הזה באושוויץ (Auschwitz), האם זה היה משהו ששבר אותך, או שלא התעסקת עם זה?

ת: אני לא התעסקתי עם זה, אני המשכתי לחיות. אבל בכל אופן הייתה לי קצת עזרה מהגוי הזה שאני יצאתי איתו לעבודה, אני ידעתי שזה בזכות אחי.

ש: זאת אומרת, למרות שאח שלך לא היה כבר במחנה, אתה עדיין היית מוגן שם?

ת: כן, בוודאי, למרות שאח שלי לא היה כבר במחנה, אני עדיין הייתי מוגן שם.

ש: יש עוד משהו שאתה רוצה לספר על המחנה הזה באושוויץ (Auschwitz), או שנעבור לצעדת המוות? אתה היית מסומן שם בבגדים, היה לך איזשהו משולש על הבגדים? היית מסומן שם כיהודי?

ת: אני לא זוכר אם היה לי בכלל מספר לפני שקיבלתי את המספר על היד, אם הייתה לי איזושהי זהות, משהו שזיהה אותי. אני לא חושב שהיה לי.

ש: כשהיית בבלוק המעורב, שאתה אומר שהיו שם פולנים, היו שם גרמנים והיו שם יהודים...

ת: שם בבלוק הזה כולם היו אנשי עבודה.

ש: אבל זה היה משנה אם זה יהודי או זה פולני, או שהיחס היה שווה לכולם?

ת: לא, שם היחס היה שווה לכולם, ואני אפילו הייתי מגדיר את זה כיחס טוב. לא ראיתי שם מכות, ולא ראיתי שם משהו שהייתי מגדיר את זה לא טוב.

ש: אתה ידעת שהרוסים היו אז כבר מאוד, מאוד קרובים לאושוויץ (Auschwitz)?

ת: לא, אני לא ידעתי שהרוסים היו אז כבר מאוד, מאוד קרובים לאושוויץ (Auschwitz).

ש: אותם רוסים שהיו גם מאוד, מאוד קרובים ללודז' (Lodz)?

ת: כן, אותם רוסים שהיו גם מאוד, מאוד קרובים ללודז' (Lodz) והיו קרובים גם לוורשה (Warszawa).

ש: באותו זמן שהיה את המרד בוורשה (Warszawa) שעיכב בעצם את השחרור.

ת: על זה אני יודע בדיעבד.

ש: יכול להיות שלולא היה אותו מרד בוורשה (Warszawa), אז היית משתחרר כבר בלודז' (Lodz) על הרגליים.

ת: כן, נכון, יכול להיות שאם לא היה אותו מרד בוורשה (Warszawa), אז הייתי משתחרר כבר בלודז' (Lodz) על הרגליים.

ש: בשמונה-עשר בינואר הרוסים היו, כמו שנקרא, מטר מהמחנה באושוויץ (Auschwitz), והתחילו לפנות את המחנה.

ת: אנחנו שמענו אז את התותחים של הרוסים, זה נכון.

ש: אתה ידעת שאתה שמעת את התותחים של הרוסים?

ת: כן, אני ידעתי שאני שמעתי את התותחים של הרוסים.

ש: את זה כבר הבנת?

ת: כן, את זה כבר הבנתי.

ש: איך הייתה ההרגשה, שהרוסים כל-כך קרובים, ש"הגואלי" כל-כך קרוב, והגרמנים הצעידו אתכם הלאה? אתה יודע מן הסתם, שהיו אנשים שהצליחו להסתתר באושוויץ (Auschwitz) עד השחרור של המחנה? היו לך איזה שהן מחשבות על זה, או שמעת מישהו שדיבר על זה?

ת: לא, לא היו לי שום מחשבות על זה. אני תמיד הלכתי במה שנקרא, בתלם שהם הכינו. אני לא חשבתי אף פעם על משהו מחוץ למסגרת, ככה נדמה לי.

ש: אתה זוכר את היום שבו אתה הבנת שמוציאים אתכם מאושוויץ (Auschwitz)? הכינו אתכם לזה מראש, או איך זה היה, זה היה פתאומי?

ת: לא היה שום דבר, היה מפקד והתחלנו לצעוד.

ש: פשוט התחלתם לצאת משערי המחנה?

ת: כן, פשוט התחלנו לצאת משערי המחנה.

ש: ואף אחד לא הסביר לכם למה ומה?

ת: אף אחד לא הסביר לנו שום דבר.

ש: אבל אתה הבנת שזה היה קשור לרוסים?

ת: אני לא יודע, אני לא הבנתי כלום, ולא ידעתי כלום.

ש: אתם קיבלתם משהו לדרך, מה שנקרא אקסטרה?

ת: לא, אנחנו לא קיבלנו שום דבר לדרך.

ש: יצאתם ככה?

ת: כן, אנחנו יצאנו ככה.

ש: זה היה חורף, זה היה ינואר, היה שלג, מה אתה לבשת כשאתה יצאת לצעדת המוות?

ת: אני אומר לך, אני לבשתי חולצה, מכנסיים והיו לי מגפיים שקיבלתי אותם מאחד מאלה שהיו אחראים, הוא נתן לי זוג מגפיים.

ש: שזה היה חשוב מאוד?

ת: כן, זה היה חשוב מאוד. אבל בכל אופן, כששכבנו בלילה הגוף קפא.

ש: אתם צעדתם אלפי אנשים, ופינו באותו זמן כמעט את כל המחנה באושוויץ (Auschwitz). אתם הלכתם, והלכתם כל הזמן בלי אוכל ובלי שום דבר?

ת: כן, אנחנו הלכנו והלכנו בלי אוכל ובלי שום דבר.

ש: מן הסתם היו לידך אנשים שהיו להם קבקבי עץ, שהם לא הצליחו להשיג מגפיים, הם הלכו גם-כן ככה בשלג?

ת: כן, גם אלה שהיו להם קבקבי עץ, הם הלכו ככה בשלג אותו דבר. אני חושב שהיו גם אנשים שאיבדו גם את הקבקבים, שהם הלכו יחפים ברגל.

ש: תאמר לי, כמה שומרים היו עליכם בצעדת המוות הזאת?

ת: בצעדת המוות הזאת היו עלינו מעט מאוד שומרים, היו רק כמה זקנים. אני אפילו ראיתי שפעם אחת ששומר אחד מהזקנים האלה נתן למישהו מהאסירים לסחוב לו את הרובה.

ש: הזקנים האלה ששמרו עליכם היו חיילי וורמכט?

ת: כן, הזקנים האלה ששמרו עלינו היו חיילי וורמכט.

ש: מה קרה למישהו שלא היה לו כוח ללכת?

ת: למי שלא היה כוח ללכת, הוא נשאר מאחור, מאחורה הלכו גרמנים, והם היו יורים בו.

ש: זה הבנת, זה היה ברור?

ת: כן, את זה אני הבנתי, ולכן אני השתדלתי, כלומר, כשאני הגעתי כמה פעמים לסוף, אז אני רצתי קדימה.

ש: זאת אומרת, היה לך ברור שלהיות בסוף זה לא היה טוב?

ת: כן, נכון, היה לי ברור שלהיות בסוף זה לא היה טוב.

ש: היה לך כוח ללכת?

ת: כנראה שכן, כנראה שהיה לי כוח.

ש: קרה שאתם ראיתם בדרך אזרחים, אתם עברתם במקומות ישוב?

ת: אנחנו עברנו במקומות ישוב, ואנחנו היינו גם במקומות, שראיתי שהוציאו אנשים שכנראה ניסו לברוח, אז הוציאו אותם.

ש: כלומר, רצחו אותם?

ת: כן, רצחו אותם במקום.

ש: אלה היו אנשים שניסו לצאת מהצעדה?

ת: כן, אלה היו אנשים שניסו לצאת מהצעדה. כולם היו צריכים להסתכל לצד הזה, ולראות איך שהגרמנים ירו בהם.

ש: כמה ימים אתם הלכתם ככה בלי מים, בלי אוכל ובלי שום דבר?

ת: אני לא יודע להגיד כמה ימים אנחנו הלכנו ככה בלי כלום.

ש: אתם ראיתם אזרחים בדרך, אזרחים שהיו גרים במקומות האלה?

ת: כן, אנחנו ראינו בדרך כפריים, הרי היו שם כפרים.

ש: הכפריים האלה זרקו לכם בדרך איזשהו משהו?

ת: לא, הכפריים האלה לא זרקו לנו שום דבר. אמרתי לך, שזה אני כן ראיתי, שאנשים ניסו לברוח, אז הוציאו אותם, אבל אף אחד לא ניסה לעזור, לא ניסה לזרוק לנו משהו. בצ'כיה, כשהיינו אחר-כך בצ'כיה בקרונות, הצ'כים כן הגישו לנו אוכל.

ש: תיכף נדבר על צ'כיה. אבל אתם הלכתם, הלכתם, ובשלב מסוים העלו אתכם לקרונות של רכבת?

ת: כן, נכון, אנחנו הלכנו, הלכנו, ובשלב מסוים העלו אותנו לקרונות של רכבת.

ש: אתה יודע איפה אתם עליתם על הרכבת?

ת: לא, אני לא יודע איפה אנחנו עלינו על הרכבת.

ש: אתה הלכת כל הזמן ליד אותם אנשים, או שאתה היית בעצמך גם בצעדה?

ת: לא, אני לא הלכתי כל הזמן ליד אותם אנשים. גם בצעדה אני הלכתי בעצמי. אני אמרתי לך, שאם אני ראיתי שאני נשאר מאחור, אני השתדלתי ללכת בחזרה קדימה.

ש: היה מישהו שעזר לך בצעדה הזאת, או שאתה עזרת שם למישהו אחר?

ת: לא, אני לא עזרתי לאף אחד, ואף אחד גם לא עזר לי.

ש: אני רוצה לנסות להבין, איך אפשר מבחינה פיזית וגם מבחינה מנטאלית, לצעוד ככה ימים על גבי ימים בקור אימים בשלג ללא ביגוד מתאים וללא מזון. איך הגוף יכול היה לעשות את זה? אני לא מבינה, אני באמת לא מבינה.

ת: את לא מבינה?

ש : לא, אני לא מבינה.

ת : גם אני לא מבין, אני לא מבין. אני אומר את זה, שהיום כשאני נמצא שם בפולין, אני לבוש מכף רגל ועד ראש, ואני קופא מקור. אז איך אז לא קפאתי מקור? אני לא יודע להסביר את זה. אני אמרתי שאני לא דתי, אבל אני מצביע למעלה, ואני מאמין בזה.

ש : אתם הלכתם, הלכתם, הלכתם, איפה אתם ישנתם בלילות?

ת : בלילות אנחנו שכבנו שם ככה.

ש : שכבתם שם על הארץ, על הרצפה?

ת : כן, אנחנו שכבנו שם על הכביש באספלט, בשלג ובכפור. כשאנחנו קמנו בבוקר הכול היה קפוא.

ש : היו אנשים שלא הצליחו לקום בבוקר, שלא עברו את הלילה?

ת : אני לא זוכר אם היו אנשים שלא הצליחו לקום בבוקר.

ש : לא קרה שאיזשהו פולני כפרי זרק איזה משהו לתוך הצועדים אפילו איזה משהו?

ת : בואי נגיד ככה, שאני לא ראיתי דבר כזה.

ש : ואתה אומר שאז בשלב מסוים העלו אתכם לרכבת?

ת : כן, אז בשלב מסוים העלו אותנו לרכבת.

ש : איזו רכבת זאת הייתה?

ת : זה היה קרון סגור.

ש : כלומר, זאת הייתה רכבת סגורה, לא רכבת פתוחה מלמעלה?

ת : כן, זאת הייתה רכבת סגורה, לא רכבת פתוחה מלמעלה.

ש : דחסו אתכם שם בפנים?

ת : כן, דחסו אותנו שם בפנים.

ש : מבחינתכם זאת הייתה הקלה, שאתם עלייתם על הרכבת, שהייתם במקום סגור וחם?

ת : כן, בטח, מבחינתנו זאת הייתה הקלה שאנחנו עלינו על הרכבת, שהיינו במקום סגור וחם.

ש : וגם שם אתם עדיין לא קיבלתם לאכול?

ת : אני לא זוכר כמה זמן אנחנו עמדנו שם, ואני לא יכול להגיד לך איפה זה היה. היום אני יכול להגיד לך שזה היה בצ'כיה, אבל אז לא ידעתי שזה צ'כיה. אז באו לקרון אנשים, והם הכניסו לנו אוכל דרך החור הקטן. אני לא זוכר אם אז ידעתי שזה היה בצ'כיה או לא, אני לא זוכר.

- ש : אני רוצה להתעכב על הנקודה הזאת של הציכים. אני שומעת שוב, שוב ושוב מהמון מרואיינים שבצעדות המוות או בכל מיני הזדמנויות אחרות, היחידים שעזרו אלה היו הציכים. הם היחידים שזרקו אוכל לתוך צעדות המוות או לתוך קרונות או במפעלים השונים. מה יש בהם בציכים, איך אתה מסביר את זה?
- ת : אני לא יודע, אני אוהב את הציכים כאנשים מאוד סולידיים גם היום. כשהייתי בפראג (Praha), ראיתי שם אנשים סולידיים ותרבותיים, גם היום הם כאלה.
- ש : אתה מאמין שלעם יש תכונות כעם, זאת אומרת, שאפשר לעשות הכללה גסה, ולהגיד שהציכים הם טובים יותר, הם אנושיים יותר?
- ת : אין לי ספק שאפשר לייחס התנהגות לעם מסוים. אבל אני אומר, שלצערי כל דיקטטור יכול להפוך את זה.
- ש : גם דיקטטור ציכי יכול להפוך את זה, בהנחה שהעם הולך אחריו?
- ת : אני מאמין שדיקטטור יכול להפוך כל עם לחיות, וישנן לכך הרבה דוגמאות. גם רוסיה, גם... גם פה, גם שם וגם רוסיה, יש לנו הרבה דוגמאות לזה.
- ש : כשהציכים זרקו לכם לתוך הקרונות את מה שהם זרקו, אתה הצלחת בכלל לתפוס משהו?
- ת : כן, כשהציכים זרקו לנו את מה שהם זרקו לתוך הקרונות, אני הצלחתי לתפוס משהו.
- ש : מבחינתך זאת הייתה בטח הרגשה מאוד טובה שפתאום אתה ראית שמישהו שניסה לעזור לך? זה בטח היה מעודד?
- ת : כן, נכון, זאת הייתה הרגשה מאוד טובה שפתאום אני ראיתי שמישהו ניסה לעזור לי, והיא לא תישכח ההרגשה הטובה הזאת.
- ש : מה הם זרקו לכם?
- ת : הם זרקו לנו לחם, ואני חושב שהם זרקו לנו אפילו עוגות.
- ש : כלומר, הם זרקו לכם מה שהם יכלו?
- ת : כן, הם זרקו לנו מה שהם יכלו. הם זרקו לנו ירקות ופירות.
- ש : זה מרגש. והרכבת המשיכה לנסוע?
- ת : כן, הרכבת המשיכה לנסוע.
- ש : לאן הרכבת נסעה?
- ת : הרכבת נסעה למטהאוזן (Mauthausen).
- ש : אתם הגעתם למטהאוזן (Mauthausen)?

ת: כן, אנחנו הגענו למטהאוזן (Mauthausen).

ש: אתה יכול להעריך הערכה גסה כמה זמן לקח משמונה-עשר בינואר כשיצאתם מאושוויץ (Auschwitz) עד שהגעתם למטהאוזן (Mauthausen)?

ת: לא, אני לא יכול להעריך כמה זמן לקח משמונה-עשר בינואר כשיצאנו מאושוויץ (Auschwitz) עד שהגענו למטהאוזן (Mauthausen). אני בכלל לא יכול להעריך זמנים, אני בור ועם הארץ בענייני זמנים.

ש: זה מאוד הגיוני, כי אתה מספר שהיית כל-כך מנותק, אז הגיוני שגם היית מנותק לגמרי גם מלוח השנה.

ת: כן, נכון, אני הייתי כל-כך מנותק, אז הייתי מנותק לגמרי גם מלוח השנה.

ש: אתה הגעת למטהאוזן (Mauthausen), מה אתה ראית שם? קודם כל, כשהגעתם למטהאוזן (Mauthausen) אתם הייתם צריכים ללכת שם קצת ברגל, הייתם צריכים לעלות למעלה ברגל?

ת: כן, כשהגענו למטהאוזן (Mauthausen) אנחנו היינו צריכים ללכת שם קצת ברגל, היינו צריכים לעלות למעלה ברגל. לקחו אותנו, חילקו אותנו שם בין הצריפים במטהאוזן (Mauthausen).

ש: מהעלייה עצמה אתה זוכר משהו? אתה הצלחת לעשות את זה?

ת: עובדה שעשיתי את זה.

ש: ואז מה אתה ראית מולך שם במטהאוזן (Mauthausen), זה היה דומה לאושוויץ (Auschwitz) או שזה היה שונה לחלוטין?

ת: במטהאוזן (Mauthausen) זה היה שונה מאושוויץ (Auschwitz). במטהאוזן (Mauthausen) היו צריפים שונים מאשר באושוויץ (Auschwitz), הצריפים שם במטהאוזן (Mauthausen) היו קטנים יותר ומרובעים יותר. זה היה שונה שם מאושוויץ. אבל בכל אופן היו שם צריפים.

ש: המקום מסביב שם במטהאוזן (Mauthausen) זה מקום יפה, אתה ראית שם איזשהו משהו יפה?

ת: אני לא יכול להגיד שהייתה לי אז המחשבה והיה לי אז החשק לראות ולהתרשם אם יש משהו יפה.

ש: זאת אומרת, זה לא שאתה היית מסוגל ללכת בדרך, לראות פתאום שמים כחולים או שדות ולהגיד וואו...

ת: אם היו שמים כחולים, אם היה נוף יפה או משהו כזה...

ש: אתה לא ראית את זה בכלל?

ת: אני לא ראיתי שום דבר.

ש: אתה אומר שאתם הגעתם למחנה במטהאוזן (Mauthausen), וחילקו אתכם שם לצריפים?

ת: כן, אנחנו הגענו שם למחנה במטהאוזן (Mauthausen), וחילקו אותנו שם לצריפים.

ש: שוב היה שם במטהאוזן (Mauthausen) קאפו, שוב היה שם מסדר?

ת: כן, שוב היה שם במטהאוזן (Mauthausen) קאפו, שוב היה שם מסדר ושוב היה שם אחראי על הבלוק.

ש: מי היה האחראי על הבלוק שלכם שם במטהאוזן (Mauthausen)?

ת: היה לנו שם בלוק-אלטסטה. קודם כל, לנו היהודים היה שם במטהאוזן (Mauthausen) תפקיד מיוחד. במטהאוזן (Mauthausen) היו בפנים גם שבויים פולנים ורוסים בבלוק. שוב אני יכול על הבלוק שלי, ואני לא יודע מה היה בבלוקים האחרים שם במטהאוזן (Mauthausen). לקחו אותנו היהודים בבלוק שלנו, והיה לנו שם תפקיד מיוחד. כשהגרמנים היו נכנסים לצריף, הגרמנים עמדו באמצע, השבויים הפולנים והרוסים ישבו מסביב, ואנחנו היהודים היינו צריכים לזחול על ארבע כמו כלבים מסביב לגרמנים. הם היו צולפים עלינו עם שוט, או היו בועטים בנו ברגליים שלהם. הפולנים והרוסים השבויים שהיו שם, הם גם-כן די נהנו מהמחזה הזה.

ש: אתה לא זוכר מהשבויים האלה איזושהי הבעת אמפתיה אליהם, שהם ישבו וראו את זה?

ת: יש לי סיפור של אמפתיה. אני אמרתי לך, שאני הגעתי למטהאוזן (Mauthausen) עם מגפיים. במטהאוזן (Mauthausen) כשהיינו נכנסים שם לצריף, היינו צריכים להוריד את הנעליים שלנו, ולשים אותם שם ליד הדלת של הצריף. הרצפה שם בצריף הייתה מעץ ועם בראסו כזה אדום. את הנעליים היינו צריכים לשים שם ליד הדלת.

ש: ואיך כל אחד ידע מהם הנעליים שלו?

ת: כל אחד לקח את הנעליים שלו. יום אחד שבוי רוסי אחד לקח לי את המגפיים. אני התחלתי לבכות, להתחנן, אבל לא עזר כלום. היה שם שבוי פולני אחד, שהוא אמר לי: "תיכנס לאחראי על הבלוק ותגיד לו את זה". הוא שידל אותי לעשות את זה. לאחראי על הבלוק היה שם חדר לחוד. אני נכנסתי אליו, הוא ישב בחדר, הוא היה גרמני, והוא

שיחק באותו זמן שח עם שבוי רוסי. אני אמרתי לו בגרמנית, שהשבוי הזה לקח לי את המגפיים. הוא אמר לי: "צא החוצה!" כשיצאתי החוצה, עמד שם השבוי הרוסי וצחק. אמרתי לו ברוסית: "חכה, יבוא יום, ואני אתנקם בך". השבוי הרוסי ששיחק שח עם האחראי על הבלוק, שהוא היה גרמני והוא היה אסיר פוליטי. אז הוא אמר לו מה שאני אמרתי לו לשבוי הרוסי הזה, שיבוא יום, ואני אתנקם בו. הוא יצא החוצה והוא צעק: "מה, אתה תתנקם בי?" טראח, הוא נתן לי מכה, נפלתי על הרצפה, הרצפה הייתה חלקה. הוא בעט בי במגפיים וצעק עלי: "קום!" קמתי, ראיתי אז שלא יכולתי לקום יותר. הוא לקח אותי, הושיב אותי על-יד הדלת, הייתי צריך להחזיק כיסא, ולשבת עם הכיסא בצורה כזאת ליד הדלת. עד שיכנס הגרמני, ואז הוא יספר לגרמני מה שאמרתי, ויותר לא היה צריך. ישבתי שם כמה שעות, ואז הייתה אזעקה. כשהייתה אזעקה הגרמנים לא נכנסו למחנה. ישבתי שם כמה שעות, הכיסא נפל לי, והיו אנשים שעזרו לי להחזיק את הכיסא. בסוף ניגש אלי אותו פולני, והוא אמר לי: "תיגש ותבקש סליחה מהאחראי על הבלוק". אמרתי לו, שאני לא רוצה, אבל הוא שוב שידל אותי. נכנסתי לאחראי על הבלוק ואמרתי לו: "סליחה". אז הוא אמר לי להיכנס לשורה. מאז כשהיינו זוחלים שם ככה מסביב, אני הייתי תמיד מפחד, כי אני פחדתי שהוא יראה אותי, והוא יספר לגרמני שהיה ככה וככה. אז כל פעם כשזחלתי אני הסתכלתי, כי אני פחדתי שמא הוא יזהה אותי, ופתאום הוא ייזכר בסיפור שלי. זאת הייתה האמפתיה שהייתה לי.

ש: זאת אומרת, אפשר להגיד שאתם הרגשתם שם בבלוק הזה במטהאוזן (Mauthausen)

ממש אנטישמיות גם מצד השבויים הרוסים?

ת: כן, בטח, אנחנו הרגשנו שם בבלוק הזה במטהאוזן (Mauthausen) ממש אנטישמיות

גם מצד השבויים הרוסים.

ש: כלומר, זה לא שהייתה איזושהי סולידאריות?

ת: לא, לא הייתה סולידאריות.

ש: אני רוצה עוד להתעכב, אתה מספר כאן משהו מזעזע, שאתם כל יום הייתם צריכים

לזחול ולקבל שם מכות.

ת: כן, אנחנו היינו צריכים כל יום לזחול ולקבל שם מכות, וזה היה ככה כמה פעמים

ביום.

ש: זאת שוב התעללות פיזית ונפשית מזעזעת, וזה היה כמה פעמים ביום?

ת: כן, זה היה כמה פעמים ביום.

ש: היו לידך אנשים יהודים, שראית שהם לא עמדו בזה, או שכולם שיתפו עם זה פעולה?

ת: היה יכול להיות שם מישהו שהיה מעז לא לעשות את זה? הרי אם מישהו לא היה זו שם מספיק מהר, הוא היה מקבל מכות. או גם אם מישהו לא עשה את זה לפי הקצב שהתחשק לגרמנים. גם בלי זה, הם היו בועטים בנו והיו מרביצים לנו עם מקל.

ש: זאת אומרת, שהחיים שלכם היו נתונים בידיים של סאדיסטיים מטורפים, ככה זה נשמע, שהם שנאו אותך, ואתה היית חסר אונים לחלוטין. לקחו לך את המגפיים. יכול להיות שהמגפיים האלה הצילו את חייך בצעדת המוות, אנחנו לא יודעים.

ת: יכול להיות שהמגפיים האלה הצילו את החיים שלי בצעדת המוות.

ש: מה היה לך במקום המגפיים האלה?

ת: במקום המגפיים האלה היו לי קבקבים.

ש: קבקבי עץ?

ת: הייתי צריך לחכות עד שכולם לקחו את הנעליים שלהם, ומה שנשאר לי זה היה זוג קבקבים, אז לקחתי אותם.

ש: אתה בכית, אתה התייאשת?

ת: כן, אני בכיתי, מה זה בכיתי. אני בכיתי אצלו ובכיתי בפנים.

ש: היה שם מישהו שעודד אותך?

ת: לא, לא היה שם מישהו שעודד אותי, רק הפולני הזה הראה לי קצת אמפתיה.

ש: ומישהו מהיהודים הראה לך אמפתיה?

ת: לא, אף אחד מהיהודים לא הראה לי אמפתיה.

ש: היהודים שם היו שקועים בצרות של עצמם?

ת: כן, נכון, היהודים שם היו שקועים בצרות של עצמם.

ש: היו שם כאלה שבאופן קבוע חטפו יותר מכות מכולם, או שזה היה לגמרי אקראי, ומי שחטף חטף?

ת: זה היה לגמרי אקראי, זה היה לגמרי מקרי, אני לא חושב שזה היה מכוון. אולי הם נמשכו להרביץ לאלה שהיו נראים חזקים יותר.

ש: דווקא למי שהיה נראה חזק יותר?

ת: כן, דווקא למי שהיה נראה חזק יותר.

ש : אנחנו שומעים הרבה על השבויים הרוסים, שגם בהם התעללו, ושהם סבלו סבל מאוד גדול מצד הגרמנים. אתה ראית גם את זה, או שדווקא אצלכם הרגשת שהרוסים היו במעמד טוב יחסית?

ת : לא, אצלנו אני לא ראיתי את זה, שהגרמנים התעללו בשבויים הרוסים. אצלנו השבויים הרוסים היו דווקא במעמד טוב, הם היו במעמד כמעט כמו הגרמנים הפוליטיים שהיו שם במטהאוזן (Mauthausen), כלומר, האסירים הגרמנים הפוליטיים.

ש : זאת אומרת, שבמטהאוזן (Mauthausen) הנחותים ביותר שם היו אתם היהודים?

ת : כן, היהודים היו תמיד הכי נחותים.

ש : זה היה ברור?

ת : כן, זה היה ברור.

ש : מה אתם עשיתם שם כל היום במטהאוזן (Mauthausen) חוץ מההשפלה הזאת של לזחול שם במעגל בתוך הצריף?

ת : אנחנו עמדנו שם קצת בחוץ, אבל לרוב אנחנו ישבנו מכורבלים שם בפינה כדי לא להיתקל ברוסים, ולא להיתקל בפולנים.

ש : זאת אומרת, שגם בתוך הצריף שם במטהאוזן (Mauthausen) אתם לא הייתם בכלל בטוחים, כי היו שם את השבויים הרוסים האלה ואת הפולנים?

ת : כן, נכון, גם בתוך הצריף שם במטהאוזן (Mauthausen) אנחנו לא היינו בכלל בטוחים, כי היו שם את השבויים הרוסים האלה ואת הפולנים.

ש : אתה חושב שהיה לכם הרבה יותר קל אם אתם הייתם בבלוק רק של יהודים ואתם הייתם עם עצמכם?

ת : כן, בוודאי שהיה לנו הרבה יותר קל אם אנחנו היינו בבלוק רק של יהודים, ואנחנו היינו עם עצמנו.

ש : זה היה יכול להיות פשוט יותר?

ת : כן, זה היה יכול להיות פשוט יותר.

ש : אף אחד לא עבד שם במטהאוזן (Mauthausen)?

ת : אני לא יודע, אני לא עבדתי.

ש : בבלוק שלכם לפחות אף אחד לא עבד?

ת : אני לא יודע אם הפולנים עבדו או לא עבדו, אבל אנחנו היהודים לא עבדנו.

- ש : מה עם אוכל, איזה אוכל היה שם במטהאוזן (Mauthausen)?
- ת : חילקו לנו שם במטהאוזן (Mauthausen) פעמיים ביום אוכל. שם במטהאוזן (Mauthausen) חילקו לנו חתיכת לחם גדולה יותר, ובמרק היה שם כבר גם קצת תפוח-אדמה, היה שם מרק טיפה יותר סמיך. הייתי אומר שהאוכל שם במטהאוזן (Mauthausen) היה סביר.
- ש : היה לך שם כלי בשביל המרק, שם אתה קיבלת כלי?
- ת : כן, היה לי שם כלי בשביל המרק, אני קיבלתי שם כלי.
- ש : אני מבינה שגם על הכלי הזה היה צריך לשמור טוב, טוב?
- ת : לא, אני חושב ששם במטהאוזן (Mauthausen) היינו צריכים להחזיר את הכלים לערימה, אבל אני לא בטוח, אני לא זוכר.
- ש : כמה זמן בערך אתה היית ככה במטהאוזן (Mauthausen)?
- ת : במטהאוזן (Mauthausen) אנחנו היינו עד שהתחילו להגיע יהודי הונגריה למטהאוזן (Mauthausen). היו הרבה יהודים מהונגריה, שהם עבדו בחזיתות לחפור שוחות בשביל הגרמנים.
- ש : אתה מדבר עכשיו על פלוגות העבודה ההונגריות, שההונגרים הקימו מעין יחידות צבאיות של יהודים. אבל היהודים שם לא קיבלו כמובן נשק, ולא קיבלו מדים, הם היו הפועלים השחורים. אלה שהצליחו להחזיק מעמד, ולא להיהרג בחזיתות באוקראינה, הם הגיעו בסופו של דבר למטהאוזן (Mauthausen).
- ת : כן, נכון, הם הגיעו בסופו של דבר למטהאוזן (Mauthausen).
- ש : אבל אני חייבת לציין עוד נקודה. בשביל רבים מיהודי הונגריה, בשביל הגברים, זה היה סיכויי ההצלה היחיד, כי רבים מהיהודים ההונגרים הגיעו לאושוויץ (Auschwitz) (כשלקחו את יהדות הונגריה, ומשם היה עוד יותר קשה לצאת. אתם פגשתם שם במטהאוזן (Mauthausen) את השרידים האומללים האלה.
- ת : תסלחי לי, אבל הם ראו את עצמם כגיבורים, הם עבדו בשביל הגרמנים, הם ראו את עצמם כעליונים.
- ש : שם במחנה במטהאוזן (Mauthausen)?
- ת : כן, שם במחנה במטהאוזן (Mauthausen). אבל לא עבר הרבה זמן ולא היה מקום שם במטהאוזן (Mauthausen).
- ש : איך הם היו נראים לך מהצד?

ת : הם היו נראים לי אנשים גדולים.

ש : הם נראו טוב מבחינה פיזית?

ת : כן, הם נראו טוב מבחינה פיזית, והם שלטו למעשה שם במחנה. אבל זה לא היה הרבה זמן, כי לא היה מקום, אז בנו מחנה אוהלים שם במטהאוזן (Mauthausen) למטה, והעבירו את כל היהודים שם למחנה האוהלים שם במטהאוזן (Mauthausen). האוהלים שהיו שם במחנה האוהלים היו אוהלים ענקיים, וחילקו שם את היהודים כנראה לשתי קבוצות. כל ראש קבוצה היה צריך לבוא ולקבל את האוכל בשביל הקבוצה שלו. אני אפילו יודע הונגרית (אומר משהו בהונגרית), זה שקראו לבוא לקחת את השמיכה בשביל להביא לחם. כמובן הם היו מחלקים את זה לאנשים שלהם ולנו לא היה. אבל מה שהיה במטהאוזן (Mauthausen), היה שם גרמני אחד, שהוא דאג לנו לילדים. הוא היה מגניב לנו תוספת של מרק. כשהורידו אותנו למטה, הוא היה בא לשם עם דוד של מרק, והוא היה מביא לנו לילדים דוד של מרק, למרות שהוא הסתכן. אני רציתי לחפש אותו, אבל אני לא ידעתי שום דבר. הוא היה הגרמני היחידי שאני זוכר אותו לטובה.

ש : מה זאת אומרת, אנחנו הילדים, אתה היית אז עדיין בקבוצה שכולם מסביבך היו בני נוער?

ת : כן, אני הייתי אז עדיין בקבוצה שכולם מסביבי היו בני נוער. הרי אנחנו באנו כילדים, וכנראה שהכניסו אותנו לבלוק של ילדים. בכל אופן היינו במטהאוזן (Mauthausen) למטה עם הילדים. שוב, אבל אני לא יכול להגיד לך שהיה לי שם חבר, לא היה לי חבר, לא היה קשר בינינו. כשהמחנה הזה התמלא, בא לשם מטוס גרמני, הוא זרק פצצות, והמון אנשים נהרגו. במטהאוזן (Mauthausen) אני ראיתי גם אנשים שהם אכלו בשר של אנשים. אבל כששוב התחלנו לשמוע את התותחים של הרוסים...

ש : אתה חושב שהמטוס הזה הפציץ אתכם באופן מכוון?

ת : אני לא חושב שהמטוס הזה הפציץ אותנו באופן מכוון, כי היו שם גם גרמנים.

ש : כלומר, אלה לא היו בעלות-הברית שירו עליכם, אלא אלה היו גרמנים?

ת : לא, אלה לא היו בעלות-הברית שירו עלינו, אלא אלה היו גרמנים.

ש : איך התמודדו, מה אנשים עשו?

ת : היו אנשים שנהרגו, ומי שנשאר בחיים אז נשאר בחיים.

ש : בשלב הזה אתה היית אגיש למראה גופות?

ת : אני הייתי אז כבר אדיש למראה גופות, אבל אני לא הייתי אדיש לזה שאנשים אכלו את הבשר של הגופות.

ש : זאת אומרת, אתה ראית ממש קניבליזם שם?

ת : כן, אני ראיתי ממש קניבליזם שם, לזה אני לא הייתי אדיש.

ש : אתה זוכר שזה היה במטהאוזן (Mauthausen)?

ת : כן, אני זוכר שזה היה במטהאוזן (Mauthausen) במחנה האוהליס.

ש : אתה מדבר כמובן על יהודים?

ת : כן, בוודאי, אני מדבר על יהודים.

ש : תגיד, כשאתה ראית את האנשים שאכלו בשר אדם, הם אכלו את זה ככה נע?

ת : כן, הם אכלו את זה ככה חי.

ש : אתה חושב שהם התביישו בזה, הם ניסו להסתיר את זה, או שכבר...?

ת : לא, אני חושב שהם לא הסתירו, כי אחרת איך ראיתי? זה היה בתוך שטח פתוח. לא

היה גם איפה להסתיר. אבל זה מה שראיתי, וזה נחרת בזיכרוני כדבר מגעיל.

ש : אתה יכול היום להבין את האנשים האלה שהם הגיעו לכזה מצב, שזה מה שהם עשו,

או שזה נראה לך...?

ת : בואי נגיד, שעצם העובדה שזה נחרת אצלי כגועל, אבל אנשים עשו את זה בשביל

להישאר בחיים. אני לא יודע אם אפשר להגיד שעשו דבר יותר גרוע, אבל אנשים עשו

דברים גרועים יותר בשביל להישאר בחיים. מהבחינה הזאת אני מציין עובדה עד היכן

הגענו.

ש : מבחינתך קניבליזם זה קו אדום שלא עוברים אותו?

ת : עובדה שזה חרוט בזיכרוני יותר מאשר הגוויות שהיו מרוסקות שם.

ש : אתה יודע את השם של אותו גרמני שעזר לכם, ודאג להביא לכם עוד מרק?

ת : לא, אני לא יודע את השם של אותו גרמני שעזר לנו, ודאג להביא לנו עוד מרק. אם

הייתי יודע את השם שלו הייתי מנסה להשיג אותו, לאתר אותו.

ש : אבל אתה יודע שהוא היה איש סגל?

ת : לא, הוא היה כנראה אישיות פוליטית.

ש : הוא היה אסיר פוליטי?

ת : כן, בטוח שהוא היה אסיר פוליטי, אבל היה לו שם גם מעמד, שהוא היה מסוגל לצאת

עם דוד מרק עם שני עובדים, ולהביא את זה לנו למטה למחנה האוהליס.

ש : תגיד לי, כשהורידו אתכם למטה למחנה האוהלים, הייתה לכם איזושהי הקלה? כי אתה מספר מה שאתם עברתם עם השבויים הרוסים במחנה מטהאוזן (Mauthausen) למעלה. אז הייתה לכם אולי הקלה?

ת : לא הייתה שום הקלה, כי שם היה כבר קשה להשיג חתיכת לחם. מכיוון שבתוך הבלוק היה איכשהו איזה סדר, וקיבלנו שם את חתיכת הלחם. שם במחנה של האוהלים ההונגרים שלטו, ואני בקושי קיבלתי שם חתיכת לחם.

ש : אני שומעת הרבה על המפגשים האלה בין ההונגרים והפולנים בתקופה הזאת של המלחמה. להונגרים יש את הצד שלהם ולפולנים יש את הצד שלהם. זה לא הלך השידוך הזה בין ההונגרים לפולנים?

ת : טוב, אצלי הנקודה הזאת של חלוקת האוכל שהיא הייתה בשליטה של ההונגרים, בזה אני נתקלתי כקונפליקט בין ההונגרים לפולנים. אני לא הכרתי קונפליקט אחר בין הפולנים להונגרים, זה לא היה במודעות שלי.

ש : אתה זוכר גם קבוצות אחרות של יהודים שהיו שם במטהאוזן (Mauthausen), למשל אתה זוכר יהודים יוונים, יצא לך לפגוש אותם גם באיזשהו שלב?

ת : לא, אני לא פגשתי יהודים יוונים.

ש : פגשת אולי יהודים מהולנד, יהודים מצרפת?

ת : אני אומר לך, אני לא הייתי מעורה בשום דבר.

ש : אז יכול להיות שפגשת, ואתה לא ידעת מי ומה הם היו?

ת : כן, בדיוק, יכול להיות שאני פגשתי, ואני לא ידעתי מי ומה הם היו.

ש : אתה סיפרת על צעדת המוות שלך, שהיא יצאה בשמונה-עשר בינואר מאושוויץ (Auschwitz). צעדות המוות הרי המשיכו באותה תקופה כל הזמן, הגרמנים פינו מחנה אחרי מחנה, כי החזית התקרבה. אנחנו יודעים שמטהאוזן (Mauthausen) היה מחנה שהגיעו אליו המון, המון אנשים מצעדות המוות. אתה ראית שם במחנה האוהלים במטהאוזן (Mauthausen) עוד יהודים שזרמו לתוך המחנה, שהגיעו מצעדת המוות במצב מאוד קשה?

ת : לא, אני ראיתי שם במחנה האוהלים במטהאוזן (Mauthausen) עוד יהודים שזרמו לתוך המחנה.

ש : גם שם אתם לא עבדתם כשהייתם במחנה האוהלים במטהאוזן (Mauthausen)?

ת : בטח שגם שם כשהיינו במחנה האוהלים במטהאוזן (Mauthausen) לא עבדנו.

ש : אתה מתאר משהו כמו קצת כאוס שהיה שם?

ת : כן, נכון, זה היה שם משהו כמו קצת כאוס.

ש : אבל אתה התחלת אז להבין שהמלחמה התקרבה לסיום, או שלא היה לך מושג?

ת : לא, אני לא הבנתי אז שהמלחמה התקרבה לסיום, לא היה לי מושג.

ש : אתה ראית שם נשים במטהאוזן (Mauthausen)?

ת : אני לא זוכר אם היו שם נשים במטהאוזן (Mauthausen).

ש : יש עוד משהו שאתה זוכר ממטהאוזן (Mauthausen)?

ת : לא, אני לא זוכר יותר ממטהאוזן (Mauthausen).

ש : מה קרה הלאה?

ת : התחלנו לשמוע שוב את התותחים של הרוסים, אז הוציאו אותנו ממטהאוזן)

(Mauthausen), והובילו אותנו למחנה גונצקירכן (Gunskirchen)?

ש : איך אתם הגעתם ממטהאוזן (Mauthausen) לגונצקירכן (Gunskirchen)?

ת : אנחנו הגענו ממטהאוזן (Mauthausen) לגונצקירכן (Gunskirchen) ברגל. המחנה

בגונצקירכן (Gunskirchen) היה מחנה דעיכה, כי יום יום מתו שם המונים.

ש : אנחנו שומעים על גונצקירכן (Gunskirchen) שזה היה גיהנום.

ת : כן, נכון, גונצקירכן (Gunskirchen) היה גיהנום.

ש : בוא תנסה להסביר לי, למה דווקא גונצקירכן (Gunskirchen) נתפס בעיני רבים

כהמקום הנוראי ביותר, מה היה שם?

ת : גונצקירכן (Gunskirchen) היה בתוך יער והיה שם כל הזמן בוץ.

ש : זה היה באמצע היער?

ת : כן, זה היה באמצע היער, היה שם בוץ. במטהאוזן (Mauthausen) באוהלים עוד

הצלחנו לקבל משהו לאכול, אבל בגונצקירכן (Gunskirchen) לא הצלחנו לקבל שום

דבר לאכול. אומנם גם בגונצקירכן (Gunskirchen) חילקו אוכל... כנראה, חילקו

חתיכות לחם, אבל אלינו זה לא הגיע. בכל אופן אלי זה לא הגיע, וכנראה גם לעוד

הרבה אנשים זה לא הגיע. בגונצקירכן (Gunskirchen) מתו המון אנשים. לילה אחד

אני שכבתי שם על דרגש, וזה היה ככה שאו שהייתי צריך להצטופף שם בין המתים,

או שהייתי צריך לחפש דרגש אחר. בגונצקירכן (Gunskirchen) הייתה שם הרגשה של

הליכה על שטיח של מתים.

ש : עד כדי כך?

ת: כן, זה היה עד כדי כך. הכי הרבה מתים שראיתי זה היה שם בגונצקירכן (Gunskirchen).

ש: ואיך אתה הצלחת לשרוד שם בגונצקירכן (Gunskirchen)?

ת: אני לא יודע איך אני הצלחתי לשרוד שם בגונצקירכן (Gunskirchen), אבל אני תמיד מצביע למעלה. כנראה יש שם מישהו למעלה, ואם הוא רוצה שמישהו יחיה, אז הוא יחיה בכל התנאים.

ש: אתה יודע, אני חושבת ככה על כל מה שעברת עד שאתה הגעת לגונצקירכן (Gunskirchen). הזוועות הרי התרחשו מבחינתך עוד כשהיית בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), שלא לדבר על מה שהיה לך בלודז' (Lodz). אז מבחינתך באושוויץ (Auschwitz) הייתה לך איזושהי הקלה, פתאום הדברים שם היו טובים יותר, דווקא באושוויץ (Auschwitz). אחר-כך שוב היו הזוועות שהיו במטהאוזן (Mauthausen) ואחר-כך שוב בגונצקירכן (Gunskirchen). אתה כבר לא היית מיואש לגמרי?

ת: לא, אני לא הייתי מיואש.

ש: אתה עדיין האמנת שם בגונצקירכן (Gunskirchen) שיכול להיות טוב יותר?

ת: אני שכחתי להגיד לך לגבי... שבפעם השנייה שאני הייתי, כשישבתי עם הכיסא למעלה כמה שעות, אז חשבתי, התפללתי כבר שהגרמנים יכנסו ויגמרו אותי.

ש: אתה מדבר על מטהאוזן (Mauthausen)?

ת: כן, אני מדבר על מטהאוזן (Mauthausen). זאת הייתה הפעם השנייה לאורך כל התקופה שאני כבר כן רציתי למות, אבל חוץ מזה אני זוכר שאני רציתי לחיות.

ש: אנחנו יודעים שמבחינת המהלך של המלחמה בגונצקירכן (Gunskirchen) זה היה הסוף, אתה היית אז כבר רגע לפני השחרור, אבל אתה לא ידעת את זה בזמן אמת?

ת: כן, נכון, אני לא ידעתי את זה בזמן אמת שבגונצקירכן (Gunskirchen) זה היה כבר הסוף, שזה היה כבר רגע לפני השחרור.

ש: זה פשוט בלתי אפשרי להחזיק ככה מעמד, הרי אתה לא ידעת מתי זה הולך להיגמר, זה יכול היה להיגמר גם עוד שנים?

ת: כנראה שבכל זאת הייתה לי התקווה שזה יגמר.

ש: כמה זמן בערך אתה היית בגונצקירכן (Gunskirchen), ימים או שבועות?

ת: לפי דעתי אני הייתי בגונצקירכן (Gunskirchen) שבועות.

ש: בגונצקירכן (Gunskirchen) אתה השתחררת?

ת: כן, אנחנו השתחררנו שם בגונצקירכן (Gunskirchen). אנחנו ראינו שהגרמנים ברחו משם מגונצקירכן (Gunskirchen), לקח כמה שעות עד שיצאנו מהיער, הגענו לכביש ראשי, ושם ראינו טנקים אמריקאים.

ש: הגרמנים שהיו איתכם בגונצקירכן (Gunskirchen), מה היה התפקיד שלהם שם בכל הכאוס הזה, מה הם עשו שם בעצם?

ת: הגרמנים לא היו שם בכלל בפנים, הם לא היו בתוך גונצקירכן (Gunskirchen). אני ראיתי אותם, שהם שמרו שם רק מסביב, וכל השאר התנהל שם על-ידי יהודים.

ש: ומה עשו שם עם כל המתים האלה, אתה אומר שכל לילה היו שם ערימות של מתים בגונצקירכן (Gunskirchen)?

ת: הוציאו אותם, אומנם הוציאו שם מעט מאוד מתים, אבל כולם נשארנו, אני לא יודע כמה זמן. בהתחלה היינו מוציאים חלק מהמתים, והיינו שמים אותם על הערימה. אבל אחר-כך הפסיקו כבר להוציא את המתים, כי לאף אחד לא היה כוח להוציא אותם.

ש: צריכים באמת כוח כדי להוציא גוויות, ולא היה לכם כוח לעשות את זה?

ת: אז באמת אחר-כך כבר לא הוציאו יותר את הגוויות. אני אומר לך, שנשארנו גוויות על המתים, וגם על הרצפה, שהיו כנראה כאלה שניסו לרדת. היו שם מלא גוויות, לא היה אפשר להכניס שם רגל בלי לדרוך על גוויה.

ש: מים היו לכם שם בגונצקירכן (Gunskirchen)?

ת: אני לא חושב שהיו שם מים בגונצקירכן (Gunskirchen). אני לא זוכר שאני ראיתי מים מאז שהייתי באושוויץ (Auschwitz), כולל אושוויץ (Auschwitz), שראיתי מים על הגוף שלי באיזושהי צורה עד שהשתחררתי.

ש: לאורך כל הדרך, כל המחנות שאתה עברת, האם הייתה לך איזושהי אפשרות מינימאלית לשמור על היגיינה? אתם לא התקלחתם?

ת: אני אומר לך, שאני לא זוכר שלכל אורך הדרך מלודז' (Lodz) עד שהשתחררתי, אני לא זוכר שראיתי מים על גופי.

ש: הגוף לא התמלא בפצעים ובזיהומים?

ת: לא, הגוף שלי לא התמלא בפצעים ולא בזיהומים.

ש: שם בגונצקירכן (Gunskirchen) אתה גם לא יצרת קשר עם אף אחד, אתה המשכת להיות זאב בודד, שהעברת עוד דקה ועוד דקה?

ת: כן, גם שם בגונצקירכן (Gunskirchen) אני לא יצרתי קשר עם אף אחד. אני המשכתי להיות שם גם-כן זאב בודד, שהעברתי עוד דקה ועוד דקה. אני הסתובבתי, ניסיתי למצוא חתיכת לחם מהשמיכות האלה שהונגרים קיבלו שם לחם, אבל לא מצאתי שום דבר.

ש: ואז יום אחד אתם פשוט הבנתם שלא היו גרמנים שהגרמנים נעלמו?

ת: כן, יום אחד אנחנו הבנו שאין גרמנים, ואז אנחנו התחלנו ללכת.

ש: התחלתם לצאת מגונצקירכן (Gunskirchen)?

ת: כן, אנחנו התחלנו לצאת מגונצקירכן (Gunskirchen), אבל אני התחלתי ללכת בפחד. אני זוכר שאנשים דיברו שם על כן ללכת או לא ללכת, אבל אני זוכר שאני קיבלתי את ההחלטה כן ללכת.

ש: למה היו כאלה שלא רצו ללכת?

ת: היה פחד, אני זוכר שפעם דיברו גם בלודז' (Lodz), שהגרמנים עשו בכוונה. כלומר, זה אני שמעתי, שהגרמנים עשו את עצמם בכוונה כאילו שהם ברחו. אז כולם הגיעו לגדר, ואז... זה היה סיפור שידעתי אותו.

ש: זאת אומרת, היה פחד שאולי הגרמנים נעלמו, אבל חששו שזאת הייתה רק הטעיה?

ת: כן, היה פחד, שלמרות שהגרמנים נעלמו, אבל חששו שזאת הייתה רק הטעיה.

ש: אבל אתה בכל זאת החלטת ללכת?

ת: כן, אני בכל זאת החלטתי ללכת.

ש: למה אתה החלטת לצאת?

ת: אני לא יכול להגיד לך למה אני החלטתי לצאת.

ש: מן הסתם אתה לא היית היחיד שיצאת, היו שם בוודאי עוד כאלה שיצאו?

ת: כן, בוודאי שאני לא הייתי היחיד שיצאתי, אני ראיתי שאחרים עשו, אז אני עשיתי את מה שהם עשו.

ש: כלומר, חלק נשארו וחלק יצאו?

ת: כן, נכון, חלק נשארו וחלק יצאו.

ש: בטח היו גם כאלה שלא היה להם כוח לצאת?

ת: כן, היו חלק שנשארו כי לא היה להם כוח לצאת, אבל היו גם כאלה שנשארו כי הם פחדו לצאת.

ש: ואתה יצאת?

ת : כן, אני יצאתי.

ש : ומתי אתה התחלת להבין שזה בסדר?

ת : ברגע שאני ראיתי את הטנקים האמריקאים אני התחלתי להבין שזה בסדר. עד אז אני עדיין חששתי שיש פה איזושהי הטעיה, שהגרמנים רוצים להרוג אותנו.

ש : ובעצם ההליכה הזאת מהשער של המחנה בגונצקירכן (Gunskirchen) לכביש הראשי, כמה זמן זה לקח?

ת : ההליכה הזאת מהשער של המחנה בגונצקירכן (Gunskirchen) לכביש הראשי לקחה כמה שעות.

ש : אלה היו בעצם השעות האחרונות שאתה היית אסיר, שאתה היית שבוי של הגרמנים?

ת : כן, נכון, אלה היו בעצם השעות האחרונות שאני הייתי אסיר, שאני הייתי שבוי של הגרמנים.

ש : אתה לא ידעת שעוד רגע אתה תראה את האמריקאים וזה יגמר?

ת : לא, אני לא ידעתי שעוד רגע אני אראה את האמריקאים וזה יגמר.

ש : אתה זוכר מה עמד לך בראש באותו רגע?

ת : אני חושב, שעד שאני הגעתי ארצה אני לא הבנתי, ולא חשבתי שמהו השתנה. זה היה מבחינתי כאילו כמו בתקופות שהיו טובות יותר או טובות פחות. ככה זה היה עד שהגעתי ארצה, לא חשבתי, והלכתי עם הגורל. אני לא חושב, ואני לא זוכר שכאילו הייתה לי איזושהי שמחה על כך שאני משוחרר. בואי נגיד ככה, שמה שאני הרגשתי אז, זאת הייתה הרגשה שטוב לי יותר.

ש : כלומר, אתה הרגשת שאתה נמצא בשלב אחר?

ת : כן, נכון, אני הרגשתי שאני נמצא בשלב אחר.

ש : תתאר לי את המפגש עם האמריקאים. אתה ראית טנק, איך אתה הבנת שזה טנק אמריקאי?

ת : הם זרקו לנו שוקולד ודברים טובים.

ש : הם היו עם מדים?

ת : כן, בטח, הם היו עם מדים.

ש : ואתה הבנת שהם הטובים?

ת : כן, בטח שאני הבנתי שהם הטובים. אני ראיתי טנקים גרמנים, הם היו לגמרי אחרים מהטנקים של האמריקאים. בטנק הזה היו אנשים, כלומר, אני לא יכול להגיד שאני

הבחנתי בסוג של הטנק, אבל אני הבחנתי בסוג של האנשים שהיו בתוך הטנק.
האמריקאים ישבו נינוחים, אבל הגרמנים היו ככה כועסים.

ש : ממש ראית הבדל ויזואלי בין הגרמנים לבין אמריקאים וזה היה ברור?

ת : כן, ממש ראיתי הבדל בין הגרמנים לבין האמריקאים וזה היה ברור. אני הבנתי שהם
אחרים, אחר-כך ידעתי שהם היו אמרוקאים.

ש : בטח האמריקאים היו בהלם כשהם ראו אתכם, כי אתם הייתם בטח נראים מזעזע.
אם הייתה לך שם מראה, אתה בטח היית מתעלף רק מלראות איך אתה היית נראה.
אתה זוכר את הבעת ההלם של האמריקאים כשהם הסתכלו עליכם, או שבכלל לא
ראית?

ת : אני לא זוכר. אנחנו ראינו את הטנקים, אבל הם לא עצרו, אלא הם המשיכו הלאה
להילחם.

ש : אתם כיוונתם אותם שהם יכנסו לתוך המחנה?

ת : לא, אני לא יודע מה היה שם אחר-כך במחנה. אנחנו הגענו אחר-כך לעיירה שנמצאת
שם באזור של גונצקירכן (Gunskirchen), עיירה בשם אירשינג (Hoersching).

ש : אתה אמרת שדבר ראשון האמריקאים זרקו לכם מהטנק אוכל או מה שהם זרקו?

ת : כן, נכון, דבר ראשון האמריקאים זרקו לנו אוכל.

ש : אתה הצלחת לתפוס את מה שהם זרקו?

ת : כן, אני הצלחתי לתפוס את מה שהם זרקו. ככה אני תפסתי שם שוקולד.

ש : ואתה ישר אכלת את זה?

ת : אלא מה, בוודאי שישר אכלתי את זה.

ש : היה טעים?

ת : כן, היה מאוד טעים, אני כבר לא זכרתי את הטעם.

ש : אתה הבנת אז בזמן אמת שאתה חייב לאכול מעט מאוד כי אתה...

ת : לא, אני לא הבנתי אז בזמן אמת שאני חייב לאכול מעט מאוד.

ש : אתה פשוט אכלת?

ת : כן, אני פשוט אכלתי. יש לי סיפור אחר. היה לנו שם איזה... אנחנו התאספנו שם

בווילה של גרמנים עשרים ושניים נערים, כבר לא היינו ילדים. כנראה שכולם שם היו

מבלוק הילדים, שאנחנו יצאנו ביחד לאותו כיוון. האמריקאים נתנו לנו בגדים, והם

נתנו לנו אוכל, אבל זה לא הספיק לנו. אז אנחנו היינו פושטים על המשאיות של

האמריקאים, והיינו סוחבים מנות קרב. אחר-כך בבוקר היינו לוקחים את מנות הקרב האלה לכפרים האוסטרים, והיינו מחליפים אותם תמורת ביצים ותרנגולות. אני הייתי אוכל שתיים-עשרה ביצים לארוחת בוקר ותרנגולת לארוחת צהריים. אבל אחרי לא הרבה זמן כולנו הלכנו לבית-חולים, ארבעה נערים נפטרו, ושמונה-עשר נערים חזרנו לווילה. אבל אז התמסדנו, כל יום בשעה ארבע אחרי-הצהריים כל השמונה-עשר נערים הלכנו לשדה תעופה, שהיה שם שדה תעופה של הצבא האמריקאי. כל נער אימץ לעצמו שם טייס. לי היה שם טייס, הייתי בא אליו לאוהל, והוא נתן לי שוקולד ודברים טובים. יום אחד הוא אמר לי: "אנשל, אני לוקח אותך למפקד המחנה, אני רוצה לבקש רשות ממנו לקחת אותך לאמריקה". הוא לקח אותי למפקד המחנה, אבל מפקד המחנה לא נתן לו רשות לקחת אותי לאמריקה. יצאנו החוצה, והטייס הזה אמר לי: "אין בעיה, כשאני אצטרך להמריא, אתה תיכנס למטוס, ואני אקח אותך לפריז (Paris). יש לי אח שהוא טייס בין פריז (Paris) לניו-יורק (New-York), והוא ייקח אותך איתו לאמריקה". ככה טווינו את החלום הזה במשך מספר שבועות. יום אחד אני באתי לשדה התעופה, ובמקום האוהל עמד שם מטוס. אז אני שאלתי את עצמי, אנשל, אתה תיסע לאמריקה? פה הייתה לי "משפחה", היו לי שם שמונה-עשר אחים, אני אעזוב אותם, ואני אלך למקום שאני לא מכיר אף אחד? אז במקום לגשת אל הטייס הזה, להיפרד מהטייס הזה כמו בן-אדם, ולקחת את הכתובת שלו, אני פחדתי ממנו, שאולי הוא יכריח אותי לנסוע לאמריקה, אז אני חזרתי לווילה. כעבור זמן הגיעה הבריגאדה.

ש: רגע, עוד לפני הבריגאדה. אתה מתאר כאן, שאחרי כל הסיוט הזה, פתאום הגיעו האמריקאים, שהם היו מאוד חביבים. זה היה ברור לך שהם רוצים בטובתך, למרות שבהתחלה הם לא כל-כך שמו לב לנושא של האוכל, ואתה אומר שאנשים מתו מרוב זה שהם אכלו יותר מידי?

ת: כן, נכון, בהתחלה הם לא כל-כך שמו לב לנושא של האוכל, ואנשים מתו שם מרוב זה שהם אכלו יותר מידי.

ש: אבל גם זה לא היה בכוונה רעה?

ת: נכון, גם זה לא היה בכוונה רעה.

ש: איך הייתה ההרגשה שפתאום היו אנשים שהיו בעדך, אחרי כל השנים האלה שאתה פחדת מכל מי שהיה מסביבך, מתרגלים לזה מהר?

ת : אני חוזר ואומר, שאני חושב שעברתי את זה מהר, כאילו שזה היה חלק מהאירועים שהיו לי, אז ככה היה לי עוד אירוע שהיה טוב.

ש : אבל אני לא שומעת שהייתה הרבה שמחה בכל השחרור הזה, נכון? לא הייתה צהלה ושמחה?

ת : אם הייתה לי צהלה ביום השחרור, זה היה בגלל שהנה יש לי אוכל. אבל אני לא שמחתי על זה שהנה אני אדם חופשי.

ש : אני מבינה שבאותו שלב מה שעדיין העסיק אותך מאוד זה היה האוכל?

ת : כן, נכון, באותו שלב מה שעדיין העסיק אותי מאוד זה היה האוכל.

ש : אתה חשבת אז על עוד תרנגולת, עוד ביצים וכל זה, כלומר, אתה היית אז עדיין סביב זה, עם זה אתה התעסקת. אתה אומר שבשלב מסוים אתם הגעתם לבית-חולים, וארבעה נערים נפטרו, כי הקיבה שלהם לא עמדה כמובן בכל זה. איך אתה התאוששת מזה?

ת : אני התאוששתי מזה כמו שאני התאוששתי מהמתנה.

ש : אתה התאוששת מהר מאוד?

ת : אני אומר לך, שאני עדיין לא הייתי אז בשלב שאני ידעתי מה נעשה איתי.

ש : אתה זוכר שהיו שם פעולות נקם בגרמנים ובאוכלוסייה הגרמנית?

ת : לא, אני לא זוכר שהיו שם פעולות נקם בגרמנים ובאוכלוסייה הגרמנית.

ש : אתה זוכר בכלל שהייתה שם אמפתיה מצד האזרחים הגרמנים שראו אתכם?

ת : לא, לא, אני לא זוכר שהייתה שם אמפתיה מצד האזרחים הגרמנים שראו אותנו.

ש : אתה הרגשת איזושהי שנאה לאנשים הגרמנים האלה שאתה ראית?

ת : אני הייתי באוסטריה, הלכנו שם לכפרים, והחלפנו שם אוכל.

ש : אתם החלפתם, אתם לא בזזתם?

ת : לא, אנחנו לא בזזנו שום דבר, זה היה מסחר.

ש : אתם פשוט סחרתם איתם?

ת : כן, אנחנו פשוט סחרנו איתם.

ש : אתה חושב שהם הבינו שאתם יהודים?

ת : כן, אני מאמין שהם הבינו שאנחנו יהודים, כי השפה הגרמנית שלנו לא הייתה גרמנית טובה.

ש : אותו טיס אמריקאי שאימץ אותך, שהציע לך לבוא איתו לאמריקה, הוא שאל אותך, מה עבר עליך, איפה ההורים שלך, הוא התעניין בכלל בכל הסיפור שלך?

ת : אנחנו לא דיברנו על כל הסיפור אבל ככה בחלקו.

ש : אתה חושב שהוא הצליח לתבין משהו?

ת : כן, הוא הצליח להבין. אנחנו דיברנו קודם כל פולנית, והפולנית שלי לא הייתה טובה, אבל דיברנו די הרבה. אני לא יודע איך להגיד, אבל אני ראיתי את האוסטרים כבני-אדם רגילים, לא הייתה לי שנאה אליהם. אני לא ידעתי שחלק מהאוסטרים היו עד כדי כך ביחד עם הגרמנים.

ש : כלומר, יכול להיות שלא כל-כך הבנת שהם היו קשורים לגרמנים, מבחינתך הם היו אוסטרים וזהו?

ת : כן, נכון, אני לא הבנתי כל-כך שהאוסטרים היו קשורים לגרמנים, מבחינתי הם היו אוסטרים וזהו.

ש : הגרמנים נעלמו לגמרי, או שאתם ראיתם פתאום שבויים גרמנים? יצא לך לראות אז גרמנים שנתפסו?

ת : לא, אני לא ראיתי אז גרמנים. אני הייתי שם באירשינג (Hoersching) עד שהגיעה לשם הבריגאדה היהודית.

ש : מה אתה יכול לספר על המפגש עם הבריגאדה?

ת : המפגש עם הבריגאדה, אני זוכר שהם הגיעו. אני לא יודע, אבל משום מה שני התגים שהיו להם, היו בעיני כמו כנפי מלאכים. זה אני זוכר, שאני לא הבנתי כלום, אבל שני התגים האלה היו בעיני כנפי מלאכים. זה אני זוכר, שאני התרגשתי כשראיתי את המגן דוד, וזה הפך אותם בעיני למלאכים.

ש : יש הרבה סיפורים על מפגשים מאוד מרגשים שהיו בין אנשי הבריגאדה לניצולי המחנות. אתה בכלל ידעת קודם שיש דבר כזה בריגאדה יהודית, או שאתה הופתעת מאוד לראות יהודים חיילים?

ת : אני מאוד הופתעתי לראות אז חיילים יהודים. זה היה הדבר הגדול אז לראות חייל יהודי עם מגן דוד, זה היה כמו מלך. זה הפך אצלי, כשאני ראיתי אותם... אני הייתי באיטליה עם הבריגאדה, ואני סיפרתי להם את זה. האיש שבא לקחת אותנו היה שם.

ש : ומה היה אז, אז התחלתם לחשוב על מה עושים הלאה עם החיים?

ת : אני לא חשבתי שום דבר.

ש : אתה היית עדיין מנותק?

ת : כן, אני הייתי עדיין מנותק. לקחו אותנו לאיטליה, אני עשיתי מה שאמרו לי. היינו באיטליה, היינו שם במוסד בכפר בשם סנטה-מריה-דה-באני (Santa-Maria-di-Bagni) במשך שישה חודשים, ולמדנו שם עברית. בנובמבר 1945 היינו ארבע מאות ילדים שקיבלנו את אחרוני הסרטיפיקטים של הספר הלבן, והגענו ארצה בצורה לגאלית.

ש : כשהייתם באיטליה הכינו אתכם לקראת מה שחיה לכם בארץ?

ת : אמרו לנו שזאת ארץ זבת חלב ודבש. לא ידענו שיש איזה שהם קשיים או משהו כזה בארץ, אלא להיפך.

ש : אף אחד לא דיבר איתכם על כך שיש ערבים שיש מלחמות או משהו כזה? לא דיברו איתכם על שום דבר?

ת : לא, לא דיברו איתנו על שום דבר.

ש : לא דיברו איתכם על כך שחם?

ת : לא, לא דיברו איתנו על שום דבר.

ש : כלומר, תיארו לכם את זה ממש כ...?

ת : למדנו רק מה שנעשה כאן בארץ, ולמדנו קצת עברית מה שלמדנו, אבל על קשיים ודברים כאלה לא דיברו איתנו שום דבר.

ש : תגיד, בשלב הזה אתה היית עדיין זאב בודד, או שבאיטליה אתה כבר יותר התחברת, אתה כבר יצרת יותר קשרים?

ת : לא, בשלב הזה אני יותר התחברתי, שם באיטליה הייתה לנו כבר חברה, היינו הולכים ל לכפר אחר, היינו מסתובבים שם בלילה.

ש : זאת אומרת, שבשלב הזה כשאתה כבר לא נאבקת על חייד, אתה חזרת לקשרים רגילים ונורמטיביים?

ת : כן, נכון, בשלב הזה כשאני כבר לא נאבקתי על החיים שלי, אני חזרתי לקשרים רגילים ונורמטיביים. אבל אני עדיין לא חשבתי אז על מה שיהיה הלאה. אני חשבתי אז רק על כך שאני בן-אדם ומה יקרה איתי, אני המשכתי ללכת אז בתלם, אני הייתי מובל.

ש : ובלי לחשוב יותר מידי על מה שעברת?

ת : לא, אני לא חשבתי אז שום דבר על מה שעברתי.

ש : אתה ידעת אז משהו לגבי אח שלך?

ת : לא, אני לא ידעתי אז על אח שלי.

ש : אתה לא חשבת אז על זה שאולי הוא בחיים, הרי פגשת אותו באושוויץ (Auschwitz)?

ת : אני פגשתי את אחי אחר-כך אחרי ארבעים שנה.

ש : נשמע על זה אחר-כך. אתה הגעת לישראל?

ת : כן, אני הגעתי לישראל.

ש : כלומר, הגעת לארץ-ישראל.

ש : כן, אני הגעתי לארץ-ישראל. היינו כמובן שבועיים בעתלית, ששם חיטאו אותנו שוב עם אבקת חיטוי, ובסוף לקחו אותנו למוסד חינוכי חקלאי במגדיאל. היינו במגדיאל, באנו לשם קבוצה של שישה-עשר חבריה. היינו שם שבועיים או חודשיים, ואז שני חבריה מצאו משפחות, זאת אומרת, כמה חבריה מצאו קודם משפחות. הם קיבלו קצת כסף מהמשפחות האלה, ואנחנו היינו הולכים כל יום ברגל ממגדיאל לכפר סבא לקולנוע. בישוב שם במגדיאל היו צועקים עלינו שאנחנו לבנים וסבוניים, וחלילה, אף ילד מהמושבה מגדיאל לא התחבר איתנו. אבל אנחנו הלכנו לקולנוע ושם היה לי סיפור. הייתה לי חברה, הלכנו לקולנוע, כמובן עם החברה שקיבלו כסף מהקרובים שלהם. יום אחד מישהו מהם רצה להתלבש על החברה שלי, אז בדרך הוא אמר לי: "אנשל אתה צריך להיות היום תורן". אמרתי לו: "אני הייתי אתמול תורן". הוא אמר לי: "אבל אתה הולך על חשבוני לקולנוע". אני הסתובבתי וחזרתי למוסד. הייתה שם במוסד כובסת אחת, שהיא הייתה אישה מבוגרת ממגדיאל, אז אני בכיתי לפני ככה על מר גורלי, שהנה הוא אמר לי שאני הולך על חשבונו. היא אמרה לי: "אנשל, אם אתה רוצה כסף, תלך ביום שישי למושב, תציע את עצמך לעבודה בשבת באחד המשקים". הלכתי למושב, סיכמתי שם עם איזה מושבניק, שאני בא בחמש בבוקר בשבת לעבוד בשדה. לקחתי לחם מהמוסד, ירקות הרי היו בשדה, והתחלתי לעבוד שם אצל המושבניק הזה. קיבלתי שמונים גרוש ביום. בשבת יכולתי לעבוד שם על שתיים-עשרה, כי בשתיים-עשרה הייתי צריך להיות במוסד כדי לאכול. ככה עבדתי שם במשך כמה שבועות והיה לי כסף. אחר-כך לקחתי איתי גם עוד כמה חבריה לעבודה וככה היה לנו כסף. אחר-כך הגעתי להחלטה שאני לא אהיה מושבניק. למה? כי אם המושבניק הזה, בגלל שהוא שילם לי שמונים גרוש, אבל בדרך כלל הוא היה משלם

לעובד לירה ליום, היה מוכן לקום בשבת בחמש בבוקר לעבוד איתי בשדה כדי לחסוך עשרים גרוש, אז החלטתי שאני לא אהיה מושבניק.

ש: אני רוצה לחזור על מה שאמרת כאן מקודם. שמענו על כל התלאות שלך, אתה הגעת למגדיאל ילד עם מספר על היד, והתגובה שאתה קיבלת שם מהסביבה שאמרו עליכם: "הנה קבוצת הסבונים".

ת: אבל אני לא הייתי היחיד, כל אלה שהיו במוסד היו ניצולי שואה.

ש: זה אני מבינה שאתה היית שם במוסד ביחד עם עוד ניצולי שואה. אבל החברה הישראלית שמסביבכם, למשל הוותיקים ממגדיאל, הם קיבלו אתכם בצורה נוראית.
ת: נכון, החברה הישראלית שהייתה מסביבנו, הוותיקים ממגדיאל, הם קיבלו אותנו בצורה נוראית.

ש: זה היה משהו שבכלל פגע בך, או שאחרי מה שעברת זה לא היה מעניין אותך?

ת: לא, זה בכלל לא פגע בי, אחרי מה שעברתי זה באמת לא היה מעניין אותי. מה שאני רוצה להוסיף לגבי זה, ששני חבריה שהיו איתנו במוסד מצאו קרובים בארצות-הברית, הקרובים האלה שלחו להם מכתבים, וביקשו מהם שיבואו לארצות-הברית. אז זאת הייתה הפעם הראשונה שהתחלתי לחשוב – אנשל, מה איתך? עד אז אני הלכתי עם הגורל. פה הבנתי שאני כאילו צריך לחשוב על גורלי לבד. זאת הייתה פעם ראשונה שהתחלתי לחשוב. אני לא יודע משום מה, בא לי למחשבה סיפור שקרה אצלנו בבית כשהייתי ילד. אני יודע בדיוק מתי זה התרחש אם כשהייתי בן חמש, בן שש או בן שמונה. זה היה באיזה יום שישי, היה אז כנראה איזה אירוע משפחתי, וחזרנו מהאירוע המשפחתי. עמדנו שם על-יד הבית של סבא, עכשיו אני יכול לראות את כולם עומדים שם, את הסבא, הסבתא, האחים של אבא והאחיות של אבא. אני זוכר שלא צעקו ולא שרו, אולי דיברו קצת יותר בקול. הופיע שם שוטר פולני, והוא התחיל לצעוק עלינו. פתאום הוא ראה שהיה שם גם דוד שלי אחד, שהוא היה אדם עשיר, הוא היה אדם מכובד בזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), אז השוטר הזה כמעט השתטח על הרצפה כדי לבקש סליחה מאדון שרצקי. אבל אחר-כך איך הוא התרחק מאיתנו מטר הוא צעק: "יהודים מלוכלכים!"

ש: אתה סיפרת לנו את זה.

ת : אז הגעתי למסקנה ואמרתי לעצמי, אנשלי, אם אתה תמצא קרוב שירצה לעזור לך, אני אגיד לו: "חצי, אבל כאן בארץ". זאת הייתה הפעם הראשונה שהתחלתי לחשוב אז שאני אדם חופשי.

ש : וזה למרות שהחברה הישראלית קיבלה אתכם בצורה, תסלח לי, מכוערת מאוד.

ת : כן, נכון, החברה הישראלית ככה קיבלה אותנו.

ש : בתוך המוסד עצמו, שאתה אומר שכולם שם היו ניצולי שואה כמוך, המבוגרים שהיו שם, המטפלות, האחראים, המורים, הם התעניינו בכם?

ת : כן, בוודאי, הם התנהגו אלינו כמו הורים.

ש : כלומר, שם אתה קיבלת את החום?

ת : זה היה הבית הראשון שלי.

ש : באותם ימים במגדיאל החיים לא היו פשוטים, זה לא הוד-השרון של היום.

צד שישי:

ש : אתה הגעת למגדיאל, באותה תקופה המצב הביטחוני במגדיאל לא היה מזהיר. אתה נכנסת אחר-כך למלחמת השחרור, איך אתה התמודדת עם זה שאתה הגעת בעצם למקום ולארץ שהחיים הפיזיים לא היו ממש בטוחים בה, וזה אחרי כל מה שעברת?

ת : אני חושב שאנחנו ראינו פה את החיים הבטוחים, שמה שהיה לא בטוח, ומה שקרה, זה קרה בגלל שלא היה לנו הביטחון הזה של מדינה. זה כנראה מה שאנחנו הבנו אז. אני הייתי מוכן לעשות את הכול, וכל מה שעשיתי זה היה ממש באהבה ובגאווה. כשאני גמרתי ללמוד במוסד במגדיאל, אלה היו לימודים תיכוניים. כשגמרנו ללמוד, הייתה אז הוראה, שמי שגמר תיכון היה חייב להתגייס או שנה להגנה או שנתיים לפלמ"ח. אני התגייסתי לשנה להגנה, נשלחתי לאילת השחר, עברתי אימונים באילת השחר, וגויסתי כנוטר בקיבוץ דן. ביום היינו מלווים שיירות, ובלילה היינו שומרים שם על הישובים. כל זה היה עד פרוץ מלחמת השחרור, שאז עברתי לצה"ל. הייתי בין מקימי חטיבה 9, אני נלחמתי בקיבוץ סאסא, תרשיחא, וגם בכיס פלוגיה. אחרי שנתיים של שירות אני השתחררתי, ואני הגעתי איכשהו לירושלים. לא הייתה לי משפחה בשום מקום בעולם, אז איפה שהייתי במשלטים כל הרכוש שלי היה תמיד איתי, כי לא היה לי איפה להשאיר את הדברים שלי. באתי לירושלים, חשבתי מה עושה בן-אדם שהוא רוצה המשך קיום? החלטתי שאני אלך ללמוד מקצוע. הלכתי לבית-ספר אורט, ולמדתי במשך שנתיים מסגרות מכנית. עברתי לעבוד בתעשייה

הצבאית, ועבדתי במשך ארבעים שנה בתעשייה הצבאית. אחר-כך התחתנתי עם חיה, שזאת הייתה המשפחה הראשונה שהייתה לי, כי עד אז הייתי אבן בודדת, כמו שאמרתי לך. נולדו לנו שלושה ילדים – ציקי הגדול, יוסי הבינוני ושרית הקטנה. לכל אחד מהבנים יש שלושה ילדים, ולשרית יש ארבעה ילדים, כך שיש לי עשרה נכדים. כשהייתי בגיל שישים החלטתי לפרוש. כשחשבתי מה אני אעשה בפרישה כשאני אהיה גדול, היו לי שתי תוכניות. תוכנית אחת הייתה לי, שרציתי ללמוד יהדות באוניברסיטה, והתוכנית השנייה שלי הייתה לעסוק בעסקי ציבור. לאוניברסיטה עוד לא הגעתי, אבל יש לי עוד שישים שנה, אני מקווה שאני עוד אגיע לשם, כי בינתיים אני עסוק בעסקי ציבור.

ש : אתה יודע, הדבר שמבחינתי, אחד הדברים הבולטים ביותר בעדות שלך, זה הבדידות התהומית והתלישות שאתה עברת את המלחמה ככה בתוכם, מהרגע שאתה נזרקת מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola) מחיק המשפחה, ואתה מצאת את עצמך בלודז' (Lodz). זאת הייתה תלישות קורעת לב, שאתה אפילו לא הבנת שהייתה השפחה הגדולה בלודז' (Lodz), כלומר, זה היה עד כדי כך. אז קרה מה שקרה עם האנשים, שהאנשים גנבו לך את האוכל. מה קורה עם נקודת האמון בבני-אדם, האם אתה הצלחת להחזיר את זה לעצמך?

ת : היום יש לי אמון בבני-אדם, אבל לא רק היום. כשהייתי בצבא הייתי תקופה מסוימת שלם, ואז שילמנו כסף. היינו בגוליס, היינו נוסעים לתל-אביב, והייתי פוגש שם חברה שהסתובבו ברחוב. שאלתי אותו: "מה אתה עושה?" הוא אמר לי: "אני רוצה ללכת לקולנוע, אבל אין לי כסף". אמרתי לו: "קח חצי לירה". אני זוכר שכולם החזירו לי, חוץ ממישהו אחד. יש לי אמון מלא בבני-אדם. אני נוהג ככה שאני חותם בליינד, ועד היום אני לא התאכזבתי מבני-אדם.

ש : אתה התחתנת עם אשתך הנחמדה שאנחנו מכירים, ואני מאמינה שגם נוצרו לך קשרי חברות עם אנשים. זאת אומרת, אתה חזרת לחיות חיים נורמטיביים של אדם בתוך חברה?

ת : אני חי חיים נורמטיביים עם חברים. החברים היו המשפחה שלנו. לילדים שלנו לא היו סבא, לא סבתא ולא היו דודים אלא רק חברים. אנחנו תמיד היינו מתאמים את הטיולים שלנו עם חברים שהיו להם ילדים מקבילים לילדים שלנו על-מנת שילדים יהיה משהו כמו משפחה.

ש : שתהיה להם נקודת שיוך?

ת : כן, שתהיה להם נקודת שיוך.

ש : כשהילדים שלך היו קטנים אתה סיפרת להם על מה שעברת במלחמה?

ת : לא, כשהילדים שלי היו קטנים, אני לא סיפרתי להם על מה שעברתי במלחמה.

ש : הם היו שואלים אותך על המספר?

ת : כנראה שהיה איזשהו הסכם ג'נטלמני, שהם לא שאלו ואני לא דיברתי. כשהבת שלי

הייתה בת עשרים ואחת, היא הייתה קצינת חינוך, והיה להם יום חינוך בתיאטרון.

שם בפעם הראשונה היא שמעה ניצול שואה. אז היא באה הביתה ואמר: "זה מה

שאבא שלי עבר, ואני לא יודעת כלום". הילדים שלי לא ידעו. אבל עכשיו כל נכד

כשהוא מגיע לגיל בר-מצווה, הוא נוסע איתי עם איזשהו בית-ספר לפולין, והוא שומע

שם את הסיפור שלי.

ש : היום זה חשוב לך שהנכדים שלך ידעו?

ת : כן, בהחלט, היום זה חשוב לי שהנכדים שלי ידעו.

ש : איזה שינוי אתה עברת, מזה שאתה לא רצית שהילדים ידעו, אבל אתה רוצה

שהנכדים ידעו?

ת : למעשה אשתי חיה, היא זאת שאשמה בזה שאני מדבר. אני לא דיברתי על השואה

במשך חמישים שנה, אבל היא פיתתה אותי לנסוע לפולין. אני בוועד יוצאי פולין פה

בארץ, ואנחנו החלטנו לשים שלט בחלמנאו (Chelмно), ודיברנו שלוש שנים על כך

שתיסע משלחת כדי לשים את השלט. בכל הישיבות אני אמרתי, שאני לא מוכן לנסוע

לפולין מבחינה נפשית. בסוף החלטנו שבעשרים ותשיעי למרץ 1993 תיסע המשלחת

לשים את השלט. אני הייתי משוכנע שמבחינה נפשית אני לא מוכן לנסוע לפולין.

יומיים לפני הנסיעה אשתי חיה אמרה לי: "אתה יודע שאתה חייב לנסוע לפולין?" אני

אמרתי לה: "אני לא יכול לנסוע מבחינה נפשית, והנסיעה היא כבר עוד יומיים, אז

איך אפשר?" היא אמרה לי: "אני הכנתי את הכול אצל סוכן הנסיעות, אם אתה רוצה

לך תשלם". רצתי, שילמתי, ובעשרים ותשיעי למרץ 1993 נסענו לפולין במטוס. באנו

לחלמנאו (Chelмно), ושמו שם את השלט. אחר-כך באנו לזדונסקה-וולה (

Zdunska-Wola), וכל מה שנשאר שם מהקהילה היהודית זה היה רק בית-הקברות

היהודי. בבית-הקברות היהודי היה שם קבר אחים של מאתיים ותשעה-עשר אנשים,

שאולי אימא שלי ואחי נמצאים שם בתוכם, ומסביב לקבר היו כמה אבנים. אני

הזדעזעתי, חשבתי, האם זה הכבוד שאנחנו נותנים לקדושים שלנו? הלכתי שם לגוי, וביקשתי ממנו לקבל הצעת מחיר לעשות מצבה מכובדת. קיבלנו ממנו הצעת מחיר של עשרת אלפים דולר. אשתי חיה אמרה לו, שאם אנחנו נצליח לגייס את הכסף, אנחנו נבוא עם הילדים. כעבור שנה הייתה מצבה מכובדת. אנחנו יצאנו חמישים וארבעה אנשים מהארץ עם דור שני ושלישי, ובאו עוד שלושים אנשים מכל מיני ארצות. היה שם טקס בעירייה של זדונסקה-וולה (Zdunska-Wola), והיה שם טקס בבית-הקברות עם הרב הראשי של פולין. שם אני אמרתי בטקס הזה, שאם אלוהים שמר אותי רק כדי לעשות את המצבה הזאת, זה היה שווה להישאר בחיים. כנראה שנשארתי בחיים בשביל לספר לכם מה שהתרחש שם בפולין. מאז אני מדבר, ומאז אני נוסע.

ש : מאז אתה איש עדות?

ת : מאז עיקר המטרה שלי בחיים זה להקנות את הנושא של השואה לכל מי שמוכן לשמוע.

ש : מה לגבי הפגישה עם אחיך אחרי ארבעים שנה, איך קרה שנפגשתם, והבנתם שאתם...?

ת : אני לא ידעתי על קיומו של אחי עד 1983. איך נודע לנו? אנחנו מקבלים בבית תיירים שבאים לארץ, ורוצים לראות משפחה ישראלית, אנחנו קשורים למשרד התיירות. ב-1983 צלצלו לנו, ואמרו לנו, שישנה משפחה שיש להם ילד בן אחת-עשרה, לנו הייתה אז ילדה בת אחת-עשרה, אז אמרנו שילדים זה יהיה מעניין. אנחנו קיבלנו כל אחד שרצה לבוא, באה משפחה אבא, אימא וילד. התחלנו לדבר, והתברר שהמשפחה הזאת שייכת לכת שקוראים להם סובוטניקים. זאת כת נוצרית שביום שישי ובשבת הם הולכים לבית-כנסת, וביום ראשון הם הולכים לכנסיה. האישה הזאת סיפרה לנו, שהקנטור שלהם, כלומר, החזן שלהם הבטיח להם דגים עם... מה שקוראים גפילטע פיש. אז הבן שלי אמר לאשתי: "אימא תזמיני אותם לליל שבת לדגים ממולאים". הזמנו אותם לליל שבת, הם באו, והתחלנו לדבר איתם. הסתבר שהמשפחה הזאת היא ממזרח ברלין (Berlin). ב-1983 מזרח ברלין (Berlin) הייתה מעבר להרי החושך, מי הגיע לשם? האיש היה שחקן ראשי בתיאטרון במזרח ברלין (Berlin), האישה הייתה נגנית פולקלור, והם סיפרו שבתור אומנים הם מסתובבים בכל מזרח אירופה. אז הבן שלי אמר לי: "אבא הם מסתובבים בעולם החושך, אולי מישהו מהמשפחה

שלך נמצא שם" על מי יכולתי לחשוב? חשבתי על אחי ברל, כי הרי נפגשתי איתו באושוויץ (Auschwitz), וחשבתי שאולי הוא חי. מה ידעתי עליו? ידעתי שקוראים לו ברל שרצקי מזדונסקה-וולה (Zdunska-Wola). ידעתי שהוא גדול ממני, אבל לא ידעתי בכמה הוא גדול ממני. אלה הפרטים שנתתי להם. הם חזרו למזרח ברלין (Berlin), הם הסתובבו בכל מזרח אירופה, הם חיפשו אותי, והם איתרו אותי. הם שלחו לו מכתב, והוא לא ענה. שלחו לו עוד מכתב, והוא לא ענה. הם שלחו לו חבילה, ואז הוא כן ענה להם. אבל הוא פחד שאולי ה-ק.ג.ב שולח לו את החבילה, אז הוא בא אליהם ושאל אותם: "מאיפה אתם מכירים אותי"? הם אמרו לו: "אנחנו לא מכירים אותך, אנחנו מכירים את אחיך מישראל". הם דיברו איתנו, אשתי דיברה איתנו, ואני גם דיברתי איתנו. ב-1989 כשהחומות נפלו הזמנתי את אחי לבקר בארץ. הוא היה פה חודש ימים, ואחרי שהוא חזר צלצלתי אליו, אז ענה לי הבן שלו. אמרתי לבן שלו: "פה מדבר הדוד שלך אנשל". הוא אמר לי: "אין לי דוד אנשל". אמרתי לו: "אני האח של אבא שלך". הוא אמר לי: "אבא שלי נח". אמרתי לו: "הוא היה אצלי עכשיו חודש ימים בישראל". הבן שלו אמר לי: "לא נכון, הוא היה אצל חברים". אחי לא סיפר להם שיש לו אח בישראל, מכיוון שהם לא ידעו שהוא יהודי, הוא לא רצה שהם ידעו שהוא יהודי, ולכן הוא לא סיפר להם.

ש : זה לא יאומן.

ת : אני סיפרתי לבן הזה את כל האמת, הבן שלו כבר חי עם אישה ושלושה ילדים פה בארץ, והילדים שלו קוראים לי סבא.

ש : איך היה המפגש עם אח שלך אחרי ארבעים שנה?

ת : תאמיני לי, הוא נראה בדיוק כמוני. הייתי הולך איתו בשוק מחנה יהודה, אז חברים שלי ניגשו אליו ואמרו לו: "אנשל, מ...!"? פתאום הם ראו אותי בצד, היינו כל-כך דומים.

ש : איך אתה מסביר את זה שאתם לא נפגשתם בכל השנים האלה?

ת : אני אומר לך, שאחי חשב שמכיוון שהוא ראה אותי בלי מספר, כך הוא הסביר את זה, שכשהוא ראה אותי בלי מספר, הוא היה משוכנע שאני הלכתי לקרמטוריום.

ש : אני מבינה שהוא חי את חייו לא כיהודי, הוא חי את חייו בין גויים?

ת : כן, הוא חי את חייו לא כיהודי.

ש : קשה לי לדמיין ככה איך נערכה הפגישה, חיבוק ראשון...

ת: אחר-כך נשארנו בקשר. הרי אני נוסע שלוש, ארבע פעמים בשנה לפולין, אז כל פעם הוא בא לבקר אותי בפולין, וגם הוא בא לבקר ארבע פעמים בארץ. חוץ מזה היינו כמעט כל יום בקשר בסקייפ. זה היה עד לפני שנתיים, שלוש שנים, שאז הוא נפטר.

ש: ואני מבינה שהבן שלו...

ת: הבן שלו גר בארץ, עכשיו הוא בפולין, כי הוא ...

ש: הבן שלו גר בארץ?

ת: כן, הבן שלו גר פה בארץ עם אשתו ושלושה ילדים.

ש: והם חיים פה כיהודים?

ת: כן, הם חיים פה כיהודים. זה גם-כן סיפור. אחרי שאני דיברתי עם הבן שלו, אז הבן שלו כעס עליו למה שהוא לא סיפר לו. אחי נסע לגרמניה, היה לנו שם חבר משותף בגרמניה. אחר-כך אם הוא כבר גילה שיש לו אח בישראל, אז הוא כבר רצה להתגאות שיש לי בן שהוא שגריר ישראל בדרום אפריקה, כי הבן שלי היה שם בדרום אפריקה בשליחות מהסוכנות. הבן שלו נסע לגרמניה, הוא השיג את הכתובת של הבן שלי בדרום אפריקה, והוא כתב לבן שלי, וביקש ממנו שיוציא אותו מפולין לדרום אפריקה. הבן שלי אפילו לא ענה לו, הוא אמר לו: "אני באתי לדרום אפריקה כדי להעלות יהודים לישראל ולא לדרום אפריקה". הבן שלי עבד בסוכנות, ואחרי שהוא חזר הוא אמר לי: "אבא תראה, אני מטפל היום במשפחה שאבא יהודי והאימא לא יהודייה, ואני משיג להם את העלייה לישראל על-ידי חוק השבות, אם הניק רוצה אני יכול לסדר לו לעלות לישראל". שאלתי אותו ואמרתי לו: "תשמע, אם אתה מוכן להתגייר, אני מוכן לשלוח לכם כרטיסים שתבואו לביקור, ואם זה ימצא חן בעיניך". הוא אמר לי: "אני מוכן להתגייר, אבל אשתי בוודאי שלא". אחרי כמה זמן הוא נסע לגרמניה, וכנראה שהחבר שלנו בגרמניה שכנע אותו שכדאי לו לעלות לארץ. באפריקל קיבלנו מכתב, שהוא מוכן לעלות לישראל, לא לבוא לביקור, אם אנחנו יכולים לסדר שהילדים שלו יתחילו ללמוד בספטמבר בבית-ספר. יש לי בן שעובד בסוכנות ויש לי חתן שעובד במשרד החוץ. הם הגיעו לארץ בשני ליוולי, ובשלישי ליוולי הילדים הלכו לבית-ספר בקריית יובל. אני הכנתי להם דירה פה בארץ, ובחמישי ביולי שניהם היו פה בירושלים באולפן. הם גרו קצת אצלנו, עד שהכנו להם את הדירה, אבל הם פה בארץ.

ש: זה מרגש מאוד, מרגש מאוד, זה ממש סיפור מהסרטים. האמת היא, שיש לי עוד הרבה, הרבה מה לשאול אותך. אני רוצה ככה, אם אתה יכול טיפה לגעת ביחס שלך לגרמניה היום ולגרמנים היום?

ת: היחס שלי לגרמנים הוא כזה, שאם את תביאי לי גרמני לכאן, ותגידי לי שמאה עשרים אחוז הוא הרג יהודים, אני מוכן לרצוח אותו במקום. אבל הדעה שלי היא, שאין לנו ברירה, ואנחנו חייבים לקיים יחסים עם הגרמנים. מורים גרמנים באים ליד-ושם, ואני מדבר בפניהם. אני אומר, שחלילה מלסלוח וחלילה מלשכוח. אבל אין ברירה, צריך לקיים איתם יחסים, ואני בעד זה. אני לא אסע לגרמניה כדי לטייל, אבל בעיקרון אני מדבר בפניהם, ואני חושב שאנחנו צריכים לקיים איתם יחסים, כי בינתיים הם היחידים שעוזרים לנו הכי הרבה.

ש: ומה אתה חושב בכלל על המצב של העם היהודי כיום פה בארץ-ישראל ובחוץ-לארץ?
ת: אני אומר, שכל עוד מדינת ישראל תהיה קיימת ותהיה חזקה, אין לו מה לפחד בקשר למצב של העם היהודי.

ש: מאיפה הכוחות שלך אחרי כל מה שעברת? איך הצלחת ככה לחיות חיים כל-כך מלאים ואינטנסיביים, ולהקים משפחה לתפארת?

ת: תראי, אני לא דתי, אבל אני מצביע למעלה, אני מאמין באלוהים. אין לי הסבר אחר, אלא רק שאלוהים שמר עלי, וכתוצאה מזה הגעתי למה שהגעתי. גם היום כשאני נוסע לפולין עם משלחת, אנחנו עולים בשש וחצי בבוקר, שבע על האוטובוס, ויורדים בשתיים-עשרה ורבע בלילה, בשביל הילדים זה לא קל, אז בשביל אדם בן שמונים וחמש זה בוודאי לא קל. אני שואל את עצמי לא פעם, מאיפה אני לוקח את הכוח? ואני מצביע למעלה.

ש: ברשותך אני מבקשת ממך לומר לסיום כמה מילים לדורות הבאים, לילדים ולנכדים, מה אתה רוצה לאחל להם?

ת: קודם כל, אני רוצה לאחל להם חיים טובים, בריאים ובשלוש. בסוף כל הדיבור אני אומר, שכל עוד השואה לא תישכח, היא לא תחזור על עצמה. אני אומר, שכשאני התחלתי לדבר, אני לא גמרתי משפט מבלי לבכות פעמיים שלוש. גם היום אני בוכה, אבל אני מנסה להדחיק את זה פנימה. אבל כל עוד אנחנו נדאג שהשואה לא תישכח, היא לא תהיה שוב. אנחנו נוסעים ומדברים בשביל שהילדים האלה יהיו השגרירים

שלנו לדאוג שהשואה לא תישכח כשאנחנו כבר לא נהיה. זה מה שאני אומר לדורות הבאים.

ש : מר אוד, לכבוד היה לי להכיר אותך, ולשמוע את הסיפור שלך. יישר כוח, תודה, תודה, תודה.

ת : בבקשה. מראה תמונות :

• התמונה הזאת היא של הסבא ראובן, שהוא היה נקרא ראובן המלמד. היה לו יחדרי, והוא לימד ביחדרי. זאת התמונה היחידה מכל המשפחה שלי שיש לי בחיים.

ש : מה עלה בגורלו של סבא?

ת : אני חושב שהסבא כנראה נפטר לפני המלחמה. הוא היה גר בעיירה אחרת, לא בעיירה

שלנו, אבל עד כמה שאני זוכר, אני לא זוכר בדיוק מה עלה בגורלו.

• זאת התמונה היחידה שיש לי מאחרי המלחמה, כמובן שאין לי שום תמונה מלפני המלחמה. פה אני עם בגדים של הצבא האמריקאי, התמונה הזאת היא מאיטליה.

כמו שאמרתי, זאת התמונה הראשונה שיש לי מהחיים שלי.

• זאת תמונה מהאונייה 'פרינסס קתלין', שזאת האוניה שהביאה אותנו ארצה בצורה לגאלית.

• זאת תמונה שלי מבית-ספר חקלאי במגדיאל, שאנחנו עבדתי פה עם הסוס בפלחה, הייתי חורש את האדמות. בתמונה הזאת אני הייתי על הסוס בכל המובנים.

• זאת תמונה של אחי ברל, שמצאתי אותו ארבעים שנה אחרי המלחמה במקרה. הוא היה חי במשך כל התקופה בפולניה, ולפני שלוש שנים הוא נפטר.

• זאת תמונה שלנו שהתחתנתי עם חיה, שזה היה כשהתחלתי להקים משפחה, עד אז הייתי אדם בודד. פה אני עם חיה ככלה ועם אימא שלה, שזאת הייתה למעשה התחלת המשפחה שלי.

• זאת תמונה שאשתי חיה הכינה לי ליום-הולדת שבעים. פה כתוב: "ואלה תולדות...". זה עשוי מעץ, וחרוט בעיפרון חשמלי. מה שאנחנו רואים פה: כאן זה הבית שלי כאילו בפולניה, שזה היה פסטורלי. פה באו עננים שחורים, ושרפו את הבית. פה באה שמש, וגירשה את העננים השחורים. יש פה את המספר שיש לי על היד. פה ישנה האוניה 'פרינסס קתלין', שהגעתי בא ארצה ב-1945. פה זה בית-ספר חקלאי – הבית הראשון במולדת במגדיאל. פה ישנו השירות הצבאי – נוטרות, חטיבה 7 וחטיבה 9. למעלה אנחנו רואים תמונה של ירושלים ב-1950

כשהגעתי לירושלים. פה עבדתי בתע"ש במשך ארבעים שנה. פה התחתנתי ב-1953
, הנה שתי הטבעות. פה נולדו שלושה ילדים – שלושת העגלות עם התאריכים שכל
אחד נולד. פה פרשתי לפנסיה למעשים טובים ב-1989. פה ישנה תמונה משפחתית,
פה ישנם כל הילדים והנכדים, חוץ משניים שחסרים פה. פה היה לנו בר-מצווה של
הנכד וגם בר-מצווה שלי עם תמונה של כל המשפחה, שחסרים רק שני נכדים.
• פה בתמונה ישנן שתי הנכדות מאיה ועדי, שהן חסרות בתמונה הכללית שם.